

Perger Gyula

ÚJVÁROS

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A győri könyvtár digitalizált dokumentuma

Perger Gyula
ÚJVÁROS

A kötet kiadása a Győr-Újváros szociális városrehabilitációhoz kapcsolódó
társadalmi együttműködést erősítő komplex program
(TOP-6.9.1-15-GYI-2016-00001) keretében valósult meg.

© Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér
© Perger Gyula

E kiadvány tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját.

PERGER GYULA: ÚJVÁROS

ISBN 978-615-6090-02-7

Layout: Sudár Éva

Borítóterv: Faggyas László

A fényképfelvételeket készítették: Ruby Miroszláv, Glück József, V. Bíró Ibolya, Tanai Csaba, Deim Péter, Perger Gyula

A mutatókat készítette: Berecz-Linnert Éva

Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr

A könyvben közölt képek és dokumentumok lelőhelyei:

Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr

Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár

Győri Egyházmegyei Levéltár

Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, Győr

Győr Megyei Jogú Város Levéltára

Nyomás: Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr

Nyomdavezető: Radek József

KÖSZÖNTŐ

Kedves Olvasó!

*I*dén ünnepeljük királyi városi kiváltságaink megszerzésének 750 éves évfordulóját, hiszen V. István királyunk 1271-ben bocsátotta ki azon oklevelet, amely mérföldkövet jelentett Győr életében. Remek rendezvényekkel, megemlékezésekkel és kiadványokkal tisztelgünk elődeink előtt, az egyszerű várvédő katonától a törökverő hadvezérekig, bízva abban, hogy ezzel is hozzájárulunk lakosaink hazaszeretetének, lokálpatriotizmusának elmélyítéséhez.

Ez a könyv Újvárosról szól, arról a területéről, amely a vár mellett otthont és menedéket nyújtott a törökdúlás idején az

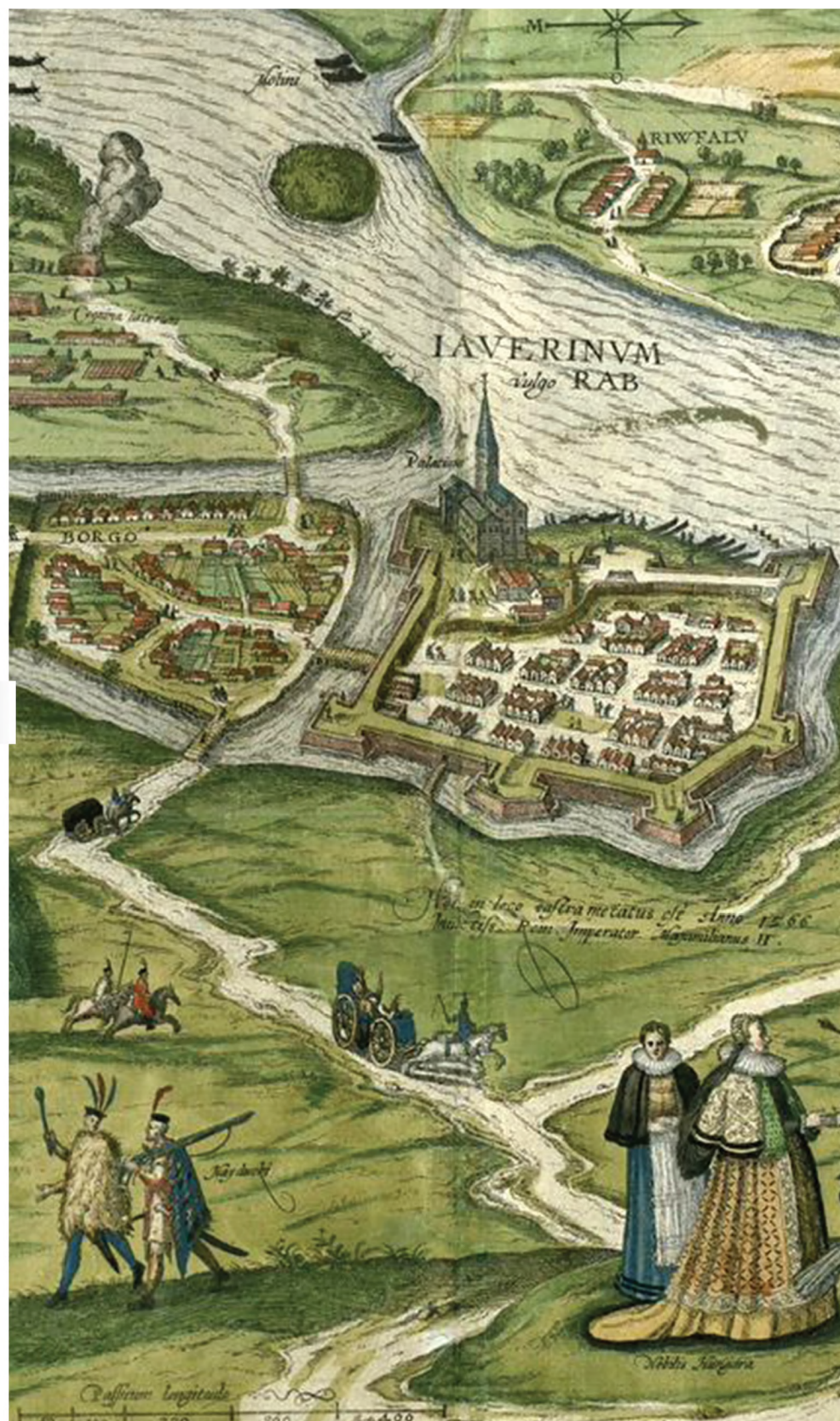
itt élő embereknek. Győr külvárosai elpusztultak, de a Nova Civitas a Rába és a Rábca között megadta a hajlék nélkül maradt elődeinknek a túlélés, az újrakezdés esélyét. Villányi Szaniszlótól tudjuk, hogy Fehérvár eleste (1543) után már nem csak a város védtelen külső területeinek lakossága kapott itt menedéket, hanem Sokoróalja lakosságának egy része is itt kereste biztonságosabb otthonát.

Ez a könyv a győrieknek szól, és természetesen Újváros lakóinak, segítve szeretett lakóhelyüket elhelyezni a történelmi térben és időben.

A monográfia a 750 éves jubileumra megjelenő kiadványsorozat része, a kiadó könyvtár idei második kiadványa, a lenyűgöző ténybeli és ábrázolásbeli gazdagságú Győri képeskönyvet követően. Az év végéig megjelenik csaknem valamennyi városrész története, és Győr város történeti monográfiájának első kötetei.

Kívánom, hogy forgassa az olvasó nagy örömmel ezt a munkát, erősödjön általa győriségének tudata, amelyet méltán nevezhetünk büszkeségnek.

Prof. Dr. Dézsi Csaba András
polgármester

ELŐSZÓ

Az „1566-ik évben gróf Salm győri várparancsnok Veszprém elfoglalása után – az 1588-ban elveszett – Tatát is megvette július havában, ezt követte Gesztes és Vitán erősségének birtokba vétele, miután azokból a törökök kitakarodtak, mind ennek dacára az 1573-ik s az ezután következő években is a török egész Győrig kalandozott rabolva s pusztítva; így történt, hogy számos ősi lakhelyeiktől elűzött nemes és földész család a győri vár oltalma alatt Győrött megtelepedett, s miután itt befogadásukra hely nem találtatott, az erősségtől nyugotra fekvő a Rába és Rábca folyók által képződött félszigetre vonta magát, védve az erősség és a Rába folyam által, az által az itt megtelepedett nép alapját veté Győr egyik legderekabb külvárosának, a tiszta magyar nép által lakott úgynevezett Újvárosnak, mely később meg is erősítettett.”¹ – írta a városrész keletkezéséről 1860-ban Ráth Károly.

A város tudós levéltárnokának kissé romantikus megállapítása mára természetesen több pontban is kiegészítésre szorul.

Kétségtelen, hogy a 16. században a falakon kívül maradó győri külvárosok igen gyorsan elnéptelenedtek, elpusztultak. Lakóik szerencsés esetben, ha tudtak, beköltöztek a belső városba, ha nem, akkor átmentek a Rábán. A Rába és Rábca között ők lettek megalapítói a ma Újváros néven ismert városrésznek. A városrész első említése valamikor az 1540-es évek első felében bukkan fel Nova Civitas néven, és első lakói egyértelműen az elpusztult Győr körüli kis falvakból, vagy a távolabbi területekről menekülő emberekből tevődtek össze.² A végváriak csak a 17. század első éveitől mehettek a külvárosba, állandó szállásra.³ Villányi Szaniszló szerint „a mai Újváros elején ugyan már 1519-ben is állt néhány épület, de népessége főleg Fehérvár eleste (1543) óta szaporodott, midőn a törökök rabló kalandozásai elől Győr védtelen külső területei, majd Sokoróalja lakossága részben itt kereste biztosabb otthonát. 1548-ban Újfalunak, 1572-ben pedig már Újvárosnak nevezték.”⁴ A városrész magyar elnevezése ugyanakkor 1570-ben szerepel a csornai premonstrei konvent felvallási jegyzőkönyvében.⁵

A TELEPÜLÉS SZERKEZETE

UTAK, UTCÁK

Nova Civitas, a történeti forrásokban Wyuaros, Vorstadt, Wiener Vorstadt néven szereplő városrész a – sokszor csak fantázia szülte – korai metszetek alapján is jól körülhatárolható terület.⁶ Az erőd-városon kívül, a bécsi kapunál kivezető út mentén, a Rába és Rábca folyók által határolt földnyelv már Georg Hoefnagel metszetén is házakkal jelölt lakott területként látható.⁷ A „félszigetet” nyugatról – a még napjainkban is meglévő mocsaras terület mellett – az 1564-re már bizonyosan megépített, védelmet szolgáló palánk határolta.⁸ Az 1560. évben felvett, a város területét tisztázó határjárás jegyzőkönyv megemlékezett a győri-abdai határnál húzódó külső sáncról és sáncárokról is.⁹ A városrészt kerítő belső karósánc, illetve palánk építéséről részletesen szól a város 1604. évi jegyzőkönyve is.”¹⁰

1631-ben, „minthogy a törökök a Rábán is átjöttek rabolni, s a bécsi utat veszélyeztették, s a kevésbé erősített Újvárost is pusztulással fenyegették: a győri várkapitány felkérte a megyét, hogy az azévi közmunkát Győr-Újváros elromlott palánkjára és kerítésének kijavítására fordítsa, melyre a szeptember hó 12-én tartott nagygyűlésen el is határozott, hogy a szüret után a palánk és kerítés helyreállíttassék.”¹¹ A sánc és sáncárok fenntartásához a káptalan 1657-ben 15 forinttal, 1658-ban 41 forinttal járult hozzá rendes adókimutatás útján.¹² Feltehetően e védősáncról rendelkeztek az 1670. április 10-i általános közgyűlésen is, amikor elhatározták, hogy az Újvárosnál kezdődő töltés kijavítása rögtön Szent György napja után kezdődjék el.¹³ A palánk meglétéről a 18. század elején – a számára adatokat szolgáltató Tomka Szászky János¹⁴ leírása alapján – még Bél Mátyás is beszámolt. Bél szerint Újvárosnak ekkor négy hosszú utcája volt; ezek túlsó végén, a karókerítésen túl feküdt a temető.¹⁵

A nyugati részt lezáró palánk – illetve külső sánc – mellett Újvárost belső földsáncok is tagolták. Az első az egykori hosszúhíd tájékáról húzódott Győrsziget felé. A második a katolikus plébánia épületének vonalában a Rábát kötötte össze a Rábcával, a harmadik pedig az egykori „Rózsa vendéglőn a mai Kossuth-, Rába- és Rábca utcák területét átszelve húzódott a rábcai úsztató helytől a Rába felé. E sáncokról tanúskodnak a padlók, hídgerendák, melyeket több mint egy méternyi mélységben találtak úgy a plébániaház, mint a Rózsa vendéglő táján a gáz és vízvezetési csövek lerakása alkalmával az 1880-as és 1890-es években. Az egész utca szélességében fekvő hídgerendák a sáncok- és sáncárcok felett épült hidak maradványai voltak.”¹⁶

A Győr várát mutató 16–17. századi metszeteken is sokszor feltűnő külváros ábrázolása – az átvételek mellett – ugyan többnyire a rézmetszők kreativitására volt bízva, az Újvároson átvezető út – feltehetően szóbeli közlések alapján való – rajza¹⁷ reálisnak tekinthető. E mellett állhattak a házak, amelyek kertjei a természetes határt nyújtó Rába és Rábca partjáig nyúltak. Egy ilyen veteményeskert szerepel már 1525-ben, Nyalkai Albert címzetes püspöknek, a győri káptalan kommandátorának hátrahagyott javai leltárában: „hortum suum empticum extra pontem Jauriensem pre hortum hospitem.”¹⁸ Vagyis e terület mellett volt kertje a kórháznak és szegényházának is. Az itt említett kórház, a káptalan alapítványi fenntartásában működő Szent Katalin kórház és a hozzá csatlakozó kápolna volt. Az épületről csupán annyit tudunk, hogy annak tatarozására 1520-ban 3 és ½ forintot költött a káptalan házi pénztárából. Ekkor István pap, majd 1523-tól Péter pap volt az intézmény „igazgatója”.¹⁹ Az ispotály és igazgatójának fenntartására a győri püspök pinnyédi malmának szombati jövedelme szolgált, mivel a malom egyik épülete a Rábca újvárosi partján, a káptalan területén állt.²⁰ A malom feltehetően az 1566. évi tűzvész áldozata lett, az 1567-es telekkönyv már nem tesz említést róla.

A gerendákkal, dorongokkal megerősített út²¹ a bécsi kapunál, a Rába hídjánál kezdődött, s a karópalánknál vezetett ki a városból. Az Öreg, majd később Fő utca gyakran szerepel 17. századi forrásainkban. A kitüntetett figyelmet nyilvánvalóan a vár egyik főkapujához vezető, fontos hadi, illetve szállítási útvonal szakaszaként érdemelte ki. Az 1628. február 19-én tartott megyegyűlés határozata szerint „Az Újvároson át vezető út javítását a városban és a külvárosban lakó polgárok és katonák végezzék február 28-án kocsikkal illetve napszámosokkal.”²² 1628. április 8-án Zichy Pál, a győri vár alkapitánya panaszt tett, mert a szolgabíró elhanyagolta az Újváros külvárosban, a kertek között, Szent Márton felé vezető út, „Olaz Janos kuttia előtt” a Rába felé eső részének javíttatását, noha ez a közjő végett hivatalból kötelessége.²³ 1629. szeptember 4-én, az Újvároson áthaladó rossz közút javításához kirendelik Szegi Mihály szolgabíró járásából valamennyi hódolt falut, Egri Márton szolgabíró járásából pedig a szomszédos tóközi falvakat.²⁴

Az 1673. április 18-i közgyűlésen már „az Újvárosban létesítendő utak felől úgy határoztak, hogy a vesszőkötegek szállításához Miller óbester úrtól 6 hajót kell kérni, a vesszőket pedig a vár élelmezési tisztjei és a Hédervári-birtok gazdatisztjei vágassák. A hajók kezeléséhez kirendeltek 3 hajóra való királyi hajdút, továbbá a révfalusi lakosok közül 2, a Győr városi lakosok közül 1 hajóra való személyzetet.”²⁵ Az 1675. január 18-i megyei törvényszéken az Újvárosban lévő utak és hidak kijavítására elrendelték, hogy minden hódoltságai porta 1-1 gerendát hozzon. A szükséges vesszőkötegek szállításához a várbeliek és a városiak 4-4 hajót adjanak. A vesszőket a főkapitány vágatja le a maga embereivel.²⁶

Az 1690. május 29-i közgyűlésen „Úgy tetszett a vármegyének, hogy barátilag és jóindulatilag keressék meg Sopron vármegyét, hogy az Újváros útjainak javításához a vesszőkötegek szekerekkel való összegyűjtéséhez a Rábaközből biztosítson szekereket.”²⁷ A főút gyakori javításai mellett ugyanakkor az út túlsó – palánk felőli – vége még 1713-ban is olyan sáros, kátyús volt esős időben, hogy a közlekedés sokszor hosszú időre lehetetlenné vált.²⁸

A 17. században megkezdett külső erődítési munkák miatt – az 1681-es követutasítások tanúsága szerint – az Újvárosban addig álló házak közül a Rába felől eső házakat és kerteket kárpótlás nélkül lerombolták.²⁹ Így a Bécsi kapu előterében, a vár külső sáncán túl a védelmet szolgáló üres tér, glacis alakult ki, amely sokáig beépítetlen maradt. Bél Mátyás szerint e területen még a 18. század elején is, csupán egy, a Bécsi kapu felé néző ház volt említésre méltó, a többi épület földszintes, vályogból készült és náddal fedett, hogy ostrom esetén könnyen lerombolhatók legyenek.³⁰

E leírásnak ellentmond ugyanakkor, hogy a városrész 1703-as Conscriptioja szerint az Öreg utca elején a Rábca felőli oldalon öt, a Rába felőli oldalon pedig négy „kű ház” is állt a „Lutherana”, illetve a „Calvinista Ecclesia”-k iskolákkal, lelkész és tanítólakásokkal kialakított tömbjei előtt.³¹ Bél figyelmét alkalmasint Fekete István nemesember kőből épült emeletes háza kelthette fel, amelyben az 1703-as leírás szerint sör- és pálinkafőző is működött, igaz ekkor „a fölső contignation”³² meg semi sincsen készen”.³³ A főutcán hat mézsárszéket, hét kovácsműhelyt, egy-egy bognár, lakatos és fazekasműhelyt is összeírtak. Ezek mellett egy „serfőző házban aparte és égettboros ház”, egy „lúgosház” és egy bolt is helyet kapott a lakóépületekben. A telkeken belül egy jégvermet és tizenegy kutat számoltak össze. A kutak közül az egyik az „uczára szolgál”-t.

A főutca és a Rába között, azokkal párhuzamosan húzódó utcát az Újvárosba letelepített rácok(nak) alakították ki. Ez, a már az 1628-as jegyzőkönyvben is szereplő „Újváros külvárosban, a kertek között, Szent Márton felé vezető út”-ról nyílt és húzódott a temető felé. Az utca az 1703-as telekkönyvben már „Racz uca” néven szerepel.³⁴ Ekkorra már kialakult a városrész máig fennálló utca- és településszerkezete is. A Rác utcában a házak zömének sövényes falazata volt, csak elvétve írtak össze egy-egy mór-, vagy téglapépületet. Az itt folyó tevékenységre – a cserzővargák munkájára – utal a számos „lúgos ház”, „lúgos szín”. Ezek már a 17. század első harmadától itt állhattak, hiszen az 1629. évi pestisjárvány kapcsán Prayner János várkapitány a „Szyartoknak, Wargaknak, Thymaroknak, Züchöknek, Zappanfeőzeőknek, Giertia chinaloknak, és minden egieb hasonlo lughzo mestereknek, kiknek nehez biődeős illatjokkal az leueghő megh inkább meguestegetoedik erosen megh paranchollia, hogy mindenek az eő lugosokatt a Várasbul minden halladék nélkül ky vigyék es az Varason kyuül giakoroliak abbely mesterségekett...”³⁵

Építményeinek jellegében ehhez hasonló volt az Öreg utcából nyíló, s a Rába felé húzódó Fazekas uca. Itt több fazekas égető kemencét is összeírtak. Az újvárosi fazekasok helyben beszerezhatték a munkájukhoz szükséges agyagot a városrész határában, ahol már 1628-ban bizonyosan működött tégláégető kemence is.³⁶

A 18. század elején épült ki a városrész Bél Mátyás által leírt negyedik utcája a „Rába parton való új uca”, a sáncztól a város felé. Az uca két oldalán ekkor huszonhat sövényfalú lakóház állt, a „temető felől bal kézre, az város felé első szeglet ház” – pedig – „most építendő”.

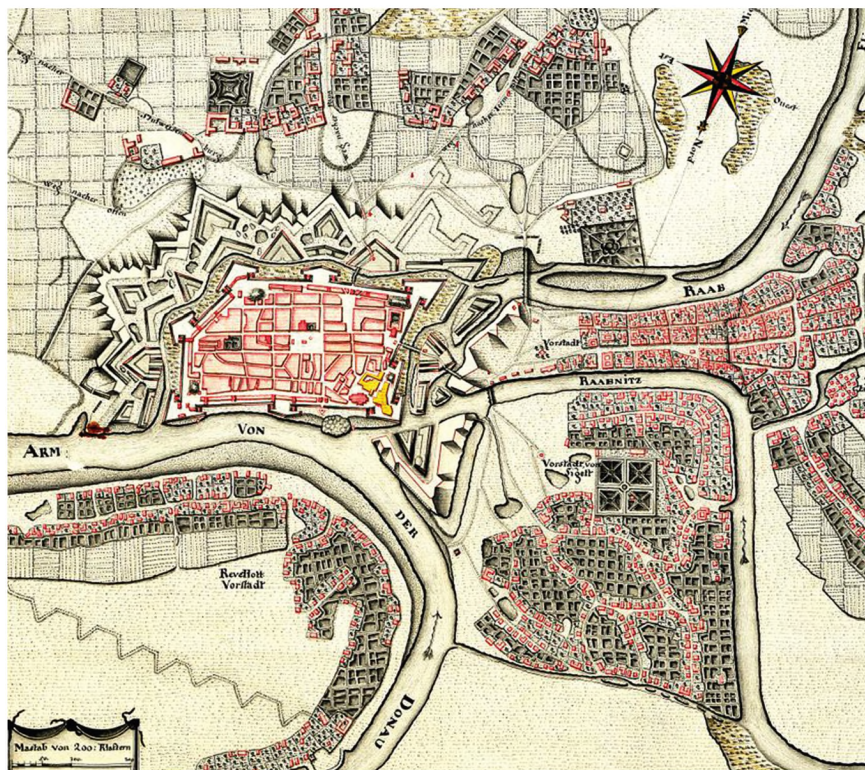
Az 1703-as összeírásban szereplő Sáncz uca a mai Kazamata uca. A Candia, Jégvermek vagy Kore uca helyét ugyanakkor nem lehet ilyen pontosan azonosítani. A leírás alapján a Candia uca a – már a 18. századi térképeken is szereplő – Cigánylapos tájékán, a Jégvermek utcája pedig a mai Bálint Mihály és Selyem uca találkozásánál lehetett. Néhány 1703-ban feljegyzett utcanév azok földrajzi helyzetét is jelzi, így a „Temetesre menő uca”, „Kertekre járó uca”, „a Majorok felé ki szolgáló uca”, vagy a „Rabczara való kis köz”. Az Öreg utcáról biztosított átjárást a Rác, illetve a Fazekas uca felé a „kis uca mely mas keppen megterj uca”, a „Czatorna uca” és a „Víz köz”. Az „öreg Bognar uca”-ról csak annyit tudunk, hogy a Rábca kanyarulatánál volt, csakúgy, mint a Cserbanko, vagy a Filito, Pilito változatban is szereplő terület. Az újvárosi protocollum 1742. augusztus 9-i bejegyzése egy új utcát, a Kereszt utcát is megemlíti: „Nác Ferencznek az kőrost uczában, mel az negyedik fertálhoz tartozik, Magistratualis revisionak végben vitele után, meg engettetett az Házának eleje kititele.”³⁷

A 18. század végén végrehajtott népszámlálás adatlapjainak elemzése már magyarázatot ad a „Kertekre járó uca” és a „Majorok felé ki szolgáló uca” elnevezésre is. Ekkorra Újvárosnak a Rábca jobb partja mellett húzódó része, a „Kertek”, vagy „Majorok”, igaz csupán egy utcával, lakott területté vált. Ugyanakkor a Rába és Rábca közti terület – az utcahálózatot tekintve is – változatlan maradt.

Nyugati irányban Újváros csak a városvégi temető megszüntetése, kijebb helyezése után bővült néhány házzal. A főút jobb oldalának, illetve a Rába partján húzódó Kazamata utcának nyugati irányú bővülése körbeölelte a régi temető helyét, kialakítva ezzel az Ótemető tér területét.

A majoroki Öreg uca (Áchim András uca) mellett csak a 19. század közepén hasították ki az első párhuzamos utcát, az Újsort (Liget uca), a szélső utat – a Gyepszél utcát – pedig csakúgy, mint Gorkijváros utcácskáit csak a 20. században kezdték parcellázni.

Az utak állapota nem követte sem a városrész területi növekedését, sem annak gazdasági fejlődését. Az egykori „glacis” még 1858-ban is rendezetlen volt: „Ha

Újváros utcaszerkezete és a városrész összeköttetését biztosító hidak egy 1737-es térképen

már annyira még nem haladtunk, hogy az újváros főutcáját, vagy legalább egyik oldalának járdával leendő ellátást célba venni lehetne, – de talán mégis lehetne, sőt lehetett volna, hogy legalább azon főbb vonalak, melyek a népes újvárost a bel-, Ferencz- és Ferdinándvárosokkal összekötik, járdával láttattak volna el. Ugyanis az egész újvárosi és újváros-majoroki járókelő közönség, mely a belvárossal közlekedik, ott pontosul és torlik össze, a hol a győr-szigeti molnárczéh épületéről vagy a szigeti hídvám épülettől a túlsó oldalra vezet, – azon újvárosiak pedig kik a Ferencz-, Ferdinánd- vagy Nádorvárosiakkal vagy a vasúttal vagy viszont közlekednek, azok az úgynevezett Rába-hosszúhíd felé vezető úton pontosulnak össze. [...] Még is azt tapasztaljuk, hogy sáros időben e helyeknél rosszabb a városban alig található, sőt a Rába hídtól kezdve a Nádor és Bárány fogadóig, tehát a vasútnak az újvárossali közlekedése vonalán voltaképp gyalog út sincsen, mert a hídon túl az újváros felé egyfelül épületfa-lerakóhely létezik, másfelől pedig kocsíút. Azért tehát a sok panasz elhárítása tekintetéből igen jó dolgot cselekednének az illetők, ha ezen helyekre nagyobb figyelmet fordítának, azaz hogy a győr-szigeti molnárczéh épülete és az evang.[élikus] egyház közti vonalt négyszögű kövekkel domború alakban kiraktnák, mi által az emberi életet meghaladó időközön át folytonosan tartott szükségén segítve lenne.”³⁸

A városrész nyugati végén még a 20. század elején is problémát okozott az utak elhanyagolt állapota: „Tauber Károly, az újvárosi képviselők doyenja indítványozza, hogy utasítsák a tanács a temetőút sürgős kiköveztetésére,

mert a sártengerben a halottas kocsik elakadnak, a gyászoló közönség pedig csak ugrálva kísérheti el kedves halottját utolsó útjára. Sürgős, az ut kiépítése, haladékat nem szenvedhet – úgymond – mert a halottak nem tudnak várni.”³⁹

Bár a Bécsbe, illetve Pozsonyba vezető főútvonal ügye rendeződött, a mellékutak, közök többsége még a 19. század végén is járhatatlan volt.

HIDAK

Újvárosnak a belső várossal, a szomszédos Szigettel és a Majorkokkal (Nádorváros) való összeköttetését a Rábán, illetve a Rábán épített hidak biztosították. Ezek már a várost ábrázoló legkorábbi metszeteken is szerepelnek. Az 1652. március 1-i megyegyűlésen a suburbium vagyis nova civitas hídjának építésére 600 forintot szabtak ki, mégpedig úgy, hogy „1000 kemény gerenda [...] vásárlására 500 forintot, az építőmesternek pedig 100 forintot számítanak.”⁴⁰ Az 1660. május 13-i megyei közgyűlésen pedig már arról határoztak, hogy akik az Újvároson keresztül vezető szétrombolt hídtól fát vittek el, azoknak az erről készült írásos okirat alapján kell nyújtaniuk [a pénzt] a híd javítására.⁴¹ Az 1671. január 8-i közgyűlésen az újvárosi híd felújítására elrendelték, hogy minden hódoltsági porta után 2-2 gerendát szedjen össze a szolgabíró. A hajdúk, a külváros lakói, a szigeti és a városban lakók rőzsekötegeket hozzanak, a tóköziek és a szigetek köziek pedig homokot hordjanak.⁴² 1673. április 5-én elhatározták, hogy „az Újvárosban lévő utat illetve hidat a régi szokás szerint meg fogják javítani. A felügyelők vesszőkötegeket fognak vágatni, az alkapitányt vagy Miller urat pedig meg kell keresni a hajósokat és a hajókat illetően.”⁴³ Térképünk tanúsága szerint a Bécsi kapu előtt induló, legnagyobb forgalmú híd, az erősítési rendszer miatt, a 18. században már két részből állt.⁴⁴ A gabona-szállító hajók zavartalan áthaladása érdekében 1869-ben olyan cölöphidat építettek, amelynek középső része felhúzható volt. Az egyre növekvő forgalom és a nagy igénybevétel miatt a híd állapota azonban rohamosan romlott.

A hidak modernizálása a 19. század végére elodázhatlanná vált, kérdés volt ugyanakkor annak módja. „Meg kell még említenünk, hogy az újváros, mióta a jelenlegi 3 híd épült, forgalmából sokat veszített s a város nem oda, hanem kelet és dél felé terjed, miből az újvárosi régi nagyobb forgalom feléledésére aligha lehet következtetni. Egyébiránt úgy halljuk, ha a költségek jelentékenyen nem emelkednének, az új hidak esetleg 11 méter szélességben építenének, ami szakértői vélemény szerint elég volna esetleges lóvasúti sín elhelyezésére is. Figyelmet érdemel még a mostani hidak kedvezőtlen fekvése; a hosszuhidhoz a városi oldalon szűk és rossz feljárás van, a sétatériekhez irányuló Kazinczy- és Király- utcákba beszögellő Karmelita templom és Schaffer ház, a járó-kelő közönséget mindig a kocsik általi eltipratás veszélyének teszik ki, míg az új hidaknál úgy a város, mint újváros felől tág fel- és lejárók állíthatók helyre.”⁴⁵

A Rábán átvélő Hosszú híd utóda, az 1934-ben átadott Horthy Miklós híd 1940-ben

A város vezetése az 1890-es években céltudatosan nagy közlekedési fejlesztésekbe fogott, elhatározták a sétatéri híd újjáépítését is. Így készülhetett el 1893-ban egy vas-szerkezetű híd terve.

A Majorokkal (Nádorvárossal) való összeköttetést biztosító – állandó javítást igénylő – hosszúhíd a 19. század végére olyan rossz állapotba került, hogy arról bökvers is született:

„A hosszúhíd rossz karba' van,
Hintó, kocsí agyon járta,
Aki végig megyen rajta,
Ha még nem volt, most lesz sánta.
Hogy ez a híd közveszélyes,
A hírt szájról-szájra adja...
No, de se baj! a városnak
Van mérnöki hivatalja!”⁴⁶

1895 decemberében már arról számolhatott be a sajtó, hogy „A hosszúhíd rongált padlózatának kijavítási munkálatait tegnap fejezték be. Az itt elzárt közlekedés ma ismét szabaddá lesz téve.”⁴⁷ 1933. szeptember 7-én e helyütt új hidat avattak. A Lengyel József tervei alapján készült, korábban egyedülálló

hegesztett acélhídstruktúrát a visszavonuló német csapatok 1945-ben felrobbantották. Helyreállítására 1946-ban került sor.

A Szigetre vezető fahidat a püspökség, illetve a káptalan építtette és gondozta. A 19. század végére fenntartása és állandó javítása olyan tetemes költséggel járt, hogy annak „cseréje” elodáztatlan lett. A vámház mellől induló nagyobb forgalmat lebonyolító negyven méter hosszú, új szigeti vashíd a sétatéri hidakkal együtt – hozzájuk hasonló kivitelben – készült a resicai vasüzemben. A Győri Közlöny 1893. október 19-i beszámolója szerint „a város három új vashídja közül az egyik – a szigeti Rábcahíd – már teljesen elkészült. [...] A híd bejárása ma délelőtt 10 órakor lesz, s azt mindjárt utána átadják a forgalomnak.”⁴⁸

A másik Rábca-híd, a Krajcáros híd. „Egy pár évtizeden át közvetítette Győrújváros és Győrsziget között a közlekedést az a keskeny fahíd, melyen csakis gyalogos emberek mehettek át akkor, ha egy krajcár hídvámost fizettek. Fennállásának ideje alatt két nagyobb árvizet, az 1876. és 1883. évit túlélt, anélkül, hogy valami baja esett volna. Csak egy ízben, a védtöltések elkészítésekor kellett a hozzájárót változtatni. A hosszú szolgálat után azonban annyira megrongálódott, hogy most már sokáig nem bírta volna; minél fogva alapos újjáépítését határozták el. Ez alkalommal szélesebb

A Krajcáros híd a 20. század elején

A „sétatéri Kis híd” átadásakor, 1894-ben

14

nyílásokon verik le a hídlábakat, a hídnak színpályáját pedig a védtöltések magasságához alkalmazva, felemelik.”⁴⁹

A Krajcáros híd 1896-os felújítása és áthelyezése kapcsán egy érdekelt megjegyzése szerint: „A régi időben is, amidőn még a Miklós ladikon szállította a közönséget, a közlekedés az újvárosi Templomnál történt, és érthetetlen okokból lett a lakosság hátrányára a nagyhídhöz közvetlen közelbe építve a helyett, hogy a közérdekűek megfelelőig inkább messzebb, vagyis az újvárosi piac-köznél építtetett volna. Igaz ugyan, hogy most már a kishidnál a községnek épülete is van, de ez nem akadály mert értékesíthető, eladható. S ha az új híd az újvárosi templom-köznél, vagy a még célszerűbb helyen, a Schrikker ház sarkánál építtetik, Sziget felől mindkét helyen aránylag csekély áldozattal megszerezhető a kertekből és udvarterekből a közlekedésre egy a gyárutczába torkoló oly széles úttest, mint az olajgyár melletti jelenleg. Ha az új híd a jelenlegi célszerűtlen helyéről a nagyhídtól távolabb s Újváros központjához közelebb állíttatik fel, a közérdeken felül még azon előny is mutatkozik, hogy — nem csak a gyárutczában levő háztulajdonosok, de Újvárosban a Kossuth-utczai háztulajdonosok és kereskedők is a híd felállítási költségeihez kisebb nagyobb összeggel hozzájárulnának, mert ez esetben Újváros forgalma is élénkülne...”⁵⁰

A Rábca új medrének kialakítása után mind a Krajcáros híd, mind a Szigeti híd léte okafogyottá vált. „Ma hajnalban a szigeti hidat elzárták a forgalomtól és mire újból átadják rendeltetésének, már az új Rábcameder fölött kocognak rajta a kocsik járnak be immár igazán a „városba” a falusiak. A régi krajcáros híd helyén, a feltöltött Rábcamedren ma vígan folyt a koci és gyalogközlekedés.”⁵¹ – írta a Győri Hírlap 1908 júliusában. A vashidat – óriási feltűnést keltő mérnöki bravúrral – az új meder Szarvas utcai végéhez egy darabban szállították át.

AZ ÚJVÁROSI MAJOROK

Már a legkorábbi telekkönyvben is szereplő Majorok, az egykori Rábca meder mellett, a mai Áchim András utca környékén volt.⁵² A területet egyfelől a Rábca vize, másfelől a Rába és Rábca között elterülő vizenyős, nádas terület, a Cigánylapos zárta. Magát Újvárost a kertektől egy vízjárás választotta el, amely egykor a Rábcát és a Cigánylapos területét kötötte össze a mára megszüntetett olajgyári iparvágány magasságában.⁵³ Az újvárosi kertekről, majorokról már a 17. század elején olvashatunk egy bűnügy kapcsán: „1608 Karácsony nap táján, a Győr vármegyei Győri Újvárosban, amikor a felperes (Enyingi Benedek) a megnevezett nap előtt majorjában szállást adott Vataj Orbánné jószágainak, az alperes (Szócs Benedek János nevű szolgálja) nem tudni micsoda indulatból,

A Rábca vashídjának felemelése 1908 augusztusában

hozzá hasonló társakkal – kiket jól ismer – éjjeli időben, fent megnevezett majorból az említett Katalin asszony egy tehenét lopva elvitte és megölte.”⁵⁴

Az 1621. június 5. előtti perfelvételekben szerepel, hogy „az újvárosi majorból éjjel, titokban, rebellisként, hatalmaskodva hajtottak el [jószágokat].”⁵⁵ 1629-ben „egy portyázó [török] csapat a Rábán átúsztatván, a győri újvárosi kertekig haladt, hol két polgárt levágtak.”⁵⁶ 1630. Szent István király nap tájban a törökök egy másik osztálya a Rábán átúsztatva, 2 tehenet és 11 ökröt zsákmányolt az újvárosi mezőről.”⁵⁷ 1632-ben „Polgár Miklósnak Kisasszony nap táján az újvárosi kertekből holdulatlan helyről 12 tehenét, 30 tulkát és Sebők Andrásnak 3 tehenét elvitték.”⁵⁸ Az 1635. április 20-án felvett per jegyzőkönyve szerint „az alperes elégedjen meg a neki hagyott javakkal, köztük „ménessel, gulyával és az újvárosi majorházzal.”⁵⁹ Török Istvánné, Fülöp Erzsébet 1678. november 29. előtt írt végrendeletében azt írta, hogy: „az majoromat hagyom Mihály fiamnak.”⁶⁰ Több testamentumban is szerepelnek az újvárosi Majorok: Győrben lakó Bede Szabó Miklós 1689. június 29.: „az újvárosi házamat is majorral együtt hagyom az fiamnak Ferencnek”,⁶¹ Raicz Mészáros István 1695. szeptember 12. „Az Uyvarosi majorom is házastársammal keresett jó lévén, fele maradjon nékie, másik fele pedig fiacskáimé, Andrisé és Istóké.”⁶² Lukácsi Mihály 1699. március 10-én „az Uyvarosban lévő Majorok között egy pusztá kert [helyet], mely vagyon az Pelerek Majorok végében” az evangélikus egyházra hagyományozta.⁶³

Újváros tehát már a 17. századi megtelepedés óta megosztott kertes település volt. Bár majorja, kertje nemcsak az újvárosiaknak volt, az itt élők gazdálkodását, „kétlakiságát” jól mutatja, hogy a külvárosi háztulajdonosoknak 1757-ben 70,9%-a bírt mezőgazdasági ingatlannal!⁶⁴ Az újvárosi majoroknak – az ott tartott, illetve az eladás előtt felhizlalt marhák révén – nemcsak a vár ellátásában, hanem a marhakereskedelemben is meghatározó szerepe volt. A marhatartás nagyságrendjét mutatja, hogy a város határának legelőterülete nem volt elegendő a lábasjószágok neveléséhez. Már az 1617. április 8-án összeült megyei szék eltiltotta a győri és patonai lakosokat, különösen pedig a külvárosban élő rácokat a Győr megyei Ikrény pusztá használatától, legeltetéstől és szénagyújtástól.⁶⁵ 1648-ban Szakonyi János győri városbíró eltiltotta a környező falvakat és az újvárosi rácokat először Szentvid, azután Győr mezőváros határának használatától, felszántásától, a jószágok legeltetésétől.⁶⁶ Az 1657. február 27-i megyei közgyűlésen Nádasdy Ferenc officialisa tiltja Ikrény pusztá jövedelmének használatától a börcsieket, abdaikat, és az újvárosiakat.⁶⁷ E tiltást az 1666. április 8-i gyűlésen,⁶⁸ majd az 1676. január 18-i részközgyűlésen⁶⁹ megismételték.

A vármegye már 1629-ben meghagyta, hogy a polgári és katonai marhakereskedők valamennyien adózzanak az alispán döntése szerint.⁷⁰ A megyei

közgyűlésen 1678. június 10-én – a fogyasztási adó beszédésének módjáról – hozott szabályrendelet szerint: „a várban és Újvárosban hasonlóképpen peniglen midőn valami marhat le vagnak, hogy az ő előzetes tudomásukkal hozassék be annak szamat Notaba (feljegyzésbe) vevén szigorúan ügyeljenek arra, mennyit mérnek ki, és mennyi masas marhat vágnak le szamba vevén az igaz Accisat megh szedgyék, és arrul az Nemes Varmegye felszólítására szamat tartozzanak negyedévenként adni.”⁷¹ Ugyanekkor Nemes Nagy Mihály Újvárosban lakó marhakereskedő folyamodására, adósságai miatt, ajánlólevelet adtak neki Bécs város tanácsához.⁷² Többek között a marhakereskedelem fontosságára is utal a század végén egy panasz kivizsgálása. Az 1688. március 27-i megyei közgyűlésen „őminenciája győri harmincadosának számtalan kihágását mutatták be és sorolták fel panaszosan. Nevezetesen, hogy ő az Újvárosnak nevezett győri külváros piacára hozott valamennyi eladó árú esetében, amiket szekereken, valamint mindenfajta dolog esetében is, amit a Dunán hajókon hoznak fel (amelyek esetében azelőtt semmit sem fizettek) és amikkel a hidakon átkelni egyáltalán nem szoktak, vámot szed, [...] egy marha eladása után, ami után előzőleg csak egy dénárt fizettek, most két és fél dénárt merészel beszédni.”⁷³ Adataink alapján a 17. században az újvárosi kertek a városban lakók tulajdonában voltak, de a kertekben idegen helységbeliek is tartózkodhattak állataikkal. A kertekben nappal és éjszaka általában a szolgaleányok, esetleg polgárok, vagy elvett asszonyok tartózkodtak. A tömegével itt tartott állatok mellett e területen voltak a takarmány tárolására szolgáló pajták is.⁷⁴

A 17. század végén Gindl Orbán városbíró (1697–1699) Újváros végén a „tóvízállás mellett, az abdai út szomszédságában a töltés felől délről és napnyugatról” házhelynek való telkeket osztott ki azoknak a városiaknak, akik építkezni akartak. Az elsőrendű házhely szélességét 48 lábban, míg hosszúságát 36 lábban határozták meg. A házhelyek végében „álló tóvíz” volt, amelyet a telkek tulajdonosai „eltölthettek”. A „második helynek való” telkeket 38 láb hosszúságú és 36 láb szélességűnek mérték ki. A „harmadik osztályon” lévő terület 36 láb hosszú és 28 láb széles, míg a „negyedik osztályon” 36 láb hosszú, 8 láb széles volt egy-egy telek. Az építők csupán 3 forintot fizettek a városnak, mivel e hely vizes „sárfenek” volt.⁷⁵

A konszolidáltabb viszonyok között, a 18. század folyamán az egykori újvárosi kertek majorközpontokká – tulajdonképpen komplex mezőgazdasági üzemekké – alakultak. A városrész lakott területének növekedését is eredményezte, hogy a kertek egy részének területe állandó jellegű lakóhellyé vált; a földeket birtokló gazdák Újvárosban teljesen zárt egységben, az Öreg utca (Áchim András utca) környékén, a régi kertek helyén telepedtek le. Az 1960-as években, a helyiek emlékezete szerint: „A legelső telepések közül egyetlen

család – a Szép família – pusztult ki, a Horváth, Kozma, Gyarmati, Nits, Jakus, Kövecses családok megsokszorozottan, jelentős lélekszámban jelentős tényezői városrészünknek. Ők álltak a gazdálkodók kasztjának legmagasabb fokán, ősi „majroki” voltuk, de jobb anyagi helyzetük miatt is.”⁷⁶ A számos Horváth mellett „Szep Mihály” már az 1703. évi összeírásban is szerepel, igaz, akkor még, mint a „Rába parton való új utca” egyik házának tulajdonosa. A Kozma, a Gyarmati, Jakus, „Nics” és Kövecses családok lakóhelyét az 1785-ös népszámlálás már valóban a Majorokban jelzi.

A 18. század végén e terület háztulajdonosai szinte kivétel nélkül, mint „Major gazda”, „Kertész”, „Fuvaros kocsis”, vagy napszámos szerepelnek a népszámlálás adatlapjain. Jellemző, hogy itt bírt házakkal (és területtel) a „Rott” – a „Petroczy” – és „Raics Samuel Mészáros Compagniaja” is. A lakók döntő hányada napszámos, néhány fuvaros kocsis, de találunk közöttük hajós legényt és koldusokat is. Az újbárosi majorok végén lévő területet az „Augustana Valláson levő Gyülekezet” bírta, alkalmasint Lukácsi Mihály 1699-

A Rába mentén húzódó „Majrok” utcája és a Cigánylajos házacskaí egy 1764-ben készült térképen

ben tett hagyatékaként. A terület mezőgazdasági művelését erősen befolyásolták annak természetföldrajzi adottságai: „Az Újvárosiak buzát és rozsot és kevés zabot... és leginkább tavaszt vetnek.”⁷⁷ – olvashatjuk egy 19. század elején kelt jelentésben. Bár „Az Újvárosi határ a föld tulajdonságát vévén, mind alkalmas búza és egyéb őszi vetésre, de mivel igen sokat szenved az árvizek miatt, és az őszi vetés többnyire a' télen által el rothadna, ezért kéntelenek az oda való gazdák inkább tavaszt vetni.”⁷⁸

Az egykori „újvárosi kertek”-et a 20. században már Újvárosi Majorok, vagy Szekeres Majorok, Majrok néven ismerték az idősebb nemzedék tagjai.⁷⁹

A CIGÁNYLAPOS

ár az 1703. évi házösszeírásban több utalást olvashatunk arról, hogy a városrész végén lévő „Candiánál”, a veteményes kerteknél cigányok éltek: „Horvath János sövényes hazan vagyon nagy udvar melly... az ciganyok felé szolgál.” Bus János és Csizmazia Benedek háza is „az cigányok felé” szolgált.⁸⁰ Egy 1743-ban kelt rendelet, mellékleteként megnevezte az adófizetésre kötelezett – tehát letelepített – „A Győri Határakban lévő Czigányok” neveit is.⁸¹ A dokumentumban szereplő „győri határ” egyértelműen Újváros határát jelölte.⁸² A 18. századi térképek, összeírások és perek⁸³ tanúsága szerint az újvárosi cigányság – a rácokhoz hasonlóan – elkülönülve, a „Cigány Lapos”-on élt. Hrusovszky Imre városi mérnök 1789-es térképén az látszik, hogy az a Rábca kanyarulatánál lezáródó beépített résztől északnyugatra, a Rábca és a bécsi országút által határolt üres területen egészen a téglavető gödrökig húzódott. Hrusovszky – nyilván főként a beépített területekre koncentráló – felmérésének ellentmond, hogy arról hiányoznak a Majorok ekkor már utcaszerűen kiépült területei. E rész ugyanakkor jól lokalizálható az 1782–1785 között készült első katonai felmérés térképszelvényén. Eszerint a Cigánylapos a területileg viszonylag különálló „Maÿr Hof” és a „Vorstadt” Rábca kanyarulatánál végződő északi beépített területe között lehetett. Ezt erősíti egy 1731-ben, illetve 1763–64-ben készült – eddig publikálatlan – térkép is. Ezek a „die Zigener” helyét egyértelműen a két terület közé beékelve a Rábca kanyarulatánál induló átfolyás mellett jelzik. Tomaj Ferenc szerint „ez a rész 1560 előtt dombos terület volt, amelyet azonban a várfalak feltöltésénél felhasználtak.”⁸⁴

Az Újváros határában 1743-ban összeírt családnevekkel 1785-ben, az első népszámlálás ívein már mint háztulajdonos, vagy bérlő „új polgár”-okkal⁸⁵ találkozunk. A fent jelzett 18. századi térképeken jól látszanak a lakóhelyükül szolgáló, teleszerűen elhelyezkedő kis házak. Egy 1798-as vázlat a „Cigánylapos” új utcák mellé rendezett telekfelosztási tervét is megőrizte. Több 19.

századi térkép is azt mutatja, hogy új utcák nyitásával, az ezek mellett kialakított telkekre költöztették szét az újvárosi cigányokat. Az „1847diki Augustus havában, a Czigán laponon házhelyeknek, választmányilag kijelelt tér felosztása” gyakorlatilag a Festő utcából nyíló „Neu gasse” (Újsor, ma Liget utca) baloldali szakaszának és az innen a Gyepszél felé nyíló utcáknak (Nyár, Kis, Tavasz) a Gyepszélből való kihasítását, kiépítését dokumentálja.

A Cigánylajos fogalma a 20. századig e területre vonatkozóan – a Rábca kanyartól nyugatra induló, a Liget utcáig tartó rész – rögződött, bár magában foglalta az ezektől északra, illetve nyugatra fekvő lakatlan részeket is. Jól mutatja ezt, hogy a város 1910-ben a „Cigánylajos feltöltésére” úgy hirdetett pályázatot, hogy abban a „Győr újvárosban a Pereszlényi-féle kert és a cigánylajos közt fekvő mély terület betöltése” szerepelt.⁸⁶ Ezidőben a cigányság többsége szegregátumszerűen a Festő utca végén, a Tűz utca, Iszkápa, Zúgó utcában, illetve a Liget utcán még kijebb találta meg lakhelyét.

Újváros szabályozásával kapcsolatban, már a 20. század elején „Legfontosabb pontja [volt] a tervnek a Cigánylajos mai apró házcsoportjainak megszüntetése a honvéd laktanya céljára és a mai Rábcameder ligetté alakítása.”⁸⁷ Ekkor egyértelműen itt lokalizálták a Cigánylajos területét.⁸⁸ 1912-ben pedig már az is felmerült, hogy a munkások számára Újvárosban építsenek kislakásokat úgy, hogy közben „eltüntetik a cigánylajos mintegy 300 egyszobás építményét.”⁸⁹ Az itteni állapotokat 1914 februárjában így tárta olvasói elé a Győri Híradó: „A Kossuth-utcáról a Széles-utcán át megérkeztem az északi sarkra. Mert fedezési számba ment egy csomó utca. A Festő-utca vége az út fővonalára derékszögben illeszkedik. Az utca e fordulásától nyugatnak, mintegy téglalap húzódik a Lajos. [...] A Liget-utcában van legalább huszonöt fahíd. A kocsit a járdától méteres mély árokkal van elhatárolva. Az árok színültig vízzel. A víz felett deszkahidak. Egy órát töltöttem a Liget-utca és a többi utcák Gorkij lakásainak felkutatásában.

De mikor a Pinkóca-utcából kijöttem, elfogyott a bátorságom. Cipőm, ruhám sár volt. A láthatár sártenger. Az Iszkápa-utcában néztem be az első lakásba. Horváth Imre iszkápakovács lakosztálya egy földes szoba. Ez a konyha is azonban, de télen műhelynek is használják. Mikor benyitottam a szoba közepén izzott a mesterséghez szükséges faszénmáglya. A három méter hosszú és ugyan olyan széles »teremben« csak 8 ember, köztük 6 gyerek lakik.

Iszkápa-utca 16. sz. Forró Ignác portája. Földes talajú szoba, mely konyha is. Forró hét gyerekkel áldotta meg a Teremtő, amely erre nem engedi, hogy az emberek az egyke rendszert űzzék. Öt gyerek van odahaza és így az asszony-nyal együtt csak heten vannak. A lakbér heti 2 kor. 40 fillér. Iszkápa-utca 15. sz. Egy szobában két család lakik, Szabó Bálint és leánya özv. Szomszéd Béláné.

A Cigánylapos a 18. század végén, Hrusovszky Imre városi főmérnök térképén.

Csak heten laknak a földes szobában. Lakbérük heti 3 korona. Tűz-utca 7. sz. Azt hinné az ember, hogy boltba megy, mert a lakás mely egy szobából áll, az utcáról nyílik. Viki Mihály lakik itt hatodmagával. A lakbére évi 100 korona. Lévai Mihály már nagy ur. Szoba és konyhából áll a lakása. Persze földes mind a két helyiség. A Pinkóca-utca 6. sz. alatt van és mindössze heten laknak benne, mert a gazda 8 gyereke közül kettő nincsen otthon. Száz koronát fizet a lakásért. A konyha közepén ég a faszén máglya. Így néz ki egy jómódú lakos. Kovács András Pinkóca-utca 4. sz. Egy szobában ötöd magával lakik és száz koronát fizet. Tovább kutatni nem mertem. Az utcák, melyeken átvágtam magamat, vetekednek a legocsmányabb trágyadombról." ⁹⁰

A Trianon telep kiépülésével a Liget utca elején álló, kicsi és olcsó ingatlanok többségét már elszegényedett iparosok, munkások, gazdasági cselédek vették birtokba. A terület viszonyait 1937-ben így jellemezte az egyik helyi újság: „Győr legnyugatibb része a sötétség városa. Nappal piszkos, kormos falak, betört ablakok, sarkaikból kiforgatott kapuk, még száraz időkben is gyanús eredetű sárral teli utcák, piszkos, maszatos gyerekek teszik méltóvá erre a névre, éjjel pedig valóságos rémdrámába illő díszletnek tűnik fel a táj. Nagy messzeségben egymástól pislog egy-egy lámpa, de az sem sokáig, mert vagy leloppják, vagy pajkos gyerekek kővel bedobálják. Cigánylapos. Pedig nem is nagyon helytálló ez a név, hiszen nagyrészt már nem is cigányok lakják ezt a

vidéket, hanem elszegényedett, proletár sorsba zuhant magyar kisiparosok, kiskereskedők, sőt tisztviselők is. Pár esztendővel azután, hogy felépült az u. n. Trianoni telep, az egész vidék anyagi színvonala mégjobban lesüllyedt. A nyomor úgylátszik ragadós.”⁹¹

Hasonló volt a helyzet a Zúgó utca környékén is: „a Tűz-utca és kapcsolt vidéke, az Úsztató-, meg Iszkápa-utcák már nem a cigányságé. Valami dekadens fajta ez itt, a kóbor-cigányság és az elproletárosodott cigánymuzsikusság nép között: mozgó kereskedő, árus, alkalmi vállalkozó, napszámos ember lakja pereputtyával a viskók lakásait. Még néhány évtized kell, hogy polgárriasodjanak, addig bizony több gondot, mint örömet szereznek a homogén társadalomnak.”⁹²

1943-ban, amikor „Dr. Ruppenthal Miklós köri elnök összehívta a társadalmi bizottságot a Nagy Dezső vendéglőjében levő köri helyiségbe, hogy az elhanyagolt Újváros sérelmeit megvitassák. [...] Mint legsürgősebbet, kérték a laposi cigányok eltávolítását és a gyepmesteri telep kihelyezését.

Ezt a tervezetet emlékiratba foglalva eljuttatták a polgármesterhez, megküldték a főispánnak, a MEP győri szervezetének és a Községi Keresztény pártnak.”⁹³

Ennek nyomán a városgazdálkodási ügyosztály kezdett vizsgálatot az áldatlan állapotok megszüntetése érdekében. A rendőrségi szemle – amelyen a csőszök is jelen voltak, és „a több oldalról beszerzett adatok alapján” készült jelentés szerint: „A telepről a régi u. n. „putrik” jórész eltűntek és helyükre rendes egy-két helyiséggel bíró téglá, vagy beton házak épültek. A telep dísztelen külseje is eltűnt és ma már nem látszik cigánytelepnek, hanem olyannak, mintha a Szent Erzsébet telep folytatása lenne. A telep a Mákosdűlő I. sz. út és a Vasas-töltés által bezárt területen fekszik, ez a terület rész már teljesen beépült. Tovább fejlődésének, terjeszkedésének nincs meg a lehetősége, mert az út másik oldalán levő részen a foot-ball pálya foglal el nagy területet, a további rész pedig mély és kiaknázott.

A telep valamikor csupa cigány népségből állt, ma azonban 9-10 nem cigány család is lakik a telepen és így az ottlakók legfeljebb 2/3-a cigány. Ezek is elég jó módon élnek. Egyik-másiknak lakása egész jól be van rendezve, öltözködésük is javult. Életmódjukban is ilyen előnyös változás észlelhető. Gyakran vesznek taxit igénybe, mert hiszen pénzük bőven van, amelyre zugkereskedelem révén tesznek szert. Lótartásukat a rendőrség eltiltotta. Két cigánynak van még 1-1 lova, amellyel fuvaroznak. Ezáltal az ide-oda vándorlásuk lehetősége és a gazdák terményeinek dézsmálása is észrevehetően csökkent.

Ami a telep megszüntetésének és áttelepítésének kérdését illeti, a rendőrséggel egyetértőleg a következőket véleményezem:

A telep elég távol esik a város beépített részétől, de a Szent Erzsébet telep házaitól is, tehát senki azok közelsége miatt nem panaszkodhatik, sőt amint fent említettem a telepen több nem cigánycsalád is lakik. Küljebb helyezni nem szabad, mert a határba kerülnének a cigányok és veszélyeztetnék a terményeket. A telep fekvése a főközlekedési vonalakhoz való közelsége folytán elég kedvező, mert így a közönség, de a hatósági közegek is állandóan szemmel tarthatják viselkedésüket, amely körülmény meglehetősen fékezőleg hat rájuk.

A felülepítmények ez idő szerint „erős” kezekben vannak, azokat tőlük nem lenne könnyű megszerezni. Ha azonban a mostani kedvező üzérkedési konjunktúra megszűnik, és a cigányok majd pénzhiányban szenvednek, első dolguk lesz, hogy házaikat eladják. Így a házak egyrésze nem cigány kezekbe fog kerülni.

Ekkor merül majd fel a szüksége annak, hogy a cigányoknak másutt való elhelyezésével foglalkozunk. Vidékre nem vonulhatnak ki, csak a város területén kell valahol helyet kapniok.

Erre azonban a közeljövőben nem kerül sor. Véleményem tehát röviden kifejezve az, hogy a cigánytelep megszüntetése ma már nem olyan sürgető, mint volt 4-5 évvel ezelőtt, másrésztől nem lehetséges és egyáltalán nem is kívánatos.

Ha itt megszüntetnők, másutt kellene részükre ilyen telep céljára alkalmas helyet kijelölni. Ámde hol legyen ez a hely? Minden városrész írtózik a cigányoktól és minden módon tiltakoznék odatelepítésük ellen. De tegyük fel, hogy találnánk ilyen alkalmas új helyet. Az eredmény az lenne, hogy itt megint csak „putrik” keletkeznének és az egész környék csúfjára volnának. Az áttelepüléssel a régi telephely viszont nem szűnnék meg, mert ott a cigányok házait nem cigányok foglalnék el. Tehát az lenne az eredmény, hogy a mostani egy szegénytelep helyett, kettő keletkeznék. Számolni kellene természetesen avval is, hogy az áttelepülés és az új helyen felülepítmények létesítése terén a város szükséges költségek nagy részének viselésétől nem zárkozhatnék el. Az áttelepítés ma nem időszerű és az építési anyagok hiányában egyáltalán nem foganosítható.

A telepről két-három putrit kell még eltüntetni, s a tulajdonosaikat szorítani arra, hogy helyükre téglaházakat építsenek.

Gondoskodni kellene arról is, hogy megfelelő közös closettjuk legyen és valami módon eltüntetni őket a környék bepiszkításától.

Ami a gazdáknak azt a panaszát illeti, hogy a cigánytelep az előttük elvonuló kocsik rakományát dézsmálja, jelentem, hogy ez megfelel a valóságnak. Ámde a tolvajok nemcsak a cigánytelep lakói közül kerülnek ki, hanem a hatósági közegek jelentése szerint a Szent Erzsébet telep gyermekei közül is. Nemcsak a cigánytelep előtt fenyegeti veszély a kocsikat, hanem végig az egész mákosdűlői úton, tehát nem fogható minden rendellenesség a cigányokra.

Ezeket a fosztogatásokat a mezőőrök a rendőrséggel karöltve kellő eréllyel és fellépéssel meg tudják fékezni. Egyébként azok a gazdák, akik nem képesek kocsirakományaikat maguk megvédeni, az év legnagyobb részében választ-hatják a Mákosdűlő másik útját is, amely a teleptől távolabb esik.

Megjegyzem végül, hogy a rendőrség újvárosi őrsé a cigánytelepet állandóan szemmel tartja, nem csak a rendre ügyel fel a városi mezőőrökkel karöltve, hanem arra is, hogy idegen cigányok ne szivárognak be a telepre és ott végleg meg ne telepedjenek.”⁹⁴

Tomaj Ferenc szerint az 1960-as évek elején „A Cigánylapos [már csupán] az Iszkápa, a Tűz és a Zúgó utcákat” foglalta magába.⁹⁵

A „TELEP”

Az Újváros északnyugati csücskében a 20. század elején gyakorlatilag spontán módon kialakult településrész – Gorkijváros – még napjainkig is szinte önálló területi foltja a városrésznek. Az első telepesek mindenféle engedély nélkül – lakhatásra alig alkalmas – viskókat húztak fel, állandó lakás céljára.⁹⁶ A nagy lakásínség idején az őket követők kalákában felépült házai szinte kitelepülési mozgalmat indítottak, amelyet a városi hatóság sem tudott már visszaszorítani.⁹⁷ Mivel a telep viszonylag rendezett beépítése az 1920-as évek végén vett új lendületet, e településrészt a helyi köznyelv „Trianoni telep”, illetve „Gömbös telep” névvel illette, míg hivatalosan az Erzsébet-, majd Gorkij telep nevet kapta. „Szent Erzsébet Telep, eredeti, első neve Trianon Telep volt. Egyik legszomorúbb emléke Trianon átkának, kézzelfogható bizonyága Trianon okozta gazdasági elesettségünknek. A harmincas évek nagy munkanélkülisége sok száz győri munkáscsaládot dobott ki az utcára, tett hajléktalanná. Ezek részére jelölte ki a város vezetősége Újvárosnak ezt a külső negyedét, hogy itt rakjanak fészket maguknak, ahogyan tudnak. És hozzáfogtak kevés tehetséggel, de nagy igyekezettel, – írta a Győri Nemzeti Hírlap 1942-ben. – Ismerünk olyan családot, mely ma boldog örömmel beszéli el, hogy 20 fillérrel a zsebében indult neki a házépítésnek – a kármeliták templomából. Ott kérte és kapta 20 filléréhez

Az épülő Trianon telep házai

a legnagyobb tőkét, legjobb segítséget: az erős hitet az Isten áldását. Ma szép kis otthona van. Őslakója a Telepnek.”⁹⁸ Visszaemlékezések szerint Árki Sándor épített itt elsőként házat.⁹⁹

25

A város utólagosan engedélyt adott arra, hogy egy-egy kilakoltatott család 200 m²-es telket foglalhasson el. A kis parcellákat évi 1 pengő névleges bér fejében vehették birtokba, az építkezéshez pedig 25 pengőt, vagy 3 mázsa cementet kaptak. 1933 augusztusában már 128 ház állt a „nyomorgödörben”, közel 400 lakóval. Ekkor már megnyílt az első fűszerüzlet, húskimérés, majd a Burián-féle vendéglő is működni kezdett.¹⁰⁰ A vízellátást csak két, egészségtelen talajvizet szolgáltató kút biztosította. A telep ünnepélyes megnyitására és megáldására 1933. szeptember 17-én került sor.¹⁰¹ „A szegénység völgye ez a hely – írta 1933-ban a Győri Hírlap – gondhegyekkel, könnypatakokkal, kis darab kenyerekkel.” A Dunántúli Hírlap szerint pedig „szinte állati sorban élnek itt a szegény munkások és asszonyaik.” Jól tükrözi a korabeli állapotokat a Győri Hírlap publicistájának felvetése: „A Trianoni telep volna tehát az a típus, – amely a mérnökök ankétja szerint is a mai adottságok mellett, szerényebb egyszerűségében alkalmas a szegény néposztályok városi letelepítésére.

Azonban nem lehet alkalmas a legszerényebb igények kielégítésére sem ez a Trianoni telep, mai állapotában. Nagyon is jól tudja ennek a telepnek la-

kossága, hogy drága közműveket, aszfaltos utakat, nagyszabású csatornázást, vízvezetékét, villanyt, gázt nem követelhet máról-holnapra. De igényt tarthat mégis arra, hogy legelemibb szükségleteit legalább elláthassa. Ha nincs is pénze ma Győr városának drága közművekre, amelyekkel ellássa a Trianoni telep lakóit, de kell hogy legyen fedezete egy-két, egészen egyszerű kút, néhány petróleum lámpa, kiegyengetett út előteremtésére.”¹⁰²

1935-ben már 300 parcella volt kijelölve a telepen és több mint ezren éltek itt. Közi-Horváth József ekkor a vízvezeték és közvilágítás kiépítését kérte.¹⁰³

Az 1937-es esztendő különösen tragikus volt az itt élők számára. A tartós tavaszi esőzések és a magas vízállás miatt a gátak alól átszivárgó fakadóvíz-közel egyméteres belvízzel borította el a telep mélyebben fekvő részeit. Néhány nap alatt három ház összedőlt, több mint 70 pedig életveszélyesen megrongálódott. A helyszíni tudósítás szerint: „Viztenger veszi körül a házakat, kétségbe esetten, tétlenül bámuló emberek várják a segítséget, mert ők maguk már nem képesek segíteni magukon az elmúlt éjszaka kétségbeejtő órái után. [...] A legtöbb utca teljesen víz alatt van. A házak falait a hideg, iszapos víz nyaldossa. Az udvarokon, sőt sokhelyütt a lakásokban is vizet talál a belépő, siróarcú asszonyok és gyermekek gubbasztanak az asztalokon és székeken. Az utcákon köveket, téglákat raktak, de a víz ennek magasságát is meghaladta, úgyhogy sokhelyütt csónakokkal közlekednek az utcákon. A harmadik utcában levő 262. számú ház teljesen összeomlott. Hatalmas romhalmaz sőtétlik a helyén, vízzel körülvéve, a szekrényt, a kredencet, az asztalt. [...] Az utca túlsó oldalán ásítoz a 279-es számú ház, amelynek az eleje omlott össze és a többi része is minden pillanatban összeomlással fenyeget. [...] A 67-es számú ház, amely özvegy Vas Sándorné tulajdona volt, szintén összeomlott, a bentlakók alig tudtak kimenekülni belőle. Másutt egész sereg ház fala megrepedt és újabb összedőléssel fenyegetnek.”¹⁰⁴ Március 28-án már „Éjjel-nappal szivattyúzták a vizet a Trianon-telepről, ahol több ház összeomlott. A víz egyes utcákról levonult, a szivattyúzás következtében, másutt azonban még most is tenger borítja az utcákat. A vizet átszivattyúzzák a kocsí-úton keresztül a gyepszéi földekre, ahol azonban most a Dél utcáit öntötte el a hatalmas vízmennyiség. Víz alá kerültek a házak, kertek. Trianon-telep lakosai egész nap a házak megerősítésén dolgoztak. A város által kirendelt munkások pedig árkokat ásnak, padlókat helyeznek el.”¹⁰⁵ Az otthontalanná vált lakókat a Kohn-olajgyár helyiségeiben, illetve a Selyemgyárban helyezték el. A megrongálódott házak felújításához a Bástyai utcai házak bontásából 200 000 téglát utaltak ki.¹⁰⁶ A város ugyan államsegélyre nem számíthatott,¹⁰⁷ de helyi cégek és magánszemélyek adományokkal is segítettek a károsultakat.¹⁰⁸ Bár már ekkor felmerült az építkezésre teljesen alkalmatlan telep megszüntetésének gondolata, annak „ingatlanforgalmán” ez mit sem változtatott.¹⁰⁹

A Telep utcácskája

1938. május 20-án – amikor a város közgyűlése a nyomortelepek felszámolásának kérdését tárgyalta – a Trianon telepen a szociális ügyosztály vezetője szerint 400 család élt „a szociális és egészségügyi igényeknek meg nem felelő” lakásokban. A terv szerint 1942-re fel kívánták számolni a telepet.¹¹⁰ A kisgyűlés ugyanakkor decemberi ülésén azt javasolta, hogy a telep felé vezető út költségét vegyék előirányzatba úgy, hogy annak építéséhez az érdekeltek természetben járuljanak hozzá.¹¹¹ A kérdés megoldása sürgető volt, hiszen „Alig, hogy az autóbusz-megállótól megindul az ember a mákosdülői zárda felé, egyszerre óriási sártengert lát maga előtt. Ugyan a száraz időjárás kissé megkeményítette a kocsit, szanaszét hevernek a süppedő rögök, amelyek még a kerékpár súlyát sem bírják el. [...] Az út a Trianon-telep felé sem mutat vigasztalóbb képet. A mellékutcákban ugyanezt tapasztaljuk, csak talán kisebb arányban. Száraz, használható utat azonban seholsem találni. A járdákon elvétve elszórnak csekély útjavító kavicsot, de amint esős idő van, újra a régi állapotok uralkodnak.”¹¹²

Az itt lakók gyermekeinek rohamosan növekvő lélekszáma miatt is szerencsés volt, hogy 1913-ban a városrész peremén, a „Gyepszállón” épült fel az új zárdaiskola. „A Mákos-dűlőn vagy köznyelven, Cigánylapon augusztus 24-én avatta föl a püspök az új iskolát, amely díszére válhatna bármelyik vá-

rosrésznek. [...] A gyári munkások gyermekei látogatják ezt az iskolát. Az első és második osztályban fiúgyermeket is tanítanak, a többi osztályban leánygyermeket, az ismétlő iskolásokat is.”¹¹³ Az épület földszintjének deszkafallal elválasztott terme nemcsak ünnepségek díszterméül szolgált, hanem „kisdédvédő”-ként és napközi otthonként is funkcionált. A zárda emeletén kialakított kis kápolnában bemutatott szentmiséket az odajárók a folyósóról hallgathatták. 1934-ben egy magtárhelységből alakítottak ki kultúrházat, ahol szentmiséket is bemutatnak.

Kifejezetten a telepiek számára 1937. szeptember 28-án adták át az új kultúrházat.¹¹⁴ Ekkor nyerte el új hivatalos nevét is a Trianon-telep. „Megnéztük a kultúrházat. Terme közel háromszáz ember befogadására alkalmas. Első részében van a gyönyörű Szent Erzsébet oltár, hátul a színpad, amelyen előadásokat, színdarabokat rendeznek. Tervek után érdeklődünk. Napközi otthont létesítenek a kultúrházban a telep gyermekeinek számára. Rendszerezik a kultúrház és szociális előadásokat. Ifjúsági egyesületeket alakítanak, dolgoznak és minden igyekezettel azon lesznek, hogy szebbé tegyék az életet a vasárnap Szent Erzsébet teleppé keresztelt Trianon telepen.”¹¹⁵ 1938-ban a város a Gyepszél utca 60. szám alatt felépítette a „Nagy házat”, a Népházat, ahol már bölcsődét is nyitottak.

1940-ben Grábits Frigyes azt indítványozta, hogy a Szent Erzsébet telepi kultúrházat Napközi Otthonná – vagyis óvodává – alakítsák át.¹¹⁶

A Trianon telep 1930 körül

Gerő László 1941-ben így mutatta be az akkor már több mint másfélezer lakosú telep életét és problémáit: „Győrujváros tőszomszédságában, mint annak filiája, létesült mintegy 10 évvel ezelőtt a Szent Erzsébet telep. Kezdetben csak néhány apró viskó küzdött a mélyszinti talajjal, a környezet mosztohaságával és azzal a bekövetkező ténnyel, hogy rövidesen vagy az árvíz, vagy a hivatalos fórum szünteti meg a telep kialakulását.

A szegény emberek azonban emberfeletti munkával a telep kiépítéséhez kezdtek. Mint valami honfoglalók láttak neki az újjáalakításnak. Alig pergett le az idő homokóráján az első tized, 250 kőépitmény hirdeti az 1700 lélek élniakarását és otthonát.

A hivatalos város hallgatólágosan beleegyezett abba, hogy a telepiek az általa felajánlott telken építkezhessenek a tulajdonjog fenntartásával.¹¹⁷ Így tehát jelenleg az a helyzet, hogy a ház az építőé, a telek azonban a városé. Ebből a nem éppen ideális helyzetből adódott az a közös kérelem, hogy a város a telkeket mérje fel és jutányos áron adja el a háztulajdonosoknak.

Szociális szempontból is ez a megoldás látszik a legelőnyösebbnek, annál is inkább, mert ezek az emberek minden áldozatrakész egyszerű munkások, akik megérdemlik a közösségnek ezt a kedvezményét. Lukács Dezső győrujvárosi plébános vitte el a városhoz a telepiek ilyen irányú kérelmét, ami azt a törekvést látszik igazolni, hogy a Szent Erzsébet telepi lakosok rendes adóalanyok akarnak lenni.

Adódtak a közelmúltban hangok a telep megszüntetése mellett. Véleményünk szerint a kérdés legokoszerűbb és végleges megoldása nem ez, hanem az, hogy adja el a város a telket is a ház tulajdonosának.

Jó úton autóbust kérnek a telepiek

Ha elhagyjuk a Kossuth Lajos utcát és az ú. n. Gyepszéken akarjuk elérni a telepet, szinte leküzdhetetlen akadályba ütközik annak megközelítése, főleg esős, havas időben. A Liget utca felől – hála a város műszaki hivatala gondosságának – lényegesen kedvezőbb kép fogad, amennyiben az utca makadámúttá való rendezése folyamatban van, és tavaszra kocs- és autóforgalom fenntartására is megfelelő út fogad bennünket. Már most felvetjük azt, hogy ezen az úton autóbusz megindítása kívánatos.

Ezzel is közelebb hoznánk a város szívéhez a határban élő telepet. Ezekkel a munkákkal lenne kapcsolatos a csatornahálózat kiépítése, amit annál is inkább szorgalmazni kell, mert csak egy közkút látja el a nagy lélekszámú telep vízszolgáltatását. Nemcsak közegészségügyi, hanem egyéb más szempontok is amellet szólnak, hogy – ha már megvan a Szent Erzsébet telep – foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel.

A kőházakat nem tudja összerombolni a talajvíz

Az elmúlt években nem egy alkalommal megtörtént, hogy a telepet teljesen elöntötte a talajvíz, sok ház összedőlt, sok család vált hajléktalanná. Minden bizonnyal tovább kísértene ez az aggodalom, ha már nem ismernők a mai helyzetet. Az elmúlt év próbája volt minden árvízveszedelemnek, a nagymennyiségű csapadék alaposan feláztatta a talajt, de a kőépítmények alapjait nem tudta kimosni. Az 1940. évben már valamennyi ház sértetlen maradt. Ebben nagy része van a telepieknek is, akik a házak között megfelelő árkolással nyitottak utat a talajvíznek. Estefelé már villanycsikok jelzik, hogy élet van a telepen. De a környező utak még sötétek, a már meglevő oszlopok néhány villanygőzt kérnek. Ez is olyan szükséglet, ami nemcsak a telep, hanem Újváros nyugati részének az érdekét szolgálja.

Kétszázhatvan ellátatlan gyermek Napközi Otthonra vár

Az idegen nem is gondolná, hogy az alig 10 éves telepen 262 gyerek van, 3-tól 6 éves korig. Az apróságok szülei napszámos, munkás emberek, akik egész napi munkával a csöppségek betevő falatját nehéz úton szerzik meg, így idejük alig, vagy egyáltalán nem marad az otthoniak ápolására, őrzésére. Lukáts Dezső plébános karitatív lelkében fogant meg egy napközi otthon létesítésének gondolata. Az egyházközség erre a célra felajánlotta az ottani Kulturházat a városnak. Szakértői vélemény szerint 10.000 pengőt tenne ki a Kultúrház átalakítása, amivel nemcsak a napközi otthon, hanem a kulturális, egyházi és egyéb fontos kérdések is megoldhatók lennének. A kérelmet már benyújtották a polgármesterhez, remélik, hogy az újév a választ is meghozza.

Ismeretlen az egyke, sok az apró gyerek

Körútunk során gyűjtöttük csokorba ezeket a megoldásra váró problémákat. Tudjuk, hogy a kivitelezés nemcsak pénz, hanem idő kérdése is. Tíz év már elmúlt, tíz év türelme, panasza, fájdalma sürgeti a megoldást. Ez a telep ma már kisközség számba megy, amivel törődni érdemes.

Hogy még jobban keretet adhassunk a portrénak, hangsúlyoznunk kell, nem dologkerülőkről, nem a társadalom kivetettjeiről van szó, hanem olyan munkásemberekről, akik szorgalmukkal, két kezük munkájával húzták fel kis otthonukat; ők a társadalom legbiztosabb alapjai, akiknél mindennapi a 10 gyerek, sőt Varga Andrásné egy hónappal ezelőtt hozta világra a tizenötödik gyermekét. De nemzethűség szempontjából is a legerősebb tényezői az államnak, azok ők, akikre minden időben számítani lehet. Töröljük ki tehát szótárunkból azt, hogy le kell bontani a telepet, helyette iktassunk be új fejezetet: áldozattal, segítséssel, támogatással járuljunk hozzá a telep fejlődéséhez. Megérdemli.”¹¹⁸

1942 szeptemberében – a búcsú keretében – Újváros plébánosa megáldotta a telepen az akkor már elkészült „és még épülőben lévő 39 ONCSA házat”

is.¹¹⁹ Ekkor már 358 házban több mint 2000 ember élt a telepen,¹²⁰ de még mindig problémát okozott, hogy „a telep létesítésekor szakellenőrzés nélkül épített kisházak közül többet összedőlés fenyeget. Dr. Ruppenthal Miklós gondosan kidolgozott tervezetet mutatott be az utcák rendezésére, a vízvezeték meghosszabbítására, kutak fúrására, gyümölcsösök, konyhakertek, csatornák és illemhelyek létesítésére.”¹²¹ 1943-ban már abban reménykedtek, hogy a tervezett „Egészségház nemcsak Napközi Otthon lesz, hanem orvosi rendelő is.”¹²²

TÉGLAVETŐ- ÉS FAZEKASGÖDRÖK A VÁROS HATÁRÁBAN

Mivel Győr határának talaja alkalmas volt a tégláégetésre, már a 16. század közepén – a vár erődítési munkáinak megkezdésekor – Győrszigetet, amelyet a katonaság a püspöktől elfoglalt, teljesen tégláégető teleppé alakították át. Ugyanekkor a káptalan a már évek óta Győrről dolgozó Temporal Domonkos kőművesnek 1577-ben Újvároson kívül, a Rábca partján tégláégető kemence létesítésére alkalmas területet adott. Évi bér fejében Temporal 2000 építésre alkalmas téglát szolgáltatott a székesegyháznak.¹²⁷ A hódoltság idején elpusztult újvárosi tégláégetőt – és egykori újvárosi házukat – 1600-ban Rohrer Mihály és Foretea (Forety) János olasz mesterek visszakérték a földesúrtól¹²⁸ és folytatták a tégláégetést. A káptalan engedélyével Olasz János – aki feltehetően Foretea-val azonos – új tégláégetőt épített a Rábca újvárosi partján. A két kemencét 1629-ben a spanyol Castellan Mihály kőművesmesternek adta bérbe a káptalan azzal a kikötéssel, hogy a mester a székesegyház és polgári házak építéséhez szükséges téglákat készítsen.¹²⁹ Castellan halála után, 1638-ban a káptalan a kemencét a hozzá tartozó kiszolgáló teleppel, kis házzal együtt 100 forintért Czanger Simonnak adta bérbe, a korábbi szerződés feltételei mellett.¹³⁰ A vetett téglákat közvetlenül az agyagbányák mellett égették ki. A gyakran tízezer élére állítva összerakott nyerstéglát földdel fedték be, s először szalmával, majd fával kiégették. Ezután tovább bányászva az agyagot, megint a helyszínen összerakva történt a következő égetés. Ezeknek a „tábori kemencéknek” a nyomán támadt nagy gödrök láthatók még napjainkban is a Mákos-dűlőn.¹³¹ Talán a legkorábbi tégláégetők téglái közül való a Rác templom udvarán álló ház padláskövezetéből előkerült jeles téglák!¹³²

A Bécs ellen indított török hadjárat idején a győri várőrség királyi parancsra lefoglalta a káptalan újvárosi tégláégetőit, s arra sem adott engedélyt, hogy a győri és abdai határban új kemencéket állítsanak.¹³³ Az újvárosi tégláégetők csak hosszú pereskedés után 1741-ben kerültek vissza a káptalan tulajdonába.¹³⁴ A tégláégetés szünetelésének idején a „fazekasföldet” révfalui fa-

zekasoknak értékesítették. „A 1738 die 6 Maÿ megh alkudott az Györi Újváros az Refalusi fazokasokkal az fazokas föld eránt tizenket forintokban... mely alkalommal jelen voltak Franek Andras Feő Hadnagy, Rácz István, Bórchy Marton, Rumi György, Vissy István. Melly arendat pedig tartoznak lettennyi Sz. Mihály napra.”¹³⁵ Az 1731-es bejegyzés meg is nevezi Tarics István és Fogas Mihály révfalui fazokas mestereket.¹³⁶ 1738. július 3-án „Büntette meg az Nemes Város Szigeti Timárt, hogy az Ui Varosi hatarbul loppal hajon földet hordot Szigetben, öt forint ötven penzre.”¹³⁷

Az 1785-ös népszámlálás adatai szerint Újváros végén, az 586. számú házán, ami a „Város tegla Kementze Háza” volt, Sikora Ferenc „Tégla mester” Hujber Mátyás, Krumtzian Márton és Andre Vencel téglavető, Schindel András, Benda Jakab, Rischán Mátyás, Budár József, Polatsek Tamás, Czeigler György, Szadlo Mátyás téglavető legények, illetve Keffer János „tégla igető” családjával osztozott.¹³⁸ Az újvárosi agyagkitermelés, téglavetés utolsó emlékeinek egyike az „egyetlen teljes nevet viselő téglá a „Hiiner Ja. 1869” jelű.¹³⁹ A Hittner-féle téglavető a mai újvárosi temető mellett volt a 19. század második felében.

Győr városrészei 1789-ben, Hrusovszky Imre térképén

A telepiek, talán mert maguk is „menekültek” voltak, „nemes szívvvel és lélekkel elhatározták, hogy jót cselekszenek, megnyitják szívük-lelkük melegét a bajbajutottak, a segélykérők, a sebesültek előtt. [...] Kedd reggel hallották, hogy menekültek vonulnak el a Kossuth utcán, mire nagysietve összegyűjtöttek és felszeleteltek 12 kg kenyeret, megkenték finom házi lekvárral, vagy zsírral, összegyűjtöttek még hamarosan sok egyebet is a szomszédoktól. Két nagy füles megtelt az ennivalóval, amit sietve vittek ki a Kossuth utcára. [...] Adtak útravalót a szegény menekülteknek, de jutott a német és magyar katonáknak, a többi pedig a sebesült honvédeknek maradt, akik jóízűen fogyasztották el az önkéntes nemes adományt. [...] A telepiek... elhatározták, hogy vasárnap délelőttre nagy gyűjtést rendeznek élelmiszerből a Szent Erzsébet-telepen. Vasárnap délelőtt a két nemeslelkű nő önkéntes gyűjtőgárdájával összeszedi a telepen az élelmiszereket, amit aznap délután át is adnak a hadikórháznak, de jut belőle a menekülteknek is, ha akkor Győrben időznek.”¹²³

A második világháború alatt, a várost ért bombatámadásokban elpusztult lakóingatlanok, a menekültáradat miatt felduzzasztott városi lakosság és az átvonuló katonaság elszállásolása miatti zsúfoltság olyan mértékű lakásínséget okozott, hogy a háború után már szó sem esett a telep felszámolásáról. Sőt – az egykori Trianon-Szent Erzsébet telep új elnevezést kapott: Gorkijváros. Az addig névtelen utcák az 1950-es években kapták meg – többségükben máig használta – hivatalos nevüket,¹²⁴ ezzel is véglegesítve a telep létét. A már 1944-ben szorgalmazott önálló lelkészség 1946. március 1-jén jött létre. Papp Kálmán a következő évben a lelkészség határait is pontosan kijelölte: „A Rábca-töltéstől kiindulva a Bercsényi-liget, az olajgyári vágányig, az olajgyári vágány a bécsi országútig, az országút a Rábca-töltésig (Bécsi vámig) és a Rábca-töltés.”¹²⁵ Az egykori magtárból lett kultúrház 1947-ben templommá alakították át.¹²⁶

ÉPÜLETEK

Már a 17. században keletkezett végrendeletekben több helyütt olvashatunk – igaz többnyire csak utalás szintjén – az újvárosi ingatlanokról. Borbély Péter, Varga András, Dóka Máté végrendeletéből még csak az tudható bizonyosan, hogy Újvárosban tettek végső rendelkezést. Frelik Szilveszter, Horváth Sztankó, Krauzky Dóra és Balthasar Prukner özvegye, Mária asszony pedig újvárosi esküdtek előtt testáltak. Nagy Mihály és Varga Tamás 1617-ben, illetve 1620-ban már „Wyuarosban lakozandó” polgárként végrendekezett. „Georj Uyuarosban vagy on egy házam” [ahol együtt lakott Konj Gáspárnéval] – írta testamentumában Kemendi István özvegye, Margit asszony 1620-ban. E forráscsoportból tudjuk, hogy Varga Tamásnak, Szűcs Mátyásnak, Nagy Mihálynak, Szerecsen Cser Györgynek, Csáktornyai Szabó

Mihálynak, Csepregi Varga Györgynek is háza volt Újvárosban a 17. század első harmadában. Újvárosban végrendelkezett Boltisar Prukner „győri Uyuárosban lakozandó polgár és Vendéghfogado”. Szerecsen (Zerechien) Erzsébet asszony, Szabó (Zabo) avagy Písalich János a győri erősség fizetéses lovaskatonájának felesége, az 1631-ben örökség útján birtokolt házat „amely itt, a Győr vármegyei Győrben, Újvárosban van. E ház napnyugati szomszédja Szabó Jánosné háza, napkeleti szomszédja Csiszár (Chizar) Tamás háza, szemben pedig Kocsis (Kochis) Balázs háza áll.”¹⁴⁰ A század első felében egy regiment alattvaló német káplíronak Újváros területén háza is volt.¹⁴¹ 1633 májusában Szabó Mihály „az újvárosi, saját tulajdonú házát kötötte le”.¹⁴² 1637. április 26. „Biro Lőrinc Koroncóról bejőve Újvárosban házat épített és a város közé adta magát.”¹⁴³ 1638. június 11. Kazmeri avagy Pápai István (katona) egy újvárosi „romladozott házat alapjaiból felépített”, „e házat egyfelől Horvát Sztanko, másfelől Esztergami avagy Rác János házai szomszédjának.”¹⁴⁴ 1690-ben egy csipeverő adózott újvárosi háza után.¹⁴⁵ Az 1691. évi adólajstrom szerint egy regiment alattvaló asszonynak Újvárosban volt adó alá eső háza.¹⁴⁶ Lukácsi Mihály 1699-es testamentumában helyszínrájt is adott házáról: „Uyvarosi házamat, mely vagyon az Öreg Uczaban Nedóczi és Kanczo Mihály kovács házaik között, melyet is magam pénzin szerzettem”, az evangélikus egyházra hagyományozta.¹⁴⁷

Egy boszorkányvád kapcsán keletkezett jegyzőkönyvből tudjuk, hogy 1629-ben Kovács Jakab feleségének, Orsolyának saját újvárosi házában sütőkemencéje volt.¹⁴⁸ 1633 decemberében Sebessy György „az Újvárosban a maga házánál valamennyi sört főzet”.¹⁴⁹ Egy 1635-ben feljegyzett büntett leírása szerint Pallo Mihály felesége „a Győr vármegyei Győr Újvárosban található pincés házuk előtt” tartózkodott.¹⁵⁰ 1641. Úr színeváltozása napja körül, a felperes két akó bort Ochay Mihályné újvárosi háza alatti pincéből ellopta.¹⁵¹

Mivel Újváros 1673-ban „egészen leégett”,¹⁵² a városrész épületeinek minőségére a város 1701. februári tanácsülési jegyzőkönyvéből, illetve az 1703-as összeírásból következtethetünk. Az 1701. évi adatok Újvárosban 488 házról beszélnek.¹⁵³ Az 1703-as összeírás záró összesítése szerint: „Ezen Ujvarosban talaltattanak hazak mindenestül az Conscriptio szerint 509. Mellyeken talaltattanak [olvashatatlan számú] szobák”, 535 konyha, 30 bolt, 73 pince, 423 kamra és 873 lóra szolgáló 287 istálló.¹⁵⁴ Az 1703-ban az Öreg utcán összeírt 93 lakóépületből 40 „kőből”, 20 mórteglából, egy „kőből és mórteglából” épült. Huszonhat ház falazata volt „sövényes”, négy épült „kőből és sövényből”. Két ház építőanyagát az összeíró nem jegyezte fel. A kőből, vagyis téglából emelt házak az utca elején, a mórteglás és sövényes házak kijebben, a temető felé álltak. Sövényfalú, illetve mórteglás házak sorakoztak a Rác-, a Fazekas- és a Rába partján húzódó utcában is.¹⁵⁵

Áchim András utcai gazdaházak az 1960-as évek elején

Az ekkor összeírt házak között 30-35 bizonyosan háromosztatú, közös konyhás, pitvaros épület volt.

1715-ben 209, míg 1720-ban 232 házat írtak össze Újvárosban. E radikális csökkenést mutató, megtévesztő adatok oka csupán az, hogy ekkor csak azokat a házakat írták össze, amelyekben polgárok vagy zsellérek laktak, mivel a nemesség általában mentes volt az összeírás alól. Tudjuk, hogy 1701-ben 40 volt a nemesek száma Újvárosban. Ugyanígy hiányoznak ezekből az adatokból a katonai hatóság alá tartozók háza is.¹⁵⁶ Mivel ezek közül már 1701-ben 154 a milícia, 53 pedig a hajdúk kezén volt, úgy tűnik, hogy a 18. század második évtizedében az újvárosi ingatlanok száma 500 körül lehetett, vagyis alig változott.

35

1785-ben Újváros négy „szakasz”-ában már 591 házat vettek számba. A népszámlálás adatlapjai sajnos nem szólnak az ingatlanok minőségéről, de az egyes házakban lakó „familiák” száma alapján következtethetünk arra. 1787-ben Újváros lakosainak száma már meghaladta a Belváros népességét. Bár több a háztartás is ebben a városrészben, a házak száma azonban kevesebb. A háztartások méretét az „idegen”, nem a családhoz tartozó elemek növelték meg – az iparosok, kereskedők foglalkozásának megfelelően. A népszámlálás idején az újvárosi házakban átlagosan kettő volt a háztartások száma. Egy háztartásban 4,2, míg egy házban 8,4 személy élt. Az adatlapokon összeírt 591 házban összesen 1195 „háztartás” működött. A tulajdonosok megnevezése alapján ugyanakkor jól kirajzolható a városrésznek – a század eleje óta gyakorlatilag változatlan – szerkezete és épületállománya. A Bécsi kapuhoz legközelebb álló „Püspöki Vámház” mellett Taschl János „Apotecarius” háza állt. Ezt követte a „Királyi Soó adó Ház” és az ahhoz tartozó „Strasa Ház”. Ötödik épületként a „Plébánia Ház” szerepel. Újvárosnak a Bécsi kapuhoz legközelebb eső „első szakaszának” magánházaiban egy-egy, legfeljebb két familiát írtak össze, míg kijebb haladva a három-négy, egy házban

lakó család tekinthető átlagosnak. A Majorokban elvétve volt ugyan egy-két ház, ahol akár 3-5 családot írtak össze, – sőt a „Város Téglá Kementzeje”-nél lévő épületen tizenhárom család osztozkodott. E területen mégis az egy – az első negyednél jóval kisebb – ház, egy család tekinthető általánosnak.

1828-ban gazdálkodók és hajósok tulajdonában 447, kereskedők tulajdonában 45, míg iparosok tulajdonában 70 ház volt. Ekkor már 3-4 család által lakott ingatlanként csupán 83-at tartottak számon.¹⁵⁷

Az Öreg (Áchim András) utcában több olyan, még a 18. század végén épült lakóház állt még az 1960-as években, amelyek alapján rekonstruálható a városrész építészeti képe. A fésűs, vagy soros beépítésű utcakép egyik jellegzetessége volt, hogy a lakóházak homlokzata sokszor nem az utca, hanem a kapubejáró felé fordult. Az ilyen épületek lakórésze az utcára szolgált, s ehhez csatlakozott L alakban a gazdasági épületek sora: a nyári konyha, magtár, istálló. A gazdasági útra kifutó telkeket egy-egy csűr, pajta osztotta ketté. A 19. századtól hasonló, „falusias” építészeti képet mutatott az egész városrész. Emeletes épületek csak a fő utca elején, a Puntigámig tartó szakaszon épültek. Ettől nyugatra, illetve a párhuzamos utcákban egymás mellett sorakoztak a barokkos homlokzatú, árka-dos lakóházak. Ezeket legfeljebb itt-ott korszerűsítettek, de új épületekkel – főképp középületekkel – csak a 20. század elején találkozunk Újvárosban. Egy 1944-es statisztika szerint: „Az utóbbi három év alatt is a legtöbb új házat Nádorvárosban építették, 61-et. Révfaluban 45 új ház épült. Ezután Szabadhegy következik 41, Gyárváros 22, Sziget 13, Belváros 10 és Újváros a 6 újonnan épült házával. Az Újvárosban épült házaknál azonban a Szt. Erzsébet telep házai nem szerepelnek. Az ekkor Újvárosban épült házak mindegyike földszintes volt!”¹⁵⁸

Az újvárosi házak jellegzetes tornáca

ÚJVÁROS NÉPESSÉGE

Az 1604. szeptember 15-én, a várost birtokló győri székeskáptalan által elrendelt összeírás szerint – „Az Gieöry polgaroknak neuik rendszerint azok kik megh az Gieöry Varosnak Török miat el veszisinek előtte Jtt laktanak” – a felsorolt 117 név között hét újvárosi polgárt azonosíthatunk. Kasa Jarto Geögy, Nagy Mihaly, Fazokas Mate, Ollas Peter, Geöngé Janos, Pallo Istuan és Sijarto Petter egyaránt „Wyuarosy” megjelöléssel szerepel az összeírásban,¹⁵⁹ ők tehát már a 16. században is itt éltek.

Az 1600-tól vezetett polgárkönyv tanúsága szerint: „[1603] die 17 octobris lett Varosy Polgarra Balthauser Pruckner Vyvarosban.”¹⁶⁰ Öt év múlva „Die 10 Augusty Adta Varos közze magatt Wyuarosban Trinceny Meszaros Geörgy es az Varos Jussatt le tette Biro vramnak, es o imar giorý polgar.”¹⁶¹ 1609. június 8-án „Adta az Vaross keöziben magatt Wyuarosban Varga Mattiass”, majd június 20-án „Wyuarosy Nemett fazokas Hans Wischer”. 1610-ben „Wy Varossi Pechy Mihal adta az Varosz közze magatt es acceptaltak az vrankis.”¹⁶² 1613-ban „Ihasz Istuan Wyuarosy lett giory polgarra.”¹⁶³

A Győrött lakókról 1615. december 29-én „Jarosok szerentt” felvett összeírás szerint Újvárosban ekkor 95 ház volt.¹⁶⁴ Itt már külön szerepelnek az „Uyuarosi polgarok” nevei. A majd’ száz nevet tartalmazó lista élén „Balthauser vendégfogadó” áll – aki alkalmasint azonos lehet az 1603-ban polgárjogot nyert Balthauser Prucknerrel – de találunk az újvárosiak között „Baba assony”-t, két „Deak”-ot, „Kerekjarto”-t és „kovacz”-ot is.¹⁶⁵ Ekkor az Újvárosban élő, illetve ott házzal bíró lakók száma már közel egynegyede volt a városi lakosságnak.¹⁶⁶

1633-ban Sebesi Györgynek megengedte a város, hogy a maga házánál „akár a városban, akár Újvárosban” sört főzhessen és azt ugyanott ki is mérhesse.¹⁶⁷ A város tanácsülési jegyzőkönyve szerint a század elején a regiment alattvalók között számon tartott német kényszerű háza volt Újvárosban.¹⁶⁸ 1658-ban a káptalan jegyzőkönyve beszámolt egy Ádám nevű újvárosi szűrszabóról is.¹⁶⁹

Bár már az 1615. évi összeírásban is szerepelnek a lakók származási helyére utaló nevek – Tolnay, Potiondy, Barnaky, Pecz, Salay, Jász, Sempcej, Semptey, Feiervary, Körmendi, Rohoncy, Paxy, Baryaty, Barjati –, a hódoltság területe-

tekről, vagy az állandó portyázásoknak kitett vidékekről való Újvárosba irányuló intenzív bevándorlás az évtized végén kezdődött meg. 1620. március 25-én „Az újvárosi (Wyuaros) Fejértói (Feiertoy) Kovács Péter adta magát a város közé.”¹⁷⁰ 1621. december 7-én „Az Újvárosban lakó, somorjai (Samarai) polgár Sütő Ézsaiás Ambilán lett városi polgár.”¹⁷¹ 1622. március 13-án Kónyi (Conj) István kovács,¹⁷² július 27-én Baranyai (Baraniaŷ) Gáspár és pataházi Csizsár Ambrus lett győri polgár.¹⁷³ 1623-ban Esztergomi Rácz Mihály,¹⁷⁴ 1624. április 16-án pedig „Viszalai (Višlay) Mátyás, aki korábban Káptalanpatonán a nemes káptalan jobbágya volt, majd onnan Újvárosba költözött és ott három évig jobbágyként szolgált a földesuraknak, most pedig ezen három esztendő leteltével a bírónak a város díjszabását lefizetve ő a káptalanban bemutatást nyert, és a város polgárságába bevétette magát.”¹⁷⁵ 1625. május 4-én „az Újvárosban lakó, Kónyból jött Gencsi Györgyöt vették fel a polgárok közé.”¹⁷⁶ Egy héttel később pedig a Komáromból Újvárosba költözött halász, Keszy Albert lett győri polgár.¹⁷⁷ 1625 decemberében a Szentmártonból Újvárosba jött Szalay Péter és Sopra Mihály „házat vásárolván a város közé adták magukat”.¹⁷⁸ 1626-ban az Újvárosban lakó „Georg Ress nevű német mészáros legény”,¹⁷⁹ 1627 augusztusában pedig „Zupp Imre Somogyból feljőve lakóként Újvárosban telepedett le, majd győri polgár lett.”¹⁸⁰ A következő évben az ugyancsak Somogyból érkező Kuthassy Köntös Mihály kapott polgárjogot.¹⁸¹ 1629. június 16-án „az Újvárosban lakó Szováti Nagy Máté,¹⁸² decemberben Himodi Bálint,¹⁸³ mint Újvárosban lakók lettek győri polgárok. 1630. február 3-án az Enesén lakó Barassy Péter a nemes káptalanban, az urak előtt magát bemutatta, a város közé adta magát és házat is vett Újvárosban.”¹⁸⁴ 1633. augusztus 23-án „A néhai Kürty Ferenc özvegye, Bogács Kata, aki Bácsáról bejőve, Újvárosban lakott, a város közé adta magát.”¹⁸⁵ 1636. március 12-én a Kónyból Győrbe jött, Újvárosban házat vásárló Miklós kovács,¹⁸⁶ augusztusban pedig a Nyúlról Újvárosba költözött, ott házat vett Csongrádi Balázs¹⁸⁷ lett polgárrá. 1637. március 28-án „Szerecsenből (Zerechien) hódolt területéről (az törökös helyről) Josa János Győrbe, Újvárosba jött lakni.”¹⁸⁸ Áprilisban „Biro Lőrinc Koronczóról bejőve Újvárosban házat épített.”¹⁸⁹ Ez év októberében, amikor az újvárosi Szabó Miklós polgárrá lett, róla azt is feljegyezték, hogy „Szabó Kónyban nevelkedett, katolikus”.¹⁹⁰ Hevesi Gergely Ekecsről lakóként költözött Újvárosba. Miután megházasodott, 1638 januárjában polgárjogot kapott.¹⁹¹

A század végén – 1698-ban – végrehajtott összeírás szerint az „Vyvarosi Varosi rend”-hez 170 polgárjoggal bíró személy (és családja) tartozott.¹⁹² Rajtuk kívül többekről megjegyezte az összeíró, hogy bár a városban élők listáján szerepelnek, de valójában Újvárosban élnek: „Takacs Csismazia Miklós Vyvarosi”, „Körmöndi Miklós Vyvaros[ban] Vysi Istvannal lakik”, „Kaman Janos Vyvarosi Pagiczna lakik”, Szabó Márton pedig „Vyuarosb[an] lakik most jött

Komorombul fel lakni Szalai Istvan V[árosi] Hadnagi Úr[am]nal.”¹⁹³ Az újvárosi polgárok között ekkor több bognár, varga, szabó, mészáros, lakatgyártó, varga, mészáros, lakatos, csizmadia, szűcs, fazekas, kovács volt. A „ritkább szakmák” képviselői között csipkekötőről,¹⁹⁴ pántlikacsinalóról,¹⁹⁵ kesztyűcsinalóról,¹⁹⁶ paplan- és zubbonycsinalókról¹⁹⁷ is szólnak forrásaink. A városi adójegyzék tanúsága szerint ekkor már állt a katonaság által épített sörház is.¹⁹⁸ Marovits János és Bíró Farkas újvárosi házzal bíró kereskedők is itt működtek.¹⁹⁹

Újváros 1703-as összeírásában a városrész 509 házában tulajdonosa között nemeseket, városi polgárokat, „az Militia” és „az Regiment Sultheisz részéről” való birtokosokat is feljegyeztek. A tulajdonos jogállása szerint „városi ember”, „nobilis”, „Hajdu”, „Katona”, illetve mindössze két „Sultgeis Alataló” – mindketten bognárok. Nemesek tulajdonában 46, a polgárokéban pedig 245 ház volt. 143 ház tulajdonosa volt katona, 75-é pedig „Hajdú”.²⁰⁰ A katonák között találunk kovácsot, mészáros, szekeres és „boltost” is. A hajdúk között főként kovácsokat, de egyikük mészárszéket is működtetett. A polgárok megnevezett mesterségei: szűcs, fazekas, szekeres, kovács, takács, varga, mészáros, csizmadia, bognár és vendégfogadó. A nemesek között többen mészárosként működtek, egyiküknél ki is emelték a nagyméretű borjúistállót, de volt köztük kovács is, sőt egy özvegy nemesasszony „sár házában” lakott. Nobilis Fekete István emeletes házában ser- és pálinkafőzdét működtetett. A mesterségek megoszlása jól mutatja, hogy újváros lakossága még ekkor is őrizte a telepítés idejében kialakított, vagyis a vár kiszolgálóinak szerepét.²⁰¹ Alig egy évtized múlva, az 1715. évi országos összeírásban csak 310 újvárosi háztulajdonos szerepel. Az 1720-ban megismételt, javított conscriptio a 232 újvárosi háztulajdonos mellett külön egységben adja meg az újvárosban lakó 97 katona nevét. Ebben az összeírásban csak a külsőségekkel rendelkező jobbágyokat, zselléreket írták össze. Kimaradtak a nemesek, és kiváltságos helyzetük miatt a papság és a tanítók. Ugyanakkor a városokban – így Győrött is – felvették azokat a lakosokat is, akik iparból és kereskedelemről élve bizonyos vagyonnal bírtak, még akkor is, ha csak külsőség nélküli házuk, vagy még az sem volt. Különleges jogi helyzetük miatt nem írták össze a zsidókat sem. Éppen emiatt érdekes, hogy az újvárosi német katonák között szerepel Issacus és Jacobus Hierchel neve.²⁰² 1743-ban a Hirschl család – mint privilegizált izraeliták – már a várfalakon belül élt, ugyanakkor a hitközség schahterét, Lőv Izsákot, mint újvárosi lakost vették számba.²⁰³

Az 1742–43., illetve az 1743–44. katonai évre – Győr Külsőváros polgáira – kivetett adók jegyzéke alapján ebben az időszakban már valódi polgárváros volt Újváros. A városrész négy negyedében és az ide tartozó Majorokban

691 adózó személyt (családfőt) írtak össze. Az összeírás szerint az adózók kilencvenhat különböző foglalkozást űztek. Legtöbben a kereskedők voltak. A 48 questor között egy marhakereskedőt, négy gabonakereskedőt – akik közül ketten kiskereskedők, a harmadik pedig egyben takács is volt – írtak össze. A négy-négy italmérésre jogosult, illetve piaci kereskedő; a két-két kiskereskedő és egyben céhbeli fuvaros mellett az adózók között szerepeltek olyan kereskedők is, akik adójukat, mint bognárok, fazekasok fizették. Voltak olyan mesterekből is, akik kisebb vendégfogadót vezettek, de az adózók sorában két kereskedőnőt is összeírtak. Népes csoportot alkottak az italméréssel foglalkozók is. E tevékenység után harmincegyen fizettek adót. Közülük tizenegyen csak ezzel foglalkoztak. Mellettük ötven sörkimérést tartottak fenn, a többiek saját szakmájuk – fuvaros, csizmadia, ács, szabó, kőműves, kereskedő – mellett foglalkoztak italméréssel is.²⁰⁴ A 24 szekeres (fuvaros) közül hatan tartoztak céhhez, 14-en pedig mint önálló fuvarosok szerepelnek. A többiek a fuvarozás mellett kereskedők, italmérők, vendéglősök, pékek, sőt közülük az egyik béres, egy másik pedig disznópásztor volt. A hat ács közül csak egyikük foglalkozott italméréssel. Tíz-tíz adóztak csizmadiaként és vargaként. A szintén tíz mészáros közül ketten nők voltak! A mesterségek gyakoriságának sorrendjében őket 9 fazekas és pék, 8 takács, 7 szabó, 6 tabakos, 5 szíjgyártó követte. 4-4 személy adózott mint bognár, kerékgyártó, házverő, illetve béres-napszámos. Ekkor már csupán 3 kovács és 2-2 molnár, kenyérsütő, kosárfonó, kőműves, lakatos és hajós adózott újvárosiként. Az adózók között szerepel még egy-egy irhagyártó tímár, kanálkészítő, pálinkafőzőnő, konyhaszólga, disznóölő, gombkötő, szűcs, olajpréslő is. Az újvárosi adózók tevékenységi köre – azoknak az egész városon belüli aránya – jól mutatja azt a változást, társadalmi mobilitást, amelyet immár a káptalani fennhatóság alól kikerülő, szabad királyi város igényelt.²⁰⁵

Az 1785-ös népszámlálás adatlapjai már több mint száz különböző újvárosiak által űzött mesterségről tanúskodnak. Az itt feltüntetett foglalkozásokból nemcsak azok változatossága, a foglalkozásszerkezet differenciáltsága olvasható ki, hanem bizonyos – azonos mesterséget űző – csoportok településen belüli helye is. Már itt feltűnik – az utcanévben máig megőrződött – „fazekas negyed”, vagy a településszerkezetet is jól érzékeltető, a „negyedik rész” jellegét mutató napszámosok, illetve „új lakosok” meghatározó aránya.²⁰⁶

NYELVI, ETNIKAI, VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK

NÉMETEK

Az 1703-ban összeírt újvárosi háztulajdonosok között – a tipikusan „rác” neveken kívül – német neveket is találunk: Német, Snelt, Merczel, Chut, Gindl, Has, Zaiman, Lakner, Lenart. Még az 1720. évi összeírás is külön csoportként közölte az újvárosi német katonák névsorát. A várőrséget adó, és részben Újvárosban megtelepedett német katonaság mellett, a 18. század közepén Ausztriából, Bécsből, Sziléziából, Bajorországból, Württembergből, sőt Poroszországból is települtek – és kaptak a városban polgárjogot – német ajkú mesteremberek.²⁰⁷ II. József németesítő törekvésének hatására, „Ha a magyar nyelv nem is némult el, a magyar Győr utcái már német szótól hangosak. Az Újváros magyar többsége elvithatatlan, de Belváros módosabb polgársága már csaknem teljesen német és ez különösen akkor tűnik szembe, mikor a birtokos nemes urak vidéki birtokaikon tartózkodnak és a diákság szünidőre a városból eltávozik. A német nyelvvel az iskolában is kísérleteznek már, de még nem teszik tanítási nyelvvé.”²⁰⁸ Győrről ekkor annyi német élt már, hogy a magyar város közigazgatása kénytelen volt alkalmazkodni hozzájuk. [...] A templomokban is megszólalt már a német ének és prédikáció.”²⁰⁹ A céheken belül megjelentek a magyar és német szakmacsoportok is. Újvárosban ugyanakkor csupán az evangélikus közösséget alkotók többsége volt német.

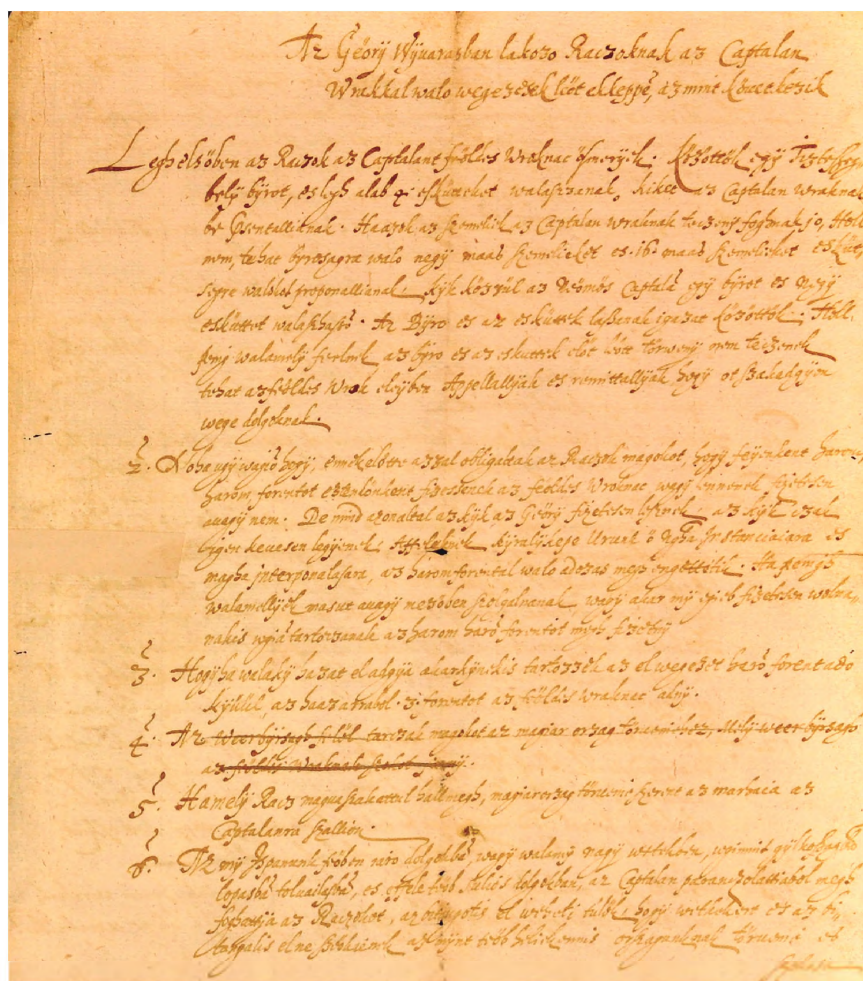
Az ő leszármazottaik többsége – a felekezet „betiltása” miatt – főként az Újvárosi Majorokban nyert menedéket. Az 1828. évi népszámlálás alkalmával Újvárosban 537 magyar, 242 német, 64 „szláv”, és 12 „egyéb” családfőt írtak össze. A magyar lakosság számaránya ekkor – a belvárosi 28%-kal szemben – 63.5% volt. A 19. század közepére az újvárosi németiség már csak vezetéknévben őrizte származását, nyelviileg betagozódott a városrész magyarjai közé.

RÁCOK

A város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveiben 1606-tól a korábbi fél évtized adataihoz képest ugrásszerűen megnőtt az Újvárossal, az ott élő lakossággal kapcsolatos bejegyzések száma.”²¹⁰ Az új polgárok felvételét rögzítő bejegyzések mellett ekkor jelennek meg az összefoglalóan rácoknak nevezett – valójában

rendkívül összetett etnikai-felekezeti – csoportra vonatkozó adatok. Már 1604-től többször szerepel a „jámbor és vitézlő” Rác (Rach) Mihály neve,²¹¹ akiről egy peres ügye kapcsán tudjuk, hogy ő és szolgálai „Őfelsége zászlaja alatt” voltak.²¹² Egy 1609-ben bejegyzett bűnügy egyik gyanúsítottjáról azt tudjuk, hogy ő Újvárosban a rácok között lakott.²¹³ 1611-ben Vyuarosi Racz Nagy Vince,²¹⁴ 1613 novemberében pedig már az „újvárosi rác bíró” szerepel egy peres ügyben.²¹⁵ Ha elfogadjuk Villányi a káptalani számadáskönyvből kikövetkeztetett adatait, mely szerint 1610-ben a rácok által lakott házak száma 54 volt²¹⁶ – Újváros házainak több mint felét rácok lakták – e településrészt tulajdonképpen „rác város” volt.²¹⁷

Bár a váron belül ekkor már több katonai szolgálatot ellátó rác tartózkodott, nagyobb csoportjuk Újvárosba telepítése 1607-ben történt,²¹⁸ jogaik és kötelességeik tisztázására – a Káptalannal kötött szerződés alapján – 1612-ben került sor. A július 27-én írásba foglalt „A Győr Újvárosban élő rácok belső életüket, szolgáltatásaikat szabályozó szerződése” tizennégy pontja szerint a

A Káptalan és a rácok 1612-ben kelt szerződése

joghatóság felettük a polgári életben a káptalanl illette meg. Bírájukat is az erősítette meg tisztében, s adót is oda fizettek – a győri katonák kivételével. Javaik, ha nem volt örökösük, a káptalanra szálltak és házaik adásvételét is a káptalan hagyta jóvá. A rác mesteremberek kötelesek voltak céhben dolgozni. A rácok választott vezérei Kapitány Száva, illetve Wojcza vajda volt.²¹⁹

„Az Geörý Wýuarosban lakozo Raczoknak az Captalan Wrakkal walo wegezese leött ekkeppe[n], az mint kóuetkezik

Leghelsőben az Raczok az Captalanl Földes wroknak ósmerýik. Kőzöttők egý Tiztességbelý býrot, es legh alab 4 esküttet walaszanak, kýket az Captalan Wrakkal be praesentallýanak; Ha azok az szemeliek az Captala[n] Wrakkal Teczený fognak jo, Holl nem, tehát býrosagra walo negý maas szemelieket, es 16 maas szemelieket eskütségre walokat proponallýanak, kýk kőzzűl az Nőmőš Captalan, egý býrot es negý esküttet walaszhasso[n]. Az Býro es az esküttet lassanak igazat kőzöttők. Hol penigh walamelý felnek az Býro es esküttet előt lőt törwený nem teczenék, tehát az földes wrok eleýben Appellallýak, es romittallýak, hogý ot szakadgyon wege dolgoknak.

2. Noha wgý wagio[n] hogý ennek előtte azzal obligáltak az Raczok magokat, hogý feýenkent három, haro[m] forintot eztendőnkent fizessenek az Földes Uroknak wagý lennenek fizetesen wagý nem. De mind azon által az kýk az Geörý fizetesen lesznek, az kýk csak igen keuesen legienek, Affeleknek kýralý kepe Wrunk eő N[agysá]gha Instantiajara es maga Interponalasara az három forintal walo adozas megh engettetik. Ha penigh walamellýk masut awagý mezőben szolgálnak wagý akar mý egýeb fizetesen wolnának, wgýan tartozzanak az haro[m] három forintot megh fizetný.

3. Hogyha walaký hazat ell adgya akarkýnekis tartozzik az ell wegezet haro[m] forint ado kýuűl az haaz arrabol 3 forintot az földes Wrakkal adný.

4. Az weer býrsagh felől tarczak magokat az Magýar orszagh törwenihez, melý weerbýrsagh az földes Wrakkal szokot jarný.

5. Ha melý Racz magwa szakattul hall megh, Magýar orszagh törwenýe szent az Marhaýa Captalanra szállýon.

6. Az mý Ispanunk feőben jaro dolgokban, wagý walamý nagý wetekben, wgminth gýlkossagba[n], lopasban, tolwaylasba[n], es effele teőb swlios dolgokban, az Captala[n] paranczolattiabul megh foghattia az Raczokat, az bitangotis el wehetý teőlők, hogý wetkekert es az bitangalis el ne szeőkienek, az mint teőb heliekennis orszagunknac törwenýe es szokasa, De azert az

illýenek felől wgia[n] tórwený lattatik, es az igassagot ký szolgaltattja, igazsag lato, es tórwenýtudo emberekkel az Nómós Captala[n].

7. Thouabba ha az szúksegh kýwannýa mindenütt mý mellettünk legienek harmadnapigh ingyen, Tudni illik Hatarjarasba[n], es az Sokoro[n] valo dezmanak beszedesiben, es egieb effele szúkseges dolgainkba[n]. Ha peniglen tób napigh kenszerijttetnenek mellettünk maradný fizetesünkert kesszek legienek szolgálný.

8. Az mý az Retek es földek dolgat illetý, az az Articulus helyen marad, Tudnýillik ký ký mind maganak szerezzen penziýert mint az teób jobbágýnk.

9. Az mý az mester embereket illetý, Czizmazýakat kouaczokat, Szabokat es akarmýnemő mýueseketis, akar Racz, akar miczoda nemzet legýen, ha masnak az Wýuarosý Raczok kýűl mýuel, akar tarczon legent akarnem azt akarýuk hogý Czehben legienek az is rend tartasnak megh maradasaýert, legent penigh ha Czehben nem lesznek ugýan ne legýen szabad tartanýok.

10. Hýdakra es az wýuaros wczáýnak tóltesere, warosnak kőzőnseges szúksegere tartozzanak segitseggel lenný. Azonkeppen az nalok lakokis, az az, az szőllierek.

11. Az mý Capitan Szawa dolgat illetý, elegendýek megh azzal, hogý eő raýa az Captalannak elegh tekinteti wagýo[n], az Captalan is akaratiabol, ha azutannis magat iol akarýa uýselni, de hogý eő az Raczok býrainak, eskűttinek, es az teób Raczoknak paranczollio[n], es azok eő tőle inkab hogý semminaz Captalantul fűgienek azt nem engedgiűk, hanem mý túlünk kőll wgimint Főldes wraktul Halgatnýok. Az Hadakba[n] előttők jaro lehet, de itt az warasba[n] az mý Főldes wrasagunknak igassaga ellen, hogý nekýek akarmýtis paranczollio[n] nem szenuedgiűk, s nemis akarýuk hogý raýtók egý czeppetis hatalmaskodýek mertha walamit affelet czelekszik bűntetese leszen.

12. Idegen Raczokat, wagý akarmý nemzetből walokatis semmikeppen hýrűnk nélkül be ne fogadgianak. Mert illýen helyien weszedelmes effele idegeneknek es jóweweneknek hýr nélkül walo forgolodasok, Az idegen iőweweneknek peniglen neveket behozzak mýndennap kapu be tetelnek előtte, egý wagý kett eskűtt az Captalan wrak kőzzűl rendőltetett szemelieknek kezekben.

13. Hazakatis, se egýmaas kőzöt, se maasnak hýrűnk nélkül el ne adgyák hanem warasunknak szokása es tőruenie szerent hýrűnke tegýek hogý megh tudgyuk kýk laknak warasunkban.

14. Ha az adot az ell wegezet napra az býro nekünk be nem szolgaltattya, es az Raczkok utannok jartattiak Ispanunkat sok napozasokkal es halladekokkal, ugyan azon Ispanunk hazankent ökök megh býrsagollja. Az Miues emberek ha magok szerent hazat býrnek es Szellierseghen nem laknak három forintal tartozzanak.

Leött ez az Raczokkal walo wegezes az Thekintetes es N[agysá]gos Wrak előtt Prainer Janos Geörý Kýralýkepe, Ernestus Kollonitsch ugýan Geörý Vice Capitan eő N[agysá]gok előtt, es az Geörý Nőmős Captalanbeli wrak közzül walo böczületes szemeliek előtt, wgýmint Polozticzaý Andras Lector es Uicarius, Monosloý Mihalý Cantor Balasfý Thamas Custos es Baraniaý Peter Papaý Esperesh előtt. Az Raczkok közzül penigh kýket az egesz Raczsagh walasztot wolt erre az wegezesre, Capitan Szawa, Woýcza stb előtt, Kőzönséges akaratbol. Mellýet az megh neuezet kýralýkepe Wrunk es Vice Capitan eő N[agysá]gok jóvendeő bizonsaghnak okaýert poczeteikel, es kezek irasaua megh erősyttettek, hogý ez az wegezes mind az Captalannal s mind az Raczkoknal irwa lehessen. Actum Jauriný die 27. Julý. A[nn]o 1612." ²²⁰

A szerződéskötést követően is érkeztek Újvárosba rácok. 1627-ben „Barko János minden cselédjével és javaival Kevibő (Keuiból) feljöve Újvárosban letelepedett, a város igazságát megadva győri polgárrá lett.” ²²¹ Pár héttel később „Lőrinci (Lorinchy) Balázs Keviből feljöve Görött, az Újvárosban megszállott és megtelepedett, a város közé adta magát.” ²²² 1629. május 9-én pedig „Az újvárosi rác (Rac az Uyuarosban) Fejérvári György adta magát a város közé.” ²²³ A győri szerb népesség fontos szerepére utal az, hogy azon magyarországi települések sorában, ahol a „Čarnojević-féle nagy költözés” előtt szerbek laktak, Győr (Újváros) Buda és Komárom után harmadikként szerepel. „E helységekben a szerbeknek majdnem mindenütt külön negyedük volt, amelyet 'Rácvárosnak'... neveztek.” ²²⁴

A város számos céhe közül a zuboncsi-k, vagyis a paplan és zubbonykészítők 1690-es céhlevelükben a győri rác templomot mondták a maguk templomának, így valószínűleg a céh név szerint is ismert tagjai: Fehér János, Győri Márk, Gulyás György, Rác György, Sider István és Vratarics János „rác” valóságuk voltak. ²²⁵

A „Rácvárosban” – a róluk elnevezett Rác utcában – elkülönülten megtelepedő népesség megerősödését mutatja, hogy az 1703-ban már álló templomukat 1730 táján már fel tudták újítani, ²²⁶ vagy át tudták építeni; a 18. század végére pedig elkészült a napjainkban is álló barokk templomuk. ²²⁷

Mi Szabad, 's Királyi Győr Városának Fő Birája, Polgármestere, és Tanácsa adjuk tudtára min- deneknek, a' kiknek illik, hogy ezen Levelünknek Elölmutatója

Endemes Petrovits Dömötör kereskedő ur

minekutánna mind azokat, melyekre egy Polgár köteleztetik, rendesen elvégezvén, a' tartozó hűség, és felveendő Polgári kötelesség eránt, a' szokott esküvést letette volna, ezen Szabad, 's Királyi Győr Városának Polgárjai sorába, mái napon felvétellett légyen.

Mire való nézve Mi említett *Endemes Petrovits Dömötör kereskedő ur* ezen hitelyes pecsétünkkel megerősített Levelünknek erejénél fogva, mindennemű törvényes Igazainknak, Szabadságainknak, Mentességeinknek, és Kiváltságainknak részessévé, és köz tulajdonossává teszszük, kérvén ezen Levelünket, minekutánna megolvastatott, az Elölmutatónak vissza adatni. Történt a' Szabad, 's Királyi Győr Város Tanácsában *Bajt máj 2* Hava' *11* napján az 1840. Esztendőben.

Petrovits Dömötör polgárjogát igazoló levél, 1840

GÖRÖGÖK

A

17. század utolsó évtizedében – az 1690-es nagy szerb betelepüléssel párhuzamosan – jelentek meg Győrött és telepedtek le az újjvárosi rácok közé a görögök.²²⁸ A győri

görögökre vonatkozó legkorábbi adatunk, egy bizonyos Görög Simon említése 1587-ből.²²⁹ A forrásainkban szereplő Graecus megnevezés ugyanakkor való-
jában nemcsak a görögöket, hanem a makedovlachokat is jelölte.²³⁰ Bár csupán fél tucat családról tudunk, rokonsági és kapcsolatrendszerük révén számará-
nyukat felülmúló szerepet játszottak a város gazdasági életében, főleg a ke-
reskedelemben. Éppen ezért, a 18. század közepétől már, mint „Boltos Görögök”-ről szólnak róluk a városi iratok.²³¹ Náluk – a szerbekhez hasonlóan – az ónap-
tár érvényesült.²³² A városban meghatározó nem ortodox környezet
éppen ezért számos esetben kifogásolta a boltok ünnepnapokon való nyitva
tartását, illetve a görögök tiltott időben való munkavégzését. Emiatt Győr vá-
rosa már 1744-ben kérdést intézett a görög közösséghez. A „Győri Boltos
Görögök” 1744. április 30-án kelt válaszleveléből tudjuk, hogy az ortodox
közösség ünnepeinek két csoportja létezett. A kiemelt jelentőségű ünnepeken
mindenkinek – így a kereskedőknek is – kötelező volt istentiszteletre menni,
így a boltok sem lehettek nyitva. A kisebb jelentőségű ünnepeken ugyanakkor
az „Isteni szolgálat” után kinyitották üzleteiket.²³³ A „Görögh hitű” közösség
névben kilencen látták el névjegyükkal a „Tekéntettes Nemes Tanács”-hoz
intézett levelet: Polizó Mihály, Pita Gergőly, Szekeres Dömötör, Decskoly Dö-
mötör, Vasváry György, Varsányi Mihály, Száraz Antal, Rozás Argentinus és
Borsody Péter.²³⁴ Az aláírók rokoni kapcsolataik révén jelentős szerepet ját-

szottak a korszak kereskedelmében, s ezzel összefüggésben szinte követhetetlen volt a birodalmon belüli migrációjuk is.²³⁵ Győr vármegyében 1754 és 1771 között már csak hét görögöt írtak össze, s közülük csak négyen voltak győri illetőségűek.²³⁶ Az 1785-ös lelkészösszeírás szerint ugyanakkor Győrben 15, és „még szerteszét” 10 ház volt ortodox.²³⁷ Az első népszámlálás háztartási íveiből tudjuk, hogy, az akkori 87-es házban, Leimel Pál deszkás özvegyénél két „kosztos” is lakott: a harminc éves „Asiai arva” Szafir György, aki a népszámlálás idején „Iskola mester a nem Unitus Görögöknél”, illetve egy tíz esztendő „Deak Macedoniabul”, Dimetri Mihály. A népszámlálás – illetve az adatellenőrzés – lezárásakor már mindkettőjüket a 94. házban, vagyis a „Görög nem Unitusok Szentegyháza” második familiájában találjuk, a Bécsből érkezett Demetri János „Macedoniai Deák” és Szinonin Anna özvegy, szolgáló társaságában. Itt az első famíliát „Novakovits Isaias nőtelen pro tempore Administrator” és örökbe fogadott fia „Alexits Tamas 12 esztendő [...] Deak Szent Andrei arva” alkotta. Az egyházi szolgálatban „Muszelonovics Samuel 27 esztendő nőtelen [árva] Harangozó” segédkezett. Az ekkor már polgárjogot nyert, hetvenkilenc esztendő Dursa Mihály harminckét éves fia, Tamás „Goiszon Kalmár”, míg annak tizenkilenc éves öccse „Goiszon Görök Boltos Kalmár”. Rusinka, a legidősebb leány „férnél van Lengyel Országban”, s vele él Erzsébet nevű húga is. A szomszédban élő Dursza Demeter – csakúgy, mint a szinte egy tömbben élő „görögök” mindegyike – szintén „Purger Kereskedő”.²³⁸

Bár nem volt nagy létszámú az újvárosi ortodox gyülekezet, ma már megállapíthatatlan, hogy hányan voltak ebből szerbek, illetve görögök. Az ikonosztazion tanúsága szerint a boltos görögök az újvárosi rác templom felépítéséhez és fenntartásához is jelentős anyagi segítséget nyújthattak.²³⁹ Befolyásukat mutatja az is, hogy 1770-ben görög nyelvű iskola is működött a városban.²⁴⁰ Foglalkozásukat tekintve a győri görögök és szerbek főként gabonakereskedők voltak. Az utóbbiakat „burcellás” néven ismerjük, gabonaszállító hajójuk, a burcella után.

Már az első magyarországi népszámlálás idején, a 94. számú háznál, a „Görög nem unitusok Szent Egyházánál” összeírt „két familia” tagjairól tett megjegyzések is arra utalnak, hogy nemcsak a (városon és országon belüli) belső migráció, hanem az itt maradtak vegyes házasságai révén is megkezdődött a rácok/görögök vallási, nyelvi és területi elkülönülésének megszűnése.²⁴¹ A beolvadás egyik első jeleként már 1801-ben magyar nyelvű hittankönyvet jelentettek meg a győri ortodox ifjúság számára.²⁴² Számos ortodox család ekkor már a belső városban élt, Újvároshoz, a rác templomhoz, csak mint vallásgyakorlásának színhelyéhez kötődött. A templomuk körüli, hagyományos temetkezési helyük megőrzése érdekében

1819-ben írt kérvényük szerint „mind igaz fejhajto Polgárjai az esküvésünk szerint engedelmességünket tellyessitsük, mingyárt reá allunk hathatos végezésére, tsak nekünk is alázatos kérésünk mellett, egy ollyas alkalmatos helyet aszignáltatni méltosztasson, a hol mi bátron különössen a magunk Nap Keleti Anyaszentegyházunk Törvény Szabásai mellett, még a temetéseinkben is a szabad religionknak gyakorlásátul meg ne hátráltassunk; mellyet ismét mind a Politia kíván, mind pedig mivel hogy többnyire a belső Városban lakunk a várostul meszsze se lenni”²⁴³ A Schematismusok tanúsága szerint a „rácok” többsége a 19. században már valóban a belvárosban lakott. 1804-ben a belső városban 102 „görög nem egyesült” hívőt vettek számba, míg ugyanekkor Újvárosban csak nyolcat. 1807 és 1826 között a belvárosi ortodoxok száma 124 és 145 között mozgott, míg ebben az időszakban Újvárosban a legmagasabb létszámuk 12 volt. 1853-tól már Nádorvárosban, 1879-ben pedig már Szigetben és Szabadhegyen is éltek „görögök”.

Kapcsolatrendszerüknek és mobilitásuknak köszönhetően az elköltözők helyére újabb és újabb „görögök” érkeztek. „Érdemes Petrovits Dömötör kereskedő úr”-at például 1840-ben vették fel „Szabad, 'Királyi Győr Városának Polgárjai sorába”.

Az egyházmegyei schematismusok 1804-ben 8, majd 1807–1813-ig 9 görög nem egyesült hívőről számoltak be. 1816 és 1818 között számuk egy tucatnyira emelkedett, azután 1819–1837-ig csupán 3-5 – a rác templomhoz tartozó – újvárosi hívőről tudunk. 1838-tól, hosszú évtizedeken keresztül 10-12 családot írtak össze a helyi katolikus plébánosok. 1896-ban a 14 ortodox mellett már 6 „görög unitusról” is tudunk. Ez utóbbiak 1908-ban már tizenhármán voltak, míg a nem egyesültek csupán négyen. 1910-ben 14 ortodoxot és 18 görög katolikust vettek számba. 1918–1931 között pedig csupán egy görög nem egyesült hívőről (családról) van tudomásunk. Érdekes ugyanakkor, hogy az utolsó, felekezeti statisztikát is közlő, 1947. évi schematismus 36 újvárosi görög ortodox hívőről számolt be.²⁴⁴

Nem véletlen, hogy Fuchs Bonifác 1874-ben már csupán azt jegyezhetette fel az egykor virágzó közösségről, hogy „a győri görög nem egyesült egyházközség már a 18. század 5-ik tizedéig kebelében megfelelő számú híveket számlált. Újabban híveinek száma... igen leapadt, névszerint városunkban 15-re,²⁴⁵ kik a komáromi egyházközséghez tartoznak, de Győr egyik külvárosában (Bécs-Újvárosban) Szent Miklósról nevezett templommal, paplakkal és iskolaházzal bírnak és egy lelkészük van. Alapítványaik jelentéktelen összeget tesznek, tehát önálló iskola fenntartására elégtelenek.”²⁴⁶

A Georgius Theodorovits győri adminisztrátor és Ergovits Ulysses helyettes lelkész, majd később Dragits Elek „komáromi és győri ideiglenes lelkész”, Rakits Wladimir „Komáromgyőri görög keleti plébános lelkész”, illetve Pacsaritz János „plébános és győri adminisztrátor” által összeállított győri anyakönyvek tanúsága szerint – míg a győri közösség halottainak száma 41 volt 1841-től 1895-ig – 1841 és 1845 között összesen nyolc újszülöttet kereszteltek meg a Szent Miklós templomban a görögkeleti liturgia szerint. 1848-ban négyet, majd 1857-ben hármat, 1862-ben csupán Szubotits György Anna nevű lányát. Hosszú szünet után csak 1882-ben kereszteltek újra, egy győri – immár a belvárosi „Rábaszer”-en lakó – görögkeleti család gyermekét. 1883-ban, 1885-ben és 1886-ban is csak egy-egy gyermeket tartottak keresztvíz alá. A kereszteltek között ráadásul olyanokat is találunk, akik éppen csak átutaztak a városon, és semmi sem kötötte őket a győri közösséghez: 1866. április 10-én „Ergovits Anna, a’ győri görögkeleti Lelkész neje” tartotta keresztvíz alá a Tolna megyei Tamásiból érkezett „Benedik Demeter és Mária Czigányok” Mária nevű lányát. 1870. április 23-én pedig a boszniai Zvecsevoból származó „Tánczó medve tulajdonos”, Joannovits István és neje Ilinka, Mitra nevű leánykáját részesítették keresztségben az újvárosi Szent Miklós templomban. A 19. század második felében összesen négyen kötöttek házasságot az ortodox rítus szerint. Köztük Ergovits Timóth, a győri görögkeleti lelkész fia, aki egy római katolikus özvegyasszonnyal kelt egybe 1877-ben. Ugyanígy az 1884-ben kötött három házasság is vegyes házasság volt.²⁴⁷ A 20. század elejére – bár a Schematismus szerint 1947-ben 36 görög ortodox élt a városban – a közösség gyakorlatilag megszűnt.

ZSIDÓK

Az 1720. évi összeíráskor, különleges jogi helyzetük miatt nem vették számba a zsidókat. Ugyanakkor az újvárosi német katonák között szerepel Issacus és Jacobus Hierchel neve.²⁴⁸ 1743-ban a Hirschl család tagjai – mint privilegizált izraeliták – már a várfalakon belül éltek, a hitközség schahterét, Lőv Izsákot pedig újvárosi lakosként jelezték.²⁴⁹

Győr város tanácsának 1767. augusztus 26-án kelt jelentése szerint a város területén azóta, hogy az 1748. április 5-én kelt királyi rendelet alapján a zsidókat kitiltották, nem lakik zsidó, de annál több a szomszédos Sziget helységben, amely a győri püspök birtoka. A jelentésből azt is megtudhatta a Helytartótanács, hogy a szigeti zsidók „a győri kereskedőknek igen nagy kárt okoznak”.²⁵⁰

Az egyházmegyei Schematismusok tanúsága szerint az izraeliták Újvárosba történő betelepítése az 1840-es évek elején kezdődött meg. 1843-ban 21,

1845-ben 23, 1847-ben pedig már 26 izraelitát írtak össze Újvárosban. 1851 és 1861 között számuk 176-ról 200-ra emelkedett. 1865-ben pedig a 400 izraelita már a városrész harmadik legerősebb vallási közössége volt, hiszen a római katolikusok és az evangélikusok után – megelőzve a 320 fős református közösséget – ők voltak a legtöbbben. Anyagi helyzetük ugyanakkor – csakúgy, mint a városrészben lakók többségéé – rendkívül rossz volt. „Szeptember 23-án a városi adópénztár kivonatát tett át az állandó választmányhoz az 1868-ik évi személyadó-összeírásból az Izraelita adózó polgárokat illetőleg. Ebből kitűnik, hogy abban az évben zsidó vallású adózó volt: Bel-, Ferenc- és Ferdinándvárosban 201, Újvárosban 57”²⁵¹ 1882-től már több mint 600 lelket számolt helyi közösségük, amit az 1930-as évekig megőriztek. A hitközség sokszor anyagi erején felül is segítséget nyújtott Újváros rászorulóinak. Az 1883-as nagy árvíz idején „A győri városi izraelita iskolaépület tantermei az izraelita hitközség elnöksége részéről az árvízkárosultaknak valláskülönbség nélkül ideiglenesen átengedtetvén, az izraelita nőegylet válsztmánya az oda beszállókat az árvíz tartama alatt miként 76-ban úgy jelenleg is valláskülönbség nélkül világítással, tüzeléssel és kenyérrel, – vasárnaptól kezdve pedig főtt étellel is fogja ellátni. Az izraelita hitközség elnöksége e célból egyelőre 100 forinttal járult hozzá.”²⁵² A cikkben idézett – 1876. évi – eseményre Kemény József is utalt összefoglaló munkájában. „Az 1876/77. tanévig zavartalanul folyt a tanítás az új iskolában. Ekkor azonban árvíz öntötte el Szigetet és Újvárost és néhány száz hajléktalan talált oltalmat iskolánkban. Huszonnégy napon át 913 frt. költséggel, amiből 418 frt-ot a tagok adtak össze, kóserkonyhán ételmeztek a menekülteket. 1883 januárjában megismétlődött az a csapás. Tantermeinkben 400 ember talált menedéket – hat héten át. Ezek ételmezéséről a Nőegylet gondoskodott.

A világháborúban úgyszólván állandósult iskolánk igénybevétele. Hol az átvonuló magyar 19-esek, hol hónapokon át a lengyel 18-asok, hol a 4-es bosnyákok szorították ki tanulóinkat a félnapos oktatásra a hitközségi tanácsterembe, a Menház étkezőtermébe, stb. De menedéket találtak itt az 1916. évi erdélyi menekültek is. 1917/18 telén az általános tüzelőanyag hiány miatt öt hétig szünetelt a tanítás. A tanácsköztársaság idejében iskolánk sem kerülhetett el a helyzetből származó kellemetlenségeket. A román megszállás napjaiban igen veszedelmes körülmények között biztos menedéket adott a nemzeti hadsereg értékes hadianyagának.”²⁵³

A győri hitközségből 252 frontharcost tartottak számon. A zsidó katonák egyharmada, 84 fő hősi halált halt a harctereken.”²⁵⁴

Újvárosban számos izraelita egyesület is működött. A Kossuth Lajos utca 4. számú házban volt a székhelye az 1867-ben alapított Győri Szandikut és

Nicum Avelin izraelita komasági és részvétségely egyletnek. A következő esztendőben alapított Győri Izraelita Nőegylet pedig a Kossuth Lajos utca 5. alatt tevékenykedett. Az 1925-ben létrehozott „Tom ché Jessivot”, a Jesivákat támogató egyesület székhelye a Kossuth Lajos utca 78. házban volt. Az 1930-ban alakult Győri Ifjúsági Kultúr Egylet a Kossuth Lajos utca 16. szám alatt működött. A város legrégebben – 1737-ben – alapított egyesülete a Győri Izraelita Szent Egyesület, a Chewra Kadisa 1912-től a – Sóház helyén felépített – Menházban²⁵⁵ kapott helyet.²⁵⁶

„Ebben a városban hagyományos az a szellem, mely a legmesszebbmennyően kíméli a felekezeti érzékenységet. Itt a Kossuth Lajos utcában (a hitközség székháza van ott) a négy törvényesen bevett vallásfelekezet a legjobb szomszédságban él egymás mellett, benső harmóniában, nem keresve ami őket elválasztja, hanem ellenkezőleg, éppen azt, ami mindnyájunkat egyesít, hogy egy Istennek, egy hazának, és egy városnak vagyunk egymásra utalt gyermekei.” – írta Kallós Henrik, a hitközség elnöke az Egyenlőség 1933. február 4-i számában.²⁵⁷

Kallós pozitív megnyilvánulásának és a győri zsidóság optimizmusának az alapja – többek között – az volt, hogy „a város lakosságának többsége ekkor még valóban nem sokat törődött a felekezeti hovatartozással. Például Bergl Hugó lakatosmestert 1936 őszén simán bevásárolták a városi iparkamarába. Bergl vallásos zsidó volt, de ez nem jelentett akadályt iparostársai előtt, hogy megbecsüljék munkáját. Még 1937 végén is teljesen hatástalannak tűnik a szélsőséges propaganda a városban.”²⁵⁸ Az izraelita egyesületek többsége névlegesen még 1941-ben is működött.

Ugyanakkor a „zsidótörvények” – különösen az 1939 tavaszán közzétett 2. zsidótörvény – hatására számos izraelita veszítette el egzisztenciáját. Ennek ellenére „már 1939. október 15-én dr. Kallós elnök bejelenti, hogy dr. Róth Emil főrabbival együtt „kisméretű lengyel segélyakciót bonyolítanak le” menekült hittestvér tisztek javára. Ezek a tisztek több héten keresztül a zsidó iskola tantermeiben laktak és ott is ételmeztek őket.”²⁵⁹

1942 tavaszától a férfiak többségét munkaszolgálatra hívták be. Az itthonmaradottakkal szemben a Győri Nemezeti Hírlap „Győri zsidókérdésről” rovatában uszítottak. Rendszerré válik, hogy a város minden bajáért, gondjáért a zsidókat tegyék felelőssé. „Kevés a munkaerő”, kesereg az újság szerkesztősége, és mindjárt kész is a válasszal: hívjanak be több zsidót munkára.”²⁶⁰ 1944. május 23-ra befejeződött a zsidók „összeköltöztetése”, gettóba zárása. Innen „Június 11-én, vasárnap, indítják el az első transzportot

Auschwitzba. 1944. június 14-én (Szíván 23.) érkeznek a megsemmisítő táborba. A második transzport június 17-én (Szíván 26.) érkezik a szelektáló helyre..."²⁶¹

Az első zsidók 1945 áprilisában tértek vissza Győrbe. „Főleg munkaszolgálatosok és néhány Auschwitzban felszabadult deportált. A teljes pusztulás képe fogadja őket. [...] A templomok és a hitközség épületei romosak, kifosztottak. A zsidó lakások is vandál pusztítások nyomait mutatják.”²⁶²

„Mennyi áldozata volt a Győri Hitközségből az 1941–1945 közötti fasiszta terrornak? De helyesebb talán úgy kérdezni, hogy hányan menekültek meg? A kérdésre teljesen precíz választ nem lehet adni, mert nem minden mártír szerepel a mártírok listáján. Számos esetben egész családok pusztultak el, így nem maradt senki, aki neveiket közölte volna. A megmenekültek között is akadt olyan, aki nem tért vissza lakóhelyére, mert nem volt lelkiereje viszontlátni maga és családja meghurcolásának színhelyét. Ezért csak hozzávetőleges képet adhatunk a pusztulásról. Az újjáéledő Győri Hitközség vezetősége 1946-ban a következő adatot közölte: „Munkaszolgálatból 480, deportálásból 300 fő érkezett haza. Így 780 tagja maradt a korábbi 5700 tagot számláló hitközségnek”²⁶³ Azt tudjuk, hogy a 780 túlélő nem kizárólag győri lakos volt, azt azonban nem, hogy a győriek közül hány újvárosi izraelita térhetett vissza szülővárosába. Az 1947. évi Schematismus mindössze 60 újvárosi izraelitáról adhatott számot.”²⁶⁴

CIGÁNYOK

Szegkovácsok

Újváros – a falakon belüli város lakóihoz hasonló – etnikai és felekezeti szempontból is erősen differenciált népességéhez, a források tanúsága szerint, 1628-tól már a cigányság is hozzá tartozott: „ebben az 1628. esztendőben, Szent Jakab Apostol napja körül, a fent megnevezett alperes (Nagy Mátyás) ... azt állította, hogy őt Sárközi (Sarkozy) avagy Cigány (Chigan) István fia, Istók, ezen Győr vármegyében, Újvároson kívül, a téglakemencében megszeplősítette (Cimbalmos Gergely feleségét Orsolya asszonyt)”²⁶⁵ Bár az idézett perből nem derül ki, hogy a megnevezett cigány újvárosi volt-e (feltehetően inkább a város határában kóborlókhoz tartozhatott), de az Újvárosban lakó Szabó avagy Orsich/Orsith Balázs özvegye, Fruzsina asszony és családja képviselőként már egyértelműen a városrészben élő cigányság tagjai is személyekhez, családokhoz köthetően jelennek meg.²⁶⁶ Fruzsina asszony amiatt is különlegesnek tekinthető, mivel 1627-ben felvették a polgárok közé.²⁶⁷ A „Győr Újvárosnak – 1703. évi – Conscriptója” házösszeírásában több utalást olvashatunk arról, hogy a városrész végén lévő „Candiánál”,

Szegkovács műhely az 1950-es években

a veteményes kerteknél cigányok éltek. Mivel helymeghatározóként szerepelnek, feltehető, hogy már huzamosabb ideje lakhattak itt: „Horvath János sövényes hazán nagy udvar melly... az cigányok felé szolgál.” Más helyütt az szerepel, hogy Bus János és Csizmazia Benedek háza is „az cigányok felé szolgál.”²⁶⁸ A Helytartótanács rendeletének hatására – szabad királyi kiváltságainak elnyerése kapcsán, Győr városa a várfalakon kívüli, sátrakban és kunyhókban élő cigányokat kívánta megrendszabályozni. Mivel a város ekkor már saját földjein földesúri jogokkal bírt, telepítéssel s ezzel együtt adókivetéssel is próbálkozott. Ez az 1743-ban kelt rendelet mellékleteként megnevezte az adófizetésre kötelezett – tehát letelepített cigányokat is. E szerint „A Győri Határakban lévő Czigányok nevei: Horváth Istók Fő Vajda, Kantó Péter Vice Vajda, Lévai Ferkó Bíró, Putzi Istók, Kantó Jancsi, Olá Gyurka, Galantai Miska, Galantai Istók, Lévai Marcsi, Lázár Ferkó, Kantó Mihály, Ujvári Ferkó, Olá Ferkó, Ujvári Jancsi, Lázár Gyurka, Lázár Márcui, Csonka Lázár Istók, Makai Gyurka, Veres Ferkó, Matzkó Gyurka, Lázár Miska, Lévai Miklós, Rigó Gyurkó, Rigó Istók.”²⁶⁹ Ez a „győri határ” rész egyértelműen Újváros határát jelöli, hiszen a többi összeírt cigány a „Pusztai Majorok között”, illetve a „Tó közben és a Pusztán laknak.”²⁷⁰ A vajda kinevezését és kötelességeit taglaló fogalmazvány pedig „az Győri határban lakozó, mind pedig több régtől fogva ide tartozandó cigányság”-ról tudósít.²⁷¹ A 18. századi térképek,

összeírások és perek²⁷² tanúsága szerint az újvárosi cigányság – a rácokhoz hasonlóan elkülönülve – a városrészen belüli szegregátumban, a „Tzigány Lapos”-on élt.

Az Újváros határában 1743-ban összeírt családnevekkel az első népszámlálás ívein, mint háztulajdonos vagy bérlő „új polgár”-okkal²⁷³ találkozunk. Többségük kovácsként szerepel, de találunk közöttük muzsikust és napszámmost is. E családok „Győr speciális iparágának”, az iszkápa készítésnek mestereiként váltak ismertté. Az első népszámlálás idején szinte egy tömbben – a 444–471. számú házak lakóiként írták össze Vörös János, Horváth János, Horváth Ferenc, Vörös György, Mezei György, Lázár Mihály, Bokaj György, Szabó Ádám, Rigó János, Danihel János és Ujvárj István „Uj lakosok” családjaikat.²⁷⁴

A 19. századi adófőkönyvek tanúsága szerint egy részük már újvárosi adózó. Így 1851–1852-ben Hajdár, Bundás, Csonka, Mezei, Lázár, Vörös, Bognár, Szabó, Lévy, Döme, Dráfi, Ábrahám, Bokros, Ujváry, Szigeti, Laskai, Puter és Kovács nevű családfő fizetett adót, kovácsoló újvárosi lakosként.²⁷⁵ 1866 és 1868 között Laskai, Lázár, Mezei, Makai, Puter, Rigó, Sárközi, Szabó, Ujvári és Vörös nevezetű kovácsról tudunk.²⁷⁶ Ugyanekkor „Győr-Czigánylapon” dolgozó és lakó kovácsként Bundás Ferenc, Baka Gábor, Dráfi Ferenc, Döme Sándor, Hajdár Mihály, Lázár Mihály, Lévai Mihály, Pusztai József, Rab János, Kovács József, Vörös József, Csonka József és Farkas József fizettek adót.²⁷⁷ A Győri Közlöny 1868. június 14-i számának tudósítása szerint „Csütörtökön [vagyis 11-én] a cigány-kovácsok egyletének Újvárosban... volt zászlószentelési ünnepélyök.”²⁷⁸ Az „Újvárosi Szegkovácsk Czehzászlója”-nak felirata megőrizte a „céh” elöljáróinak és tagjainak neveit is: „Hajdár István czehmester, Varga József 1ő kulcsár, Vörös József 2od kulcsár, Rigó Mihály jegyző, Vörös Mihály, Bundás Ferenc, Csonka Pál, Döme István, Puter Mátyás, Ábrahám Albert, Raab János, Hajdár András.” A „céh” tagjait 1884-ben szeg és iszkápa kovácsként, a század végén pedig egyszerűen iszkápasokként tartották számon.²⁷⁹ Az ő leszármazottaik közül többen a 20. század közepéig kovácsolással, szegkovácsolással keresték meg kenyerüket. Mivel iszkápara (hajószegre) alig volt már szükség, műhelyeikben az új igényekhez alkalmazkodva, részben visszatértek a klasszikus szegkovács munkához, részben pedig számukra addig ismeretlen termékeket készítettek megrendelésre.²⁸⁰ Az iszkápa családok – területi különállásukat részben megtartva – már a 19. század közepén betagozódtak a város(rész) társadalmába. Ezt mutatja a kései „céh” alapítás mellett az is, hogy ott találjuk őket már az 1830-as években a városrész új templomára adakozók között. A 20. század elején már nem is tartották önmagukat cigánynak.²⁸¹

Muzsikások

A később iszkápként számon tartott férfiak foglalkozásaként, már a 18. századi összeírásukkor a „faber” (kovácsoló) mellett sokszor a „musicus”, „Cymbalista”, „Fidicen” is szerepelt.²⁸² Az ő utódaik alkották Újváros cigánylakosságának a 19. század végére szinte emblematikussá vált rétegét. Az ország szerte, néha világszerte ismertté vált muzikus cigány dinasztiák már a 19. század közepén szerepeltek a hírlapok tudósításaiban. A Revue et Gazette Musicale de Paris 1840. március 1-jén számolt be arról, hogy a Vaudeville színpadán ragyogóan szerepelt egy magát cigánynak nevező zenekar és egy táncos.²⁸³ A héttagú győri zenekar primása a tizenhét esztendő Farkas József,²⁸⁴ legidősebb tagja pedig a cimbalmos Farkas János volt. Farkas József öccse, Farkas Miska²⁸⁵ zenekara 1857-től egyaránt turnézott Kelet- és Nyugat-Európában.²⁸⁶ Vörös Jancsi zenekarával 1858 és 1867 között elsősorban Ausztriában és Bajorországban muzikált, de ők voltak az első magyar banda, akik felléptek Svájcban is.²⁸⁷ Az újvárosi cigány muzikusok 1874-ben, a város és megye egyetemes leírásában is helyet kaptak: „Népzeneinkről – mint nemzeti létünk egyik tényezőjéről se szabad e helyütt megfeledkeznünk, annyival kevésbé, a mennyibe elmondhatjuk: hogy e hazában alig van város, mely e téren oly nevezetes és kitűnő contingenst felmutatni Bécs-Ujváros külvárosához tartozó Cigánylapos és a város legközelebbi környezete 12 ily népzene-társulatot állít ki; érdekes látni, mint gyakorolják magukat hangszereik kezelésében az alig 8 éves cigány gyermekek egymás közt vetélkedve, egymást buzdítva s oktatva, fáradhatlan fürgeséggel, télen a kandalló mellett, nyáron pedig az újvárosi füzesek buja pázsitjain. A legjelesebb két zenetársulat Farkas Miska és Vörös Jancsi népzene-társulata; játékuk tisztasága és biztosasága, valamint technikai képzettségek és szívós kitartásuk által köztetszést és elismerést vívtak ki maguknak nemcsak e hazában, de több ízben tett körutjuk alkalmával – messze külföldön is annyira, hogy népzeneink jó hírét az egész művelt világ előtt megalapították.”²⁸⁸

A győri primások, mint helyi celebritások, rendszeres szereplőivé váltak a híreknek. Vendégszerepléseik sikereiről, hazatérésükről, újabb utazásukról, búcsúfellépéseikről rövidebb-hosszabb tudósítások szólnak.²⁸⁹ „Úgy szeretem én ezeket a halvány képű, muzsikáló fiúkat. Az örömeiket, a búbanatukat beleölik egy-egy nótába s míg sír, zokog a hegedű, s lárma a klarinét, a maguk örömeit és búbanatát feledve, öröme, vagy búbanatra hangolnak más.” – sóhajt fel 1900-ban egy győri hírlapíró.²⁹⁰ A korszak két helyi hőse kétségtelenül Farkas Gusztó és Vörös Elek volt: „Városunkban, mely mindig híres-neves volt cigányzenekarairól, (olyan vezetői voltak egyidőben, mint Farkas Miska, Vörös Jancsi, Farkas Lajos és Farkas Ádám!) – most két cigányzenekar dominál, a Vörös Eleké és a Farkas Gusztóé.” – írta a Győri Hírlap 1900 tavaszán.

Győr mel. kis. város.
Vörös Elek és
Rigó Jancsi és
vége. Festő utca
végén. 1909. évi.

Iszkápás cigányok a Festő utca végén, 1909

Vörös Elek és zenéje egyenesen nemzeti jelkép. „A kinek a hegedűje olyan szívet rázón sírja, ríja a gyönyörű magyar nótákat, meg is érdemli az érdeklődést, mert a mi dalunk, a mi zenénk a legerősebb fegyvere a magyarságnak. [...] mert hol a magyar dal hódít, ott a magyar nyert.”²⁹¹ A Krúdy Gyula által is megénekelt,²⁹² daliás természetű, arcát festő primás – a nők kedvenceként – egy a Rigó Jancsiéhoz hasonló kalanddal került a „csúcsra”.

„Czigány-szerelem. Vörös Elek és a párisi menyecske.

Pikáns szenzációja van a városnak, mely különösen az újvárosiakat foglalkoztatja – mert a szenzáció hőse ott lakik. Szerelmi frigyről léssen szó, mely ott szövődött a Szajna menti világvárosban, Párisban, s melynek hőse a Balzac regényének egy megtestesült nőalakja egy dús gazdag 30 esztendőös párisi nő, meg egy szép szál cigányprimás, ki Győrt vallja hazájának s a ki a párisi világiállítást alkalmával a magáéhoz muzsikálta a szép pársienne szerelemre éhes szívét.

A Chinay hercegnő s a Rigó Jancsi esete után nem új ez a dolog. Kalandosság elég van benn s az exaltált nők nem törődnek azzal, hogy imitálóknak tartsa őket a világ képes volna, mint Győrvárosa. Ahogy a győri primás a Pavillon-beluben napról-napra majd zokogtatta a szomorú, majd cifrázta a vig magyar-nótákat, bizony sok bájos asszony ragyogó szeme megakadhatott

rajta. Meg is akadt, de legjobban keresztűzbe vette egy madame, kinek karcsu sugár termete, hullámos szőke haja vagyon s a ki a boudoirja mellett a férje írószobájának árnyékos fülkéjében Wertheim szekrényt is tart. A szive pedig hevesen dobogó s a vére forrón lüktető.

Ilyen körülmények után azután nem csoda, ha a párnál érvényesült a Téged látni s megszeretni, pillanatnak műve volt.

A szép asszony mindjobban lorgnettírozta a deli cigányprimást. Állandó vendég volt a Pavillon-bleuben, uri módon szórta a pénzt s a ragyogó szemei folyton a primás tüzes szemeit keresték. Ha két pár szem így sokszor össze villan, bizonyára nagy baj leszen abból!

Igy történt itt is, mert hisz a primás szive se volt kőből.

Diktum, faktum, mit cifráznók a dolgot, a párisi asszony és a magyar férfi megértették egymást s bekövetkezett, ami ilyen esetekben előrelátható.

A szép asszony elhalmozta a primást kedvessége minden jelével: meglepte diszes ékszerekkel, s mi egymással.

Mert szerelmes volt az asszony s felkorbácsolt érzelmének nem tudott parancsolni.

A nagy szerelem végül arra vitte, hogy válni készült a primás miatt férjétől, aki pedig ugy becézgette, mint valami turbékoló szelid galambot.

Abba a hiszembe volt, hogy a primás legényember. (Hiszen nem volt a homlokára írva, hogy férjes!) Meg is egyeztek abban, hogy egymáséi lesznek.

Igy történt a sors mikor közeledett a távozás ideje, jaj de nehéz volt a válás!

De hát utóvégre a primás egyszer csak felpakolt a bandájával s hazajött Győrré. Még utközben is sokat gondolt az ő szerelmes szép asszonyára s a nagy városokból sűrűen küldözte hozzá az anzikszkártyákat.

Győrré érkezve, elmúlt négy-öt nap s tegnap arra ébredt a primás, hogy az ő szerelmes szép asszonya eljött utána Győrré.

Itt szállt meg a Bárány-szállóban, hova magához is kérette a primást. A primás, kire nem sok ragadt a francia grammatikából egy francziául jól beszélő győri urat magához véve, fel is ment a szállóba.

Hie Rodus, hie solta már nem lehetett az alkalommal mit sem kendőzni. Bizony ki kellett rukkolni a farbával, idehaza felesége és gyermekei vannak.

Lön erre mérgelődés és könnyeknek sűrű hullajtása; sőt még egy bizsou revolver is előkerült a párisi asszony zsebéből, melynek csöve félelmetesen a primás szive felé volt irányítva. – De hát a revolver nem akaródzott elsülni. Lehet, hogy a szépasszony nem akarta, hogy elsüljön.

A dráma másik fele azonban Ujvárosban játszódott le. A szerelmes szép asszony kihajtatott a primás lakására, hol először nagy csetepaté történt a magyar és párisi asszony között, de aztán pityergőre vált az idő s a két asszony egymáshoz simulva sirt, zokogott keservesen.

Ez a nóta vége s talán nem is történhetik nagyobb kalamitás." ²⁹³

„Kóbor” cigányok

A Lakatos família letelepítése

Az úJVárosi cigányság másik csoportja – valójában egy kóborló, lókereskedő oláh-cigány család – a 19. század közepén tűnt fel először a városi iratokban. Vas megye büntetőtörvényszéke arról tájékoztatta Győr megye közgyűlését, hogy Lakatos László felpéci illetőségű úJpolgár 8 szekérrel, ötvenharmad magával, útleveél nélkül kóborol a megyében és a lakosságot koldulással zaklatják. Harminc évvel később Lakatos Mihály mosoni letartóztatását követően – a családfő már győri illetőségűnek vallotta magát és családját. Bár a város ezt visszautasította, a család már 1893-ban azt kérte Zechmeister Károly polgármestertől, hogy a város – sanyarú helyzetüket enyhítendő – gondoskodjon ellátásukról. Az időközben leölt vajda²⁹⁴ fia – a továbbra is vándorló életmódot folytató, s telente Győr határában letáborozó – Lakatos Mihály (Lalócs), mint „győri születésű és győri lakos”, beadványban fordult a városhoz:

„Tisztelt közgyűlés!

Alázatosan esedezem, hogy alábbi folyamodásomat kegyes pártfogásába venni méltóztassék. Ugyanis mint a kóborcigányok mintaképe, aki a hazai rendőrségeknek és csendőrségeknek számtalan fontos nyomozást tettem és sok bűnesetet napfényre hoztam, szakítani akarok a kóbor étellel és a társadalom hasznos tagjává akarok lenni.

Eme óhajom megvalósításához egy kis házikót akarnék magamnak építeni, azonban pénzem nincsen.

Mély alázattal kérem a tekintetes közgyűlést, miszerint számomra egy kis telket kijelölni és azon nekem egy kis házikót építtetni kegyeskedjék s ennek árát részletfizetések által megfizetni kötelezem magam.”²⁹⁵

Évtizedes levelezés és huzavona után – a város egyes kerületeinek tiltakozása mellett – 1908-ban, a város ÚJVárosban, a Mákos dűlőben telket jelölt ki a Lakatos családnak. Ide építettek – engedély nélkül – „házat”. Lakatosék úJVárosi letelepedéséről a Győri Hírlap is beszámolt:

„Bajban van a vajda, amit tesz, ha jó – se jó. Általános felfogás, hogy a cigányokat állandó házba kell letelepíteni. A város adott is a Mákosdűlőben telket Lakatos Mihály vajdának, segílyt is megszavazott neki az építkezéshez. S a vajda hozzálátott az építéshez. Abban a véleményben volt, hogy neki ház kell, olyan ház, aminőt a város segedelmével építhet, s ha egyszer a város segít is, akkor a város az ő építéséről tud is. Pedig nem így van a dolog. Az úJVárosi rendőrség följelentette Lakatos Mihályt, mert építési engedély nélkül épített deszkából egy házát, melynek belsejét kivakolta, a talajon padlót rakott, s csak kéményt nem épített.”²⁹⁶ Lakatos Mihály ennek ellenére meg-

kapta a lakhatási engedélyt a mérnöki hivataltól. Az ekkor megjelent gúnyvers jól tükrözi, hogy a Lakatos család nemkívánatos csoportként került a városba:

„Lakatos Mihály házat épít,
A haladásnak jele ez,
Most annyi lovat lop majd össze,
Hogy virilista lesz.”²⁹⁷

A kedvező viszonyok miatt a család, a rokonság száma hirtelen hetven fölé emelkedett. Mivel az új települők valóban rokonai voltak Lakatoséknak, ők is letelepedhettek. 1910 nyarán – ismét engedély nélkül – megnagyobbították a házat, amelyben a vajda és szűkebb családja lakott, míg a többiek a „szabad ég alatt, a tollas takaréknak”.²⁹⁸

Kóbor cigányok Újváros határában, 1909

ÖT TEMPLOM, ÉS A HATODIK...

Újváros vallási sokszínűségét mutatja, hogy a 18. század elején már négy felekezet temploma állt itt. „Évről évre szaporodott Újváros lakossága, s 1638-ban Zichy Pál a győri vár alparancsnoka katolikus templomot építtetett a széna-téren – hol jelenleg a mázsa-ház áll. E templom alatt volt a Zichy nemzetség sírboltja, a plébánia-ház pedig a só-ház és az arany bárányhoz címzett fogadó között állott.” – írta Matusek Antal 1874-ben.²⁹⁹ A templomot valójában gróf Zichy István, a győri vár alkapitánya alapította fogadalomból 1695-ben.³⁰⁰ A katolikus templom viszonylag késői – ráadásul magán – alapítása jól érzékelteti a városrész 17. századi felekezeti megosztottságát és arányait is, hiszen már az 1647. szeptember 27-i megyei részközgyűlésen „Az evangélikusok templomának kijelölésére Újvárosban az alispán mellé kiválasztották a katolikus rend részéről Szakonyi Jánost és Benkovics Pétert, az evangélikus rend részéről Poki Gáspárt és Torkos Jánost, a református rend részéről pedig Iványos Miklóst és Tako Miklóst. Ennek elvégzésére határidőt tűztek ki, a Szent Mihály arkangyal ünnepe előtti szombatot.”³⁰¹ Az 1697-ben felépült evangélikus templom ugyan 1725-ben leégett, s a helyére újonnan emelt istentiszteleti helyet 1749-ben felbecsülték és kisajátították.³⁰² Az 1703. évi telekkönyv tanúsága szerint ezzel a templommal szemben, „az Öreg utcán bal kéz felől” állt a „Calvinista Ecclesia... az Oskolak”-kal.³⁰³ Ugyanitt szerepel, hogy a „Raczkok Templomja es az Barat hazai az Temetesel együt vagyon az Racz utczan.”³⁰⁴

60

A „RÁC” TEMPLOM

„rácok templomja” a legrégebbi – eredeti helyén álló – újvárosi templom. Dinko Davidov szerint „a templomot Szent Miklósnak szentelték. Az elsődleges templomot a szerb sajkások építették a 16. században.” A korai templomalapítást a győri templom – jelenleg a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben látható régi ikonja igazolja: „a szerbek az 1690. évi magyarországi letelepülésükkor már bizonyos számú régi görögkeleti templomot találtak itt, amelyek egyházi és művészeti értékeket, főként ikonokat őriztek, s ezek a korábbi művészeti irányzathoz tartoztak. Itt is a későbizánci stílus hagyományait művelték. A ráckevei átfestett fali ábrázolás mellett e stílust legmeggyőzőbben két ikon képviseli, Mária a gyermek Jézussal és egy Krisztus, amely a komáromi templomban található. E kettő ki-

A „Rác” templom az 1930-as években

egészítője a Mária a gyermek Jézussal ikon a győri szerb templomból...Mindhárom ikont 1660-ban festették, s a megrendelő felirata szerint mint „Petar Monasterlija imája” készültek. Ezek a 17. századból származó ikonok magas művészi színvonalról tanúskodnak.”³⁰⁵

Davidov szerint a 16. században emelt „templomot újjították fel vagy építették át teljes egészében a 18. század első felében (1730 táján).³⁰⁶ Tudjuk, hogy az 1742. évben Hristofer Zefarovič – a 18. század első felének legismertebb szerb ikonfestője – két rézmetszetet adott ki a budai egyházmegye területén levő pravoszláv templomok számára. A Szent Miklóst ábrázoló rézmetszetet két változatban készítette el, a győri szerb és a kecskeméti görög-cincár templom számára.³⁰⁷ A jelenlegi templomot a 18. század végén építették későbarokk stílusban. Az ikonosztáz klasszicista díszítésű, a benne el-

A templom ikonoztazionja

helyezett görög feliratú ikonokat Bécsben iskolázott ismeretlen görög mester festette.³⁰⁸ Az 1800 táján készült ikonosztáz szerkezete „a 16-17. századi balkáni, alacsony típusú szentélyrekesztők reminiszenciája. Ezekhez – közelebbről a makedóniaiakhoz – hasonlóan az ikonfal három zónából áll, a táblák – főképp a második és harmadik zónában – kis méretűek...”³⁰⁹ Az ikonosztáz felső része nem ér fel teljesen a szentélyt a templomhajótól elválasztó diadalívig. Faragványok tekintetében e felső rész változatosabb, s maguknak a fa-

ragványoknak az elhelyezése is „ószербiai reminiscenciákat idéz”. Sajnos a faragó személye ismeretlen. A győri rácok-görögök kiterjedt kapcsolatára utal, hogy a Mária halálát megjelenítő ikonon szereplő „mitrában megjelenő főpap tartása, arckaraktere D. Popvic püspök fiatalabb kori portréja”.³¹⁰

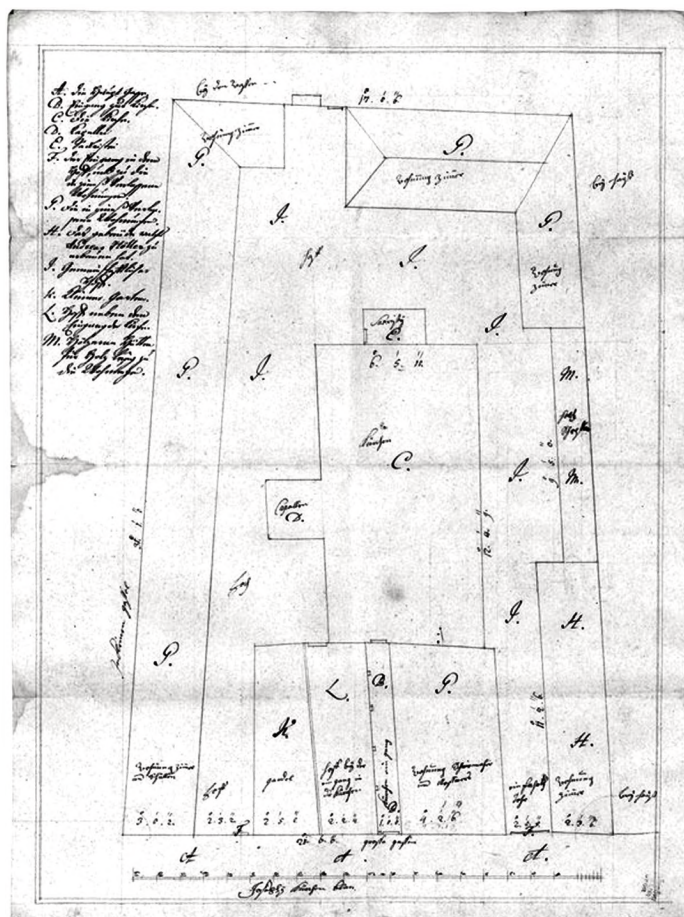
A győri ráctemplomból két Istenszülő ikon is ismert. Az egyik, a már fentebb idézett, a görög Monasztirly Péter vajdáé, a komáromi szerb sajkások parancsnokáé volt. A másik, egy itáliai hatást mutató, 16. századi, az „Istenanya az el nem hervadó rózsza”, vagy másként „Virágos Istenanya” ikon, amelyen rózsza- és más virágmotívumok láthatók, szentek megjelenítésével egyetemben.³¹¹

A templom pontosabb építéstörténete – dokumentumok hiányában – sajnos ma sem felderíthető. A torony hagymasisakja a második világháború végén megsérült, 1963-ban állították helyre Káldy Barna tervei alapján. Az egyház-község vagyonának államosítása, illetve a helyi ortodox közösség megszűnése miatt az 1960-as években általában évente egyszer még tartottak itt liturgiát, ám a későbbiekben az épület „magára maradt”. A templom és a parókia felújítása 1997-ben kezdődött meg – s az állami támogatásnál nagyobb mértékű adományoknak köszönhetően – 2000-ben fejeződött be.³¹² Az év decemberétől a „legnyugatibb keleti templomban” görögkatolikus liturgia szerint miséznek.

AZ EVANGÉLIKUS ÖREGTEMLOM

” I. Rákóczy György erdélyi fejedelem a protestánsok védelmére fegyvert ragadván, III. Ferdinánd magyar királyt a linczi békekötésre kényszerítette. E béke pontjait az 1647-iki országgyűlés nemcsak megerősítette, hanem különösen annak IX-ik t.-cz. -ben a győri evangelikusoknak szabadvallás gyakorlat biztosítása mellett még templomépítési engedélyt is adott. A buzgó győri evangelikusok még azon évben tartott gyűlésen a templomépítésre szükséges hely kijelölését kérték Szegi János alispántól. A kívánt hely meg is adatott s őseink templomot építettek újjvárosban oda, hol jelenleg az újjvárosi rom. cath. „József” -templom áll. [...] Őseink ezen templomukat közel száz évig bírták tudni illik 1649—1749-ig.” – jegyezte fel Cserhalmi István 1885-ben.³¹³ Az egyszerű újjvárosi fatemplom felszentelése alkalmából hangzott fel először az „Isten aldasának hazául, az az: egy bizonyos templomnak föll-éppíttésérül való kegyes ének.”, amely bekerült Ács Mihály 1696-ban megjelent Zöngedező Mennyei Kar című gyűjteményébe is.³¹⁴ E vers szerzője, Lővei Balázs örökítette meg „Azon templomnak tsak hamar az után el égésérül való panaszkodó enek”-ében a templom leégését is:

A katolikusok által használt – az evangélikusoktól elvett – templom alaprajza a 18. század végén

„Jáy! oda van Imádságunknak Háza,
 Ki vala Isten áldásának Háza,
 Szabad ég ela fejünk is meg áza,
 Eső miat már fejünk is meg áza.
 Az Úr benünket igen meg-aláza.
 Oda van sokaknak ő édes Házok,
 Oda van magzatjok ő Házastársok,
 Oda marhájok, oda portékájok,
 Oda mindenek, oda szép jóságok.
 O nagy igazságu Örök Úr Isten,
 Valóban bününkért verél meg igen;
 De keserüllyed illy kárunkat ingyen,
 S' vigasztally minket ne essünk kétségben.”³¹⁵

A tűzvész után újjáépített templomot 1749. március 18-án felbecsülték és – a mellé épített iskolával együtt – az újvárosi katolikusok birtokába került. Győr város tanácsa ennek megtörténtéről a gyülekezetnek ugyanezen a napon biznyságlevelet adott ki, melyben hangsúlyozza, hogy az átadás békésen történt, csoportosulás és ellenállás nélkül.³¹⁶ „A gyülekezet tehát ellenkezés nélkül adta át egyházi épületeinek kulcsait, – megjegyzendő, hogy a templomnak az egyik adat szerint 3988 frtnyi, a másik szerint 4243 frtnyi becsárát a város, dacára annak, hogy a rendelet az azonnali megváltást hagyta meg, csak 1784 novemberében fizette le – de [a gyülekezet] nem volt képes belenyugodni a sorscapásba s megmozgatott minden követ, csakhogy régi jogait visszanyerje. Sajnos, 34 esztendeig hiábavaló volt minden küzdelem.”³¹⁷

A II. József által 1781. október 12-én kiadott türelmi rendelet hatására „a győri evangélikusok is szabadabban kezdenek lélekzeni s felhasználva a kedvező alkalmat, addig is, míg rendes templomuk felépül, rögtön egy kis imaházat építettek fából, Róth András buzgó egyháztag házának udvarán Újvárosban, özv. Nicsinger Sándorné újvárosi háza tőszomszédságában. Kezdetben két templom építése volt tervezve, a magyarok számára Újvárosban, a németek számára a Belvárosban.”³¹⁸ A tervezett új templom építésének fedezetére a gyülekezet ekkor „13,900 frt tőkepénzzel, azonkívül pedig 4187 frt értékű szántófölddel rendelkezett, mint tulajdonával. Ugyanakkor számíthattak azokra az újabb hagyományokra is melyeknek befizetését mindennap várták. Ezek meghaladták a 2500 forintos összeget.”³¹⁹

A templom építésének menetét jól mutatják az egyházközség korabeli jegyzőkönyvei. Az 1783. május 21-én tartott gyűlésen határozatot hoztak: „Hogy Tisztpataky István és Tóth Imre uraimék a Felséges General-Commandóhoz Pozsonyba felmenjenek a végett, hogy ezen említett General-Commandón

lévő Prasesnél, [...] és több odatartozandó méltóságoknál értekeződjenek, hogy a győri bástyáknak eladásával azon bástyákhoz vagy Fortificatiókhoz tartozandó kerület föld, mely Újváros felől a Rába-hídjától fogva egészben a Rábczán lévő szigeti-hídig tart, – eladandó lészen-e vagy sem? Mely tere-
numnak eladása végett, midőn bizonyos resolútiót vennének ő kegyelmek; voltaképpen tudják meg azt is, ha hogy azon fundust a győri evang. jöven-
dőben felépítendő templomnak és ahhoz szükséges épületeknek megtételére, bizonyos áron meg lehetne-e szerezni és minémű Conditiók alatt.”³²⁰

Az 1784. március 30-án tartott gyűlésben: „Elovastatott és publicáltatott Eő felségének a Consilium által ezen folyó hónapnak 15-ik napján a Ns. városi Ma-
gistratusnak intimáltatott kegyelmes resolútiója, melyben Eő Felsége ujjonnan Religión exercitiumának folytatása végett építendő templomnak és ahhoz tar-
tozandó szükséges épületeknek felállításokra való Praesidiárius fundusnak meg-
vételtét méltóztatott mindenképen helybenhagyni és confirmálni. Melyhez képest
hogy minél előbb azon épületekhez hozzákezdhessünk és Istennek segedelmével
végezdhessük, determináltatott, hogy az egész gyülekezet egyik napon egyben
hivattatván ezen Eő Felségének megböcsülhetetlen kegyelme és gratiája kinek
kinek tudtára adattassék, kérettetvén fejenként az egész nemes gyülekezet, hogy
kiki amit Isten Eő szent Fölsége ingyen való kegyelmességéből vett javaikul ezen
épületeknek felállítására kegyes indulattya szerint Ígért volt, annak némely részit
előre letenni és akik rész szerint kézi, rész szerint pedig fuvarbéli munkájokat és
segedelmeket ajánlották, telyes tehetségük szerint véghez vinni ne terheltesse-
nek, hogy így feltett, szent igyekezetünkben és Isten neve dicséretére s lelkeink
épületére elkezdett munkánkban mennél jobban boldogulhassunk.”³²¹

Az 1784. április 18-án tartott gyűlésen pedig „Nemzetes és Vitézlő Tóth
Imre uram referálta, hogy Eszterházán lévén, a nagyméltóságu Eszterházy
herczeg kőmives mesteréért azt Győrré a fölépitendő templom és ahhoz tar-
tozandó épületeknek megvizsgálására invitálta, a mint is említett kőmives
vagy is építő mester megjelenvén az épületeknek föllállítása végett maga
gondolatait velünk közölte.”³²²

A templom építését 1784. április 28-án megkezdték, de az épület alapkő-
vének ünnepélyes letételére csak június 1-jén került sor. Ebből az alkalomból
a templomajtó küszöbe alá némi ércpénzzel együtt egy emléktáblát tettek
le.³²³ Az 1785. november 1-jén tartott gyűlésben már azt is elrendelték, hogy
„az újonnan épült templom felszentelése Advent első vasárnapján tartassék
meg két predikációval úgy mint magyarral és némettel.”

1785. november 25-ikén lebontották az ideiglenes fatemplomot, hiszen
akkor már teljesen elkészült az új isteni hajlék. Advent első vasárnapján –

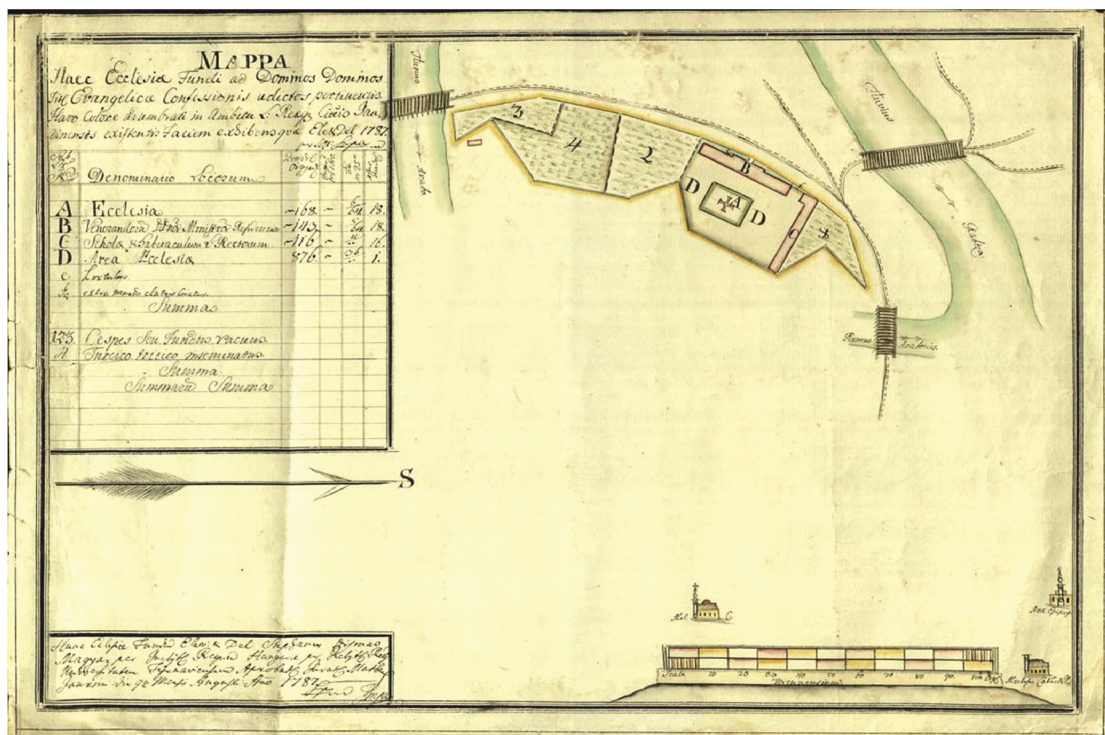
1785. november 27-én – Ráth Mátyás tartotta az első, evangélium szerint való istentiszteletet, míg Freytag Mihály német lelkész a németajkú híveknek szónokolt. „A templom ajtaja fölé márványtáblát illesztett a hálás hívek kegyelele.”³²⁴

IOSEPHO. II. AVG.
 REGE APOSTOL.
 PACEM RELIGIONE DISIVNCTIS IMPERANTE
 ECCLESIA AVG. CONF. IAVR.
 POST. ANN. XXXIII. CHR. MDCCLXXXIII.
 IN VSVM REL. SVAE RESTITVTA.
 HANC AEDEM.
 PROPRIIS SVORVM EXPENSIS
 IN FVNDO A PRAEFECT. MILIT. EMPTO
 VIII. CAL. MAII MDCCLXXXIV. STATVI COEPTAM
 D. O. M.
 RITV SVO COMMVNITER COLENDO
 CONSECRAVIT
 V. CAL. DECEMBR.
 MDCCLXXXV.

67

1809. május 27-ikén a katonai parancsnokság megbecsültette a templomot és a gyülekezeti épületeket, s mivel stratégiai szempontból rossz helyen álltak, így le akarta bontatni azokat. A sánc fáit egytől-egyig ki is vágták. Augusztusra azonban arra a meggyőződésre jutottak, hogy a jelzett épületek lebontása mégis felesleges.³²⁵ A város francia megszállása miatt ugyanakkor „a nyári tanvizsgák sem tartattak meg. Ezen idő emlékei a templomunkba lövöldözött golyók, melyek ma is láthatók templomunk keleti oldalán”³²⁶ – jegyezte fel Cserhalmi Imre.

A gyülekezet 1824-ben a templom melletti földszintes épületet „emeletre vette”, hogy egyházi hivatalnokai egy épületben lakhassanak. 1846–47-ben a szélső kapu feletti szárnyépületekre is emelet került. Az építkezések költségeit részint az önkéntesen felajánlott pénzadományokból, részint kamat nélküli kölcsönökből finanszírozták. A nyugalmas évtizedek után, 1848-ban a gyülekezet iskolái, „több épületei, sőt még templomunk is lefoglaltatott s a háborúban megsebesült katonák számára valóságos kórházzá alakítottatott át, minek következtében kényszerült gyülekezetünk nagy áldozattal iskoláinak más helyiséget keresni s egyházi hivatalnokait elszállásolni.”³²⁷ – írta Cserhalmi. Egészen pontosan a császári sereg 1848. december 8-i bevonulásakor helyezték el itt 200 katonát. Az egyház épületei csak 1851-ben kerültek vissza tulajdonosukhoz.³²⁸

Az evangélikus közösségnek kijelölt telek felosztási rajza, 1787

Az 1860-as években újabb építkezések kezdődtek. Elsőként a „gyámintézet” épült fel, melynek célja „a szűkölködő evangélikus gyülekezetek s tanintézetek segélyezése” volt.³²⁹

1861. július 7-ikén határozta el a közgyűlés, hogy a gyülekezeti teleknek a Rába felőli oldalán házat épít, mégpedig 16 400 forint költséggel, amelyben a földszinten négy bolt, az emeleten pedig két lakás lesz. Ugyanekkor döntöttek arról is, hogy telkükből 233 négyszöglet utcaszépítési célokra a városnak adnak el, kikötve, hogy az szabad tér maradjon.³³⁰ Az az építkezés a helyi építésszek és „városszépítésszek” között heves polémiát váltott ki.³³¹

1871-ben már kívánatossá vált az oltár átalakítása és új sekrestye építése. Ez utóbbi célra Tóth Sándor buzgó egyháztag 4042 forintot gyűjtött közadakozás útján. „A régi elavult oltárkép helyett az országos híró Orlai Petrics Soma festőművész által 800 forintos, művészi kivitelű oltárképet festetett a gyülekezet, a felavatási ünnepély alkalmára pedig gyülekezetünk kegyes hölgyei oltárunkat értékes oltárterítő[vel] és szőnyeggel diszítették fel.”³³² Eöttevényi ugyanakkor úgy tudja, hogy „1870-ben határozzák el az oltár kijavítását és a hírneves Liezenmayer által új oltárkép festését, a mi összesen ötödfélezer forintba került.”³³³

A templom felépítése óta alig változott. Az épület téglalap alaprajzú; befoglaló mérete 29,5 x 21,8 méter, főpárkánya 10,5 méterrel emelkedik

Az „Insula Lutherana” napjainkban

a környező udvar terepszintje fölé. Az épület hossz tengelye megközelítőleg észak-dél irányú, az oltár a belső tér déli oldalán nyert elhelyezést. A két bejárat korábban egymással szemben, a hosszabbik homlokzatok középvonalában helyezkedett el; mivel azonban így a belső túl huzatos volt, a keleti bejáratot a rövidebb, északi oldalra helyezték el. A bejáratokat védő, merészen előreugró, baldachinszerű előtetők is később kerültek a homlokzatra.

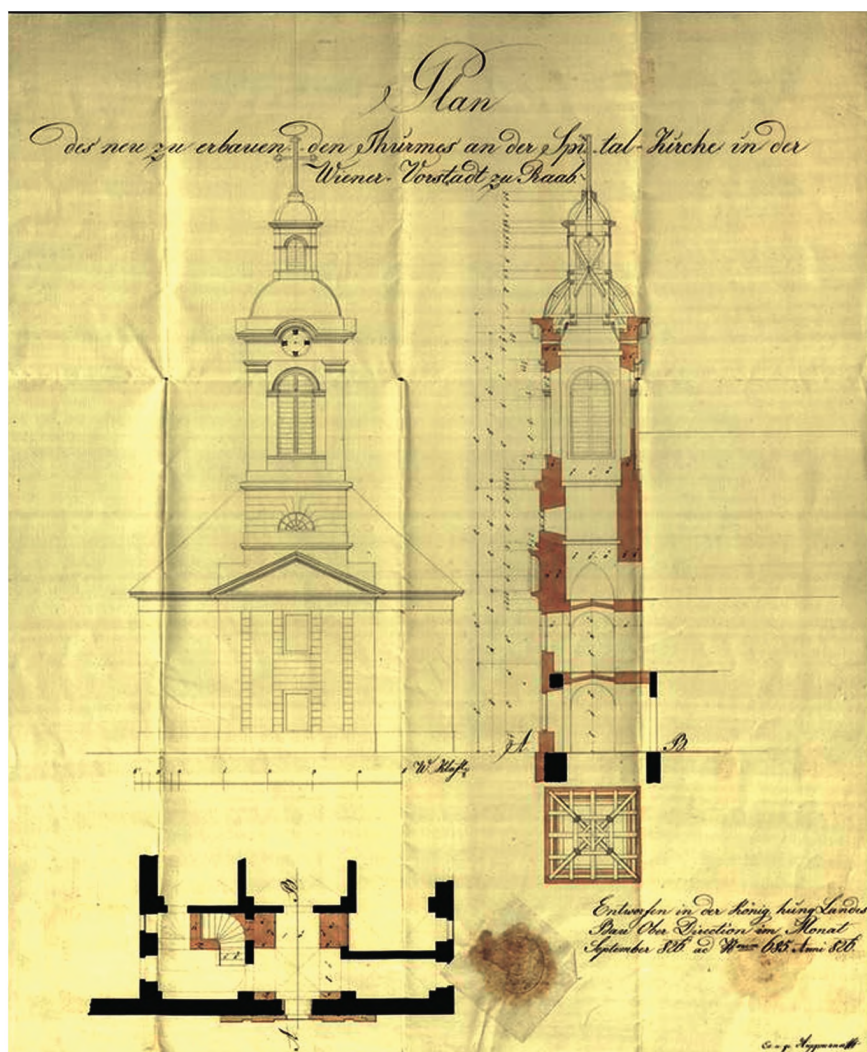
A magas talapzaton álló szószékoltár fő motívuma a félkörzáródású, nagyméretű oltárkép, amit ívesen kiforduló kettős oszlopok kereteznek. A finoman tagolt keretben eredetileg egy Bécsben vásárolt, Jézust a keresztfán ábrázoló kép egy 17. századi ismeretlen olasz festő alkotása volt. A templom első keresztelőkútja fából készült; ezt 1817-ben Georg Stefan Zech adománya segítségével cserélték ki újra. A templom bronz csillárai a hagyomány szerint Hollandiában készültek a 17. században. A templom első ötváltozatos orgonáját Bécsben vásárolták. Az újabb orgonát 1791-ben Müller Eberhardtné Lehner Zsuzsa adományozta. A becses szerkezetet a napóleoni háborúban ágyúgolyó rongálta meg; teljes újjáépítésére csak 1836-ban került sor. Az átépítést Richter Antal káptalani kórusigazgató vezetésével Trauber János végezte. Az orgonát 1885-ben átalakították és bővítették. A jelenlegi 1926-ban épült, nevezetessége, hogy hazai viszonylatban egyedülálló „Czézár típusú” orgona. A padok nagyobb része egyidős az épülettel.

Az oltár feszülete 1718-ban, az ezüst gyertyatartók 1693-ban, 1715-ben és 1728-ban készültek. Úrvacsora alkalmával ma is az oltárra kerülnek a 17. századból származó, hímzett úrvacsorakendők. A legrégebbi keresztelőkancsó és óntál 1746-ból való, az aranyozott ezüst bortartó kancsó, ostyatartó és kehely pedig a 17. században készült. A kegytárgyakat a gyülekezet régóta féltve őrzi és gondozza. Legtöbbjüket 1749-ben Németh Sámuel lelkész özvegye mentette meg az elkobzástól és gondos kezekre bízva megőrizték az új templom felépítéséig.

Az „Öregtemplomot” 1935-ben, majd 1960 és 1964 között renoválták. 1985-re, a 200 éves jubileumra szigetelték és korszerűen megújították. A templom teljes restaurálása és az épületegyüttes korszerű bővítése, az „Insula Lutherana projekt” közel ötmilliárd forint állami támogatásból 2015-ben kezdődött és 2019-re fejeződött be.³³⁴

A SZENT JÓZSEF TEMPLOM

A 17. századtól benépesülő Újváros első katolikus templomát a vár alkapitánya alapította. Matusek Antal szerint: „Évről évre szaporodott Újváros lakossága, s 1638-ban Zichy Pál [a] győri vár alparancsnoka Kath[olikus] templomot építtetett a széna-téren – hol jelenleg a mázsa-ház áll. E templom alatt volt a Zichy nemzetség sírboltja, a plébánia-ház pedig a só-ház és az Arany báránnyhoz címzett fogadó között állott.”³³⁵ A templomot valójában gróf Zichy István, a győri vár alkapitánya alapította 1695-ben. A november 1-jén kelt alapítólevél szerint a győri püspök és káptalan beleegyezésével a Legszentebb Megváltó tiszteletére templomot építtetett arra a helyre, ahol ma a zsinagóga áll.³³⁶ A Zichy-féle alapítólevél szerint – mely a kegyúri jogok gyakorlásáról is rendelkezett – mikor a gróf Kanizsa ostroma idején megbetegedett, feleségével együtt fogadalmat tett, hogy ha Isten visszaadja egészségét, s Kanizsa újra magyar kézre kerül, kápolnát emeltet Győrött ott, ahol szükség van rá.³³⁷ Bár e templomról több ábrázolás is fennmaradt, írott forrásainkkal nem igazolható a Szent Salvator pontos helye és formája. Még az 1703. évi telekkönyvben is csupán a katolikus plébánia szerepel, a templomról nem tesz említést az összeíró. A templom meglétét, illetve környezetét jól illusztrálja Erdélyi Mihály újvárosi polgár 1797-ben kelt folyamodása, amelyben azt kérte, hogy „Győrött a Külső Városban a Soó Magazinum ház előtt a Kis-templom mellett, a mind az Halbacht ház vagyon, egy Bódé ház helynek való elegendő Fundust adván, a holy Deszkából Bodé házat tsinálván minden féle Legumenumokat, a mik a közönséges Jónak hasznára lehetnek, ott árultatthassanak...”³³⁸ A Zichy-féle templom berendezési tárgyait nem ismerjük, csupán egy 1739-ben „újonnan” festetett kép „Alamiskodasarul Valo Regestrum” maradt ránk.³³⁹

A Szent József templom homlokzatának, illetve tornyának terve 1826-ból

A mai templom helyén egykor álló épület története 1749. március 14-én vette kezdetét. E napon vezették be a város jegyzőkönyvébe a Helytartótanács parancsát, melynek értelmében a győri ágostai és helvét hitvallásúaknak a külvárosban „eddig illetéktelenül” folytatott vallásgyakorlatát megtiltotta, templomaikat, iskoláikat és lakásaikat felbecsülik és kisajátítják.³⁴⁰ A királyi parancs értelmében nemcsak az evangélikusok temploma, hanem a mellette lévő iskola és lakások is a katolikusokéi lettek. Az 1749. március 18-án birtokba vett templom helyszínrajzát 1799-ből ismerjük. A templom épületekkel körbevett udvaron állt, a Főutca felől egy kis folyosón át közelíthették meg. A lakóépületek, illetve az udvar két bejáraton át is elérhető volt, s külön kijárat szolgált a Rábca felé. A rajzról jól leolvasható a telek és az építmények mérete is. A szabálytalan négyszög alakú teleknek az utcára néző része 21 öl széles, hossza mintegy 31 öl 1 láb 6 hüvelyk, míg a Rábca felőli vége 17 öl 6 hüvelyk széles volt.³⁴¹ A telek közepén álló templom 12 öl 4 láb 9 hüvelyk – 6 öl 5 láb

10 hüvelyk méretű volt, melynek végéhez – szögletes apszisként – külső bejáráttal csatlakozott a sekrestye, jobb oldalának közepén pedig egy kápolna nyúlt ki. A templom berendezéséről az 1750-től fennmaradt éves számadásokból tudunk.³⁴²

Az evangélikusoktól elvett, 1726-ban épült templom állapota a 18. század végére már nem felelt meg a katolikus közösség igényeinek, egy új templom építését ugyanakkor hátráltatták a folyamatos kegyúri viták. Bár a Helytartótanács a kegyúri jogot 1804-ben Győr városára ruházta át, a vita a Zichy családdal tovább folytatódott; a város nem tudta teljesíteni a hívők jogos igényeit, képtelen volt a jogokkal együttjáró terheket vállalni. Annyi bizonyos, hogy az úJVárosi katolikusok 1812 májusában kelt kérelmükben a templom „becsukattatása” miatt, Horváth Antal a „Szent Josef Temploma Egyház fia” 1814-ben pedig már a bezárt templom miatt panaszkodott. 1816-ban a templom orgonáját is eladták.³⁴³ 1821-ben a Zichy család és Győr városa közötti szerződés alapján vált lehetővé egy új templom megépítése.³⁴⁴

A templom építését Fruhmann Antal tervei alapján, Vigner építész vezetésével kezdték meg 1836-ban. Az építkezést széles körű közadakozás, Juranits püspök adománya és a Zichy család 8000 forintos hozzájárulása tette lehetővé. Az alapköv letételére Urunk Szineváltozásának ünnepén (valójában augusztus 21-én) került sor, s öt év múlva, 1841. szeptember 12-én Sztankovits János megyéspüspök által szenteltetett fel. A templom eredetileg három hajós lett volna, de a középvet nem bírták el a teherhordó falak. Ezért a mellékhajót faoszlopokkal kellett megerősíteni. Mivel az építés során a torony is elmozdult, az oda tervezett kórust is át kellett helyezni.

1846 tavaszára készült el a templom három harangja, és Karner Antal püspök adományaként a főoltárkép. Az orgonát 1854-ben szólaltatták meg először. A templom szentélyének kifestésére csak 1858-ban került sor. „A legközelebbi mult vasárnap szenteltetett fel ft. Mogyorosi kanonok ur által vallásos szertartások közt az úJVárosi templom szentélye. A sz. mise alatt több műkedvelő által Haydn[n]ak egyik nagyszerűbb miseszerménye kielégítő pontossággal énekeltetett. Ez uttal dicsérettel kell megemlékeznünk Stumpf itteni festőnkéről is, ki a templom ékitményi festését meglepő ügyességgel s csínnal eszközölte.”³⁴⁵ – írta az eseményről a Győri Közlöny. A szentély két oldalfalára Szent László csodálatos forrásfakasztása, illetve a Szent Korona felajánlásának jelenete került. Az 1872. évi Canonica Visitatio szerint a templomnak akkor a főoltár mellett négy mellékoltára volt: „A Boldogságos Szűz Anya, Szent Anna, a Szent Kereszt és a Szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz Mária” oltár. 1896-ban készült el a Szent József oltár. „A városnál kezelés alatt volt már hosszabb idő óta egy u. n. Józsefalap. Ezen alapítványról

a mai tanácsülés rendelkezett oly formán, hogy belőle 600 frtért az úJVárosi róm. kath. templomban egy új mellékoltárt állít fel. Ezen új mellékoltár József-oltár nevet fog viselni. Az építési munkálatokat Kelemen Márton helybeli műfaragó és oltárépítő, a kép festését pedig Mendel Béla előnyösen ismert festőművészünk teljesítik.”³⁴⁶ Az új mellékoltár felépítésekor átrendezték a templomot: megszüntették a Szent Anna oltárt, helyébe felépítették a Szent Család mellékoltárt, s a régi templom berendezési darabjaiból felállították a Nepomuki Szent János oltárt.³⁴⁷ Megújították – kegyhelyé alakították – a Boldogságos Szűz Anya oltárát is, a korábban a kegyképen lévő fogadalmi tárgyakat a kép mellé, bekeretezett táblára helyezték.³⁴⁸

AZ ÚJVÁROSI ZSINAGÓGA

1855-ben, a zugimaházak fölszámolása miatt a helytartóság megegyezett, hogy „a tervezett templom elkészültéig az úJVárosi Fehér Ló fogadónak a Rábcára néző szárnyában bérelt győri fiókimaház használatban maradjon, azzal a hozzáadással, hogy a főbíró köteles energikusan odahatni, hogy az új templom építése ügye mielőbb megvalósulhasson. A centralista kormány bürokratái a zsidó templomépítést is hatósági feladatnak tekintették, de nem számoltak a kicsiny község anyagi erejének korlátozottságával. A győri zsidóknak ekkor még meg kellett elégedniük azzal, hogy más helyiséget kerestek, amiben közös imádság idején összegyűlhetnek.”³⁴⁹

Az 1856. március 15-én tartott értekezleten „megállapították, hogy amíg az egyesült hitközség közös imaházat építhet, a városban lakó hívek részére tisztességes, a viszonyoknak megfelelő imahelyiségről kell gondoskodni. Augusztus 4-én kibérelték Rammershoffer Józseftől a régi postaház, a Nádor-szálló (Gasthof zum Reichspalatin) emeleti nagytermét a Főutcáról való följárással, 1856. szeptember 29-től 1859. szeptember 29-ig, évi 800 forintért. A lejárat évében Friedrich Lipót elnök 1862-ig meghosszabbította a bérletet, de már 850 frt bér mellett. A Nádor-beli imatermet végeredményben 1870-ig használták.”³⁵⁰

1861-ben döntött a zsidó közösség egy új zsinagóga építéséről. A 600 négyszögöles telket – amelyen az épületegyüttes ma is áll – a hitközség 1866. július 10-én vette meg 6000 forintért. Ezt követően 1866. augusztus 30-án a „templom-építési bizottmány” tervpályázatot írt ki izraelita templom és iskola tervezésére. Az ebben szereplő főbb paraméterek a következők voltak: Templom 400 ülőhellyel, földszint a megfelelő karzatokkal, a főbejárat a nyugati oldalon. Iskolaépület 9 iskolai szobával (5 fiúosztály és 4 lányosztály számára), egy szoba 100 gyerek, a többi szoba mindegyike pedig 70 gyermek befogadására legyen alkalmas.

A Zsinagóga képe a Vasárnapi Ujság 1874. augusztus 23-i számában

Az építési tervek beadási határidejére – 1866. december 30. – összesen 33 pályamű érkezett, melyek közül három maradt ránk. A helyi bizottmány – az osztrák mérnök és építész egyesület bírálata és Kliegl József győri állami megyemérnök véleménye alapján – Benkó Károly első díjjal kitüntetett tervét fogadta el. A részletes kiviteli terveket az Örömy, Hencz és Bergh nevű pesti cég dolgozta ki, a kivitelező Fränkel Vilmos bécsi építész volt. Az építés költségeit a hitközség az üléshelyek örök áron való megvételéből, a hitközség tagjainak kamatmentes hiteléből és adományokból fedezte.

Az első „ásóbökre” 1868. november 9-én került sor, 1869. október 9-én elkészült az iskolaépület, és a templom falai is elérték a legmagasabb vonalukat. A kőfaragó-, ács-, asztalos- és üvegmunkákat helyi iparosok készítették. Az oltár, a csillárok és a díszítőfestés bécsi mesterek kezét dicséri. Az iskolát

1869. október 17-én avatták fel ünnepélyesen, és a következő évben sor került a templom felszentelésére is. 1870. szeptember 15-én a zárkő letételével kezdődött meg az ünnepség. Az eseményről a Győri Közlöny 1870. szeptember 18-án így számolt be: „A győri izraelita imaház zárkőletétele és beüzemelése múlt csütörtökön nagy ünnepélyességgel ment végbe. Szerdán délután érkezett meg a vaspályán Lőw Lipót szegedi főrabbi, kit az indóházánál az izraelita ifjúság több tagja magyar díszruhában fogadott. Csütörtökön reggel már 8 óra után nagy néptömeg foglalta el az imaház körüli tért, hová az izraelita hitközség felkérése folytán tűzoltó-egyletünk is zenekarával együtt megjelent, s az ünnepélyre érkező notabilitásokat tisztelgással fogadta, egyúttal a rend fenntartására is felügyelvén. Az ünnepélyes zárkőletétel reggeli 9 órakor kezdődött, ezután az okmány felolvasása, egy zsoltár éneklése, a szokásos kalapács-ütések, és a beszentelés következett. Az örök lámpa meggyújtása után Lőw Lipót szegedi főrabbi úr magyar nyelven tartott kitűnő szónoklatot. Erre következett ima a királyi családért, mire dr. Naseher berlini rabbi és kitűnő hitszónok tartott német nyelven kitűnő beszédet. Ennek végezte után Kölchey Hymnusa énekeltetett a kar által. Végül az ünnepély a „Minclia-imával” befejeztetett, melyet Moór Raphael győri főkántor kitűnő szép bariton hangon énekelt. Az egész ünnepélyesség a legnagyobb rendben folyt le, mely a rendezők ügyes tapintatáról tett tanúságot. [...] Az ünnepély után banquette tartatott, estve pedig Lőw Lipót főrabbi és dr. Naseher berlini hitszónok urak tiszteletére fáklyásmenet rendeztetett.”³⁵¹

A Benkó Károly terve alapján megépült épület a neológ zsinagógákra jellemző fő ismérveket hordja magán: ilyen az iskolaszárnyak által biztosított csendes templomudvar, a monumentalitásra törekvő, centrális templom a magasba törő kupolával. Ide sorolható még az európai sajátossággá vált női karzatok léte, az orgona és az épület szakrális jellegét hangsúlyozni kívánó vertikális. A győri zsinagóga a neológ irányzat egyik alapműveként hosszú ideig mintaként szolgált más városok zsinagógáinak építéséhez.

A késő historizmus és a szecesszió szellemében épített templom felavatása után eltelt több mint öt évtized alatt a hitközség tagokban és anyagiakban is gyarapodott, 1910-re már 5583 fővel bírt. A zsinagóga nagyobb ünnepeken szűknek bizonyult. A bővítés gondolatával már a századfordulón elkezdtek foglalkozni. Ennek pénzügyi fedezete 1925-ben teremtdőtt meg, és a város készséggel adott el e célra egy teleksávot a keleti oldalon. 1926. március 25-én rendkívüli közgyűlésen döntött a képviselőtestület arról, hogy a nagytemplom baleset- és tűzveszélyes lépcsőházainak állapotáért tovább felelősséget nem vállal, és a tervek szerint elrendeli az átépítésüket. Az elfogadott terv a lépcsőházak helyét a nagytemplomhoz csatolta, a két új lépcsőház között téli templomot alakított ki. A munkálatok 1926. április 19-

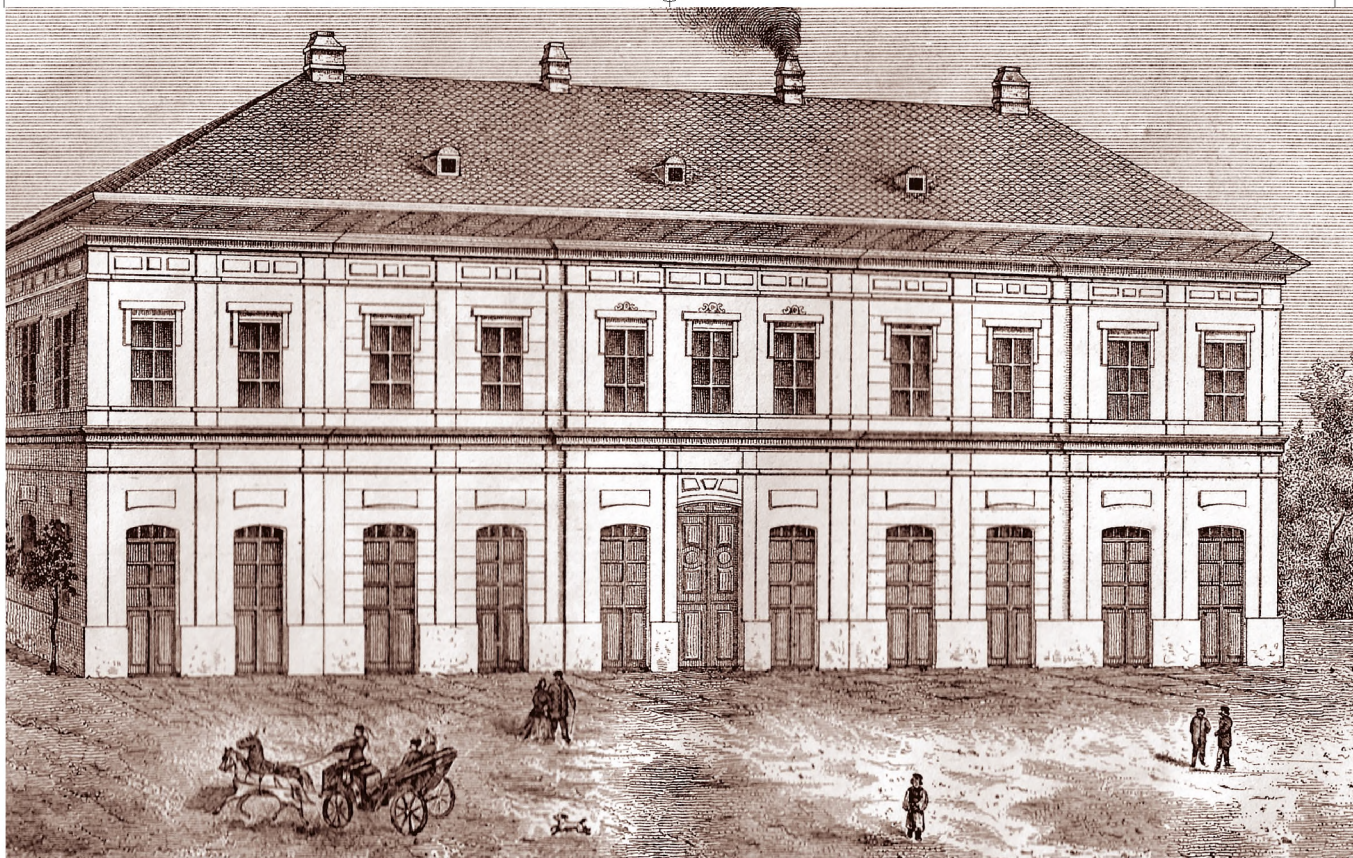
én kezdődtek meg, és az őszi ünnepi istentiszteletet már az új templomban tartották. A téli kápolnának nevezett kistemplom belső munkái lassan haladtak, így a felszentelésre csak 1927. november 20-án kerülhetett sor. A kistemplom a hétköznapiakban és a téli időszakban volt az istentiszteletek helyszíne.³⁵²

A Győri Nemzeti Hírlap névtelen cikkírója 1944 júniusában tette fel a kérdést: „Mi lesz a zsidó imaházakkal, menházzal, iskolával? Miniszteri kijelentés hangzott el – mint közöltük is, – hogy a feleslegessé váló zsidó imaházakat, templomokat lebontják. [...] Most még szükség van a zsidó imaházakra, mert nincs elég raktár. De amint ilyen célra nem kellenek, le kell azokat bontani. Rengeteg jó téglá és egyéb anyag kerül ki majd a győri zsidótemplomból, mely Újvárosban áll. Szerintünk a lebontásra kerülő zsidótemplom anyagából a győri hadi-rokkantak kertvárosát kell tovább fejleszteni. [...] A zsidó menház legyen érdemes keresztény aggok háza, a zsidó elemi iskola pedig az újvárosi leventék otthona. Így minden épület nemes célt fog szolgálni.”³⁵³

A deportálásból, haláltáborokból mindössze 780 izraelita tért vissza a városba. Közülük mindössze hatvanat jeleztek újvárosiként, s ez meghatározta a zsinagóga további sorsát is. A templom újrászentelésére 1946. március 15-én sor került ugyan, de a töredékére csökkent közösség már nem tudta fenntartani a zsinagógát és az iskolát.

A magyar állam 1968-ban megvásárolta az épületet a hitközségtől. Az iskolaszárnyak 54 százalékát 1950-ben államosították, 46 százalék 1966-ban ajándékozással került az állam tulajdonába. Ezeket először a gabonaforgalmi vállalat irodáknak használta, illetve a városi tanács kezelésében lévő létesítmények leselejtezett bútorait tárolták bennük. Bár a szárnyépületeket folyamatosan felújították, a templom és a téli templom állapota egyre inkább romlott. Az egyik iskolaszárnyat a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Győri Tagozata 1973. október 1-jén vette birtokba, a Kossuth Lajos utcai iskolaszárnyban pedig a zsidó hitközség működött. Itt, az első emeleten kapott helyet az imaterem.

A zsinagóga teljes felújítása csak a rendszerváltást követően kezdődött meg. 1991. március 15-én megalakult a Győri Zsinagógaért Alapítvány. Az alapítványban részt vevő intézmények, magánszemélyek és más támogató alapítványok célul tűzték ki, hogy e kiemelkedően szép és páratlan épületet megmentsék a pusztulástól, s hogy a volt zsinagóga megfelelő helyet biztosítson kulturális, zenei rendezvényeknek, valamint helyet adjon a képzőművészeti alkotásoknak is.

A „Nagy Győri református egyházi-lak”. Tolnai Dénes rajza, 1868

A REFORMÁTUS TEMPLOM

Bár a török kiűzése és a bécsi „béke”³⁵⁴ káros következményeképpen a nem katolikusok Győrben és Komáromban új, nyilvános [...] vallásgyakorlatba kezdtek”,³⁵⁵ s 1608. március 12-én a protestáns végvári katonák behozták a várba a külvárosban élő Csúzi Cseh János prédikátort; de őt a vár parancsnoka – Prainer János – utasítására a vár őrsége „a legnagyobb erőszak felhasználásával” eltávolította. Csúzi utódát, Kecskeméti Szana Mátét „aki bizonyos időn keresztül szabadon prédikált az őrségnek és a katonaságnak”, Győr külvárosából is kiűzték, így a „véghelybeli katonaságnak a Dunán átkelve életük és vagyonuk veszélyeztetésével Pataházára kellett kimenni prédikációt hallgatni.”³⁵⁶ A linzi békét követően, az 1647. évi 9. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy „Győr véghelyen templom építése az Újvárosban megengedtetik, a szabad vallásgyakorlás pedig e véghely kőfalain belül és kívül és hogy az evangélikus pap az érintett véghely falai között lakhassék és házában tanítást is tarthasson.” Bár az ugyanebben az évben kelt – a két protestáns felekezet egymáshoz való viszonyát tisztázó – „szétválási jegyzőkönyv” szerint ekkor már megvolt „az külső városban az Templom és Scholának való helye kimutatása”³⁵⁷ is, a viceispán a szerződésben előírt sürgetés ellenére sem jelölte ki az Újvárosban engedélyezett templom részére a telket.³⁵⁸ Erre csak a soproni országgyűlést követően, 1681 után kerülhetett sor. Széchényi György püspök javaslatára a királyi biztosok és a város vezetői mind az evangélikusoknak, mind a reformátusoknak Újvárosban

Felkerül a csillag az új református templom tornyának csúcsára. 1906. április 16.

jelöltek ki telket templomépítésre. A református közösségnek a mai Kossuth utca 13. számú ház telkét lehetett és kellett megvásárolni. E helyütt kezdték meg az iskolaépület, a lelkészlak, illetve a templom építését. Az épületegyüttest – benne a díszesnek mondott templommal – 1686-ban jelentős tűzkár érte. Az első újbátori kálvinista iskola életéről – igaz fél évszázad múltán – így emlékeztek meg Keszey János, Tóth János és Keszey Ferenc, az intézmény egykori diákjai: „...mi Gyermeiségünkötől fogva majd egész Emberkori Időnkig, Nagy Győri Új Városban tartozván, az Istenes Tudományban való Eöregbűlésünknek okáért, Református, vagy is Calvinista Oskolában jártunk, és mindenkoron józan emlékezettel vagyunk felőle, hogy régi Időknek elfolyásátul fogva, mindenkoron szép renddel folyt Oskolánk, úgy hogy az akkor Tanító Mesterünk volt Anno 1690-ben még a Kurucz Világ előtt nagy idővel – Vörösmarty Mihály, hogy peniglen változtanak Mestereink, annakutánna bėjött Cseh Czuzi József Uram, az öreg Deákok hol tízen, hol tizenketten is voltak, és azok közül némelyek, ki Grammatikát, ki Syntaxist, ki Poesist, ki

Rhetoricát, ki Logicát s följebb megnevezett Rectoraink által, – az apró gyermekek hol százan, hol többen is voltak, és a szolgáló Deákocskák is, azon tanuláshoz Idejében soha senkitől semmi bántódásunk nem volt, és nem is tilalmaztatott az Tanításnak módja.”³⁵⁹

Az istentiszteletek, illetve az oktatás a Rákóczi szabadságharc idején, a Botyán János ostromolta városban folytak: „Rákóczy Ferencz Zenebonájában magok [a reformátusok] is egy kevésbé kéntelenítettek elhagyni, ezen 4-dik Templomjokat, magokat ismét a Belső Városba vissza vonni s ott ismét a közönséges Isteni tiszteletjüket kevés ideig, csak magános Háznál gyakorlani, minekutánna ezt ismét elfoglalhatták.”³⁶⁰

Keresztély Ágost püspök egy 11 bécsi öl hosszú, 6 ½ öl széles és két öl magas egyszerű imaház építésére adott engedélyt. Mivel ez az igénytelen templom 1725-ben leégett, főként a „kilenc svájci város szövetségének” 400 talléros segélyéből 1726-ban hozzákezdtek egy korszerű templom építéséhez. Miután 1734-ben az Isten házában belső munkálatai is befejeződtek, 1735. január 1-jén Komáromi Pál lelkész felszentelte az épületet.³⁶¹ A templom nemcsak központi helye, hanem első helyen álló gondja is volt a gyülekezetnek. Az épület négy kőoszlopa és vakoltatása kizárólag Nagy András adományából készült. Amikor Liebenberg városparancsnok – mivel nem adták tudtára a munkálatokat – letiltotta a javítást, a gyülekezet 12 körmőci aranyat és 8 ½ akó bort adott neki, Paul kapitány pedig 4 aranyat és 2 ½ akó bort kapott, hogy a templom megszemlélése után folytathassák az építkezést. 1736-ban a karok alját deszkázták be, majd a következő évben a karbeli székeket emelték fel lépcsőzetesen, hogy az ott ülők jobban láthassák a prédikátort a szószéken. A kórust is elrekesztették, hogy az iskolás gyermekek ne szétszórtan, hanem egymás mellett ülve hallgathassák az igét.³⁶² A napjainkban is használt klenódiumok közül már ekkor a gyülekezet birtokában volt a selyemből készült, arany csipkével és arany hímzéssel ékes úrasztali terítő, amelyet Székely István 1718-ban adományozott a győri református eklézsiának. A keresztelődénynek használt liliomos díszítésű aranyozott ezüst mosdódényért az egyház ezüstkészletéből aranyozott ezüst kannákat adtak cserébe. Az 1599-ből való keresztelő kancsó és tálcája 1748. január 14-én jutott az egyház birtokába.

A templom, a két – nagyobbak és kisebbnek nevezett – kertes parókia, és a konventuális ház mellett állt az iskola. Ennek nagyságát mutatja, hogy az épületben a bentlakásos alumnusoknak, s egy vagy két praeceptornak is volt benne lakás. Az iskolához tartozó konyhában mindennap 7-7 fazék ételt főztek. A rektor lakása helyett – amely különálló épületben volt – szűkössége és leromlott állapota miatt 1743–44-ben újat kellett építeni.

A Helytartótanács 1749. március 14-én tette közzé Mária Terézia parancsát, mely szerint „a győri ágostai- és helvét hitvallásúaknak eddig is illetéktelenül gyakorolt nyilvános vallásgyakorlatát, amit a külvárosban folytattak, megtiltja. Lelkészeit, rektorait és tanítóit – hacsak magánemberként nem óhajtanak itt élni – a városból eltávolítja, templomaikat, iskoláikat és lakásaikat kisajátítja, s azok felbecsült árát a vezetőitől megfosztott gyülekezetnek kifizetni rendeli el.”³⁶³ A királyi parancsot a város március 17-én közölte az érintett egyházak vezetőivel, majd a másnap összeült városi közgyűlés döntött az elvételre kerülő épületek sorsáról is. A testület határozata szerint a református templom, iskola, paplak, rektorlakások és az egyház egyéb épületei a régóta tervezett városi xenódium (isptály) céljára vétetnek el, s mivel annak már elegendő rászoruló lakója is lenne, azonnal be is töltik az épületeket. A döntés értelmében, 1749. március 18-án a győri református gyülekezet minden ellenállás nélkül átadta a közgyűlés megbízottainak a templom és a mellette álló épületek kulcsát, amelyről bizonyáglevelet kaptak.³⁶⁴ Még aznap megtörtént az ingatlanok értékebecslése is. Eszerint „a volt kálvinista templom és a benne található különféle anyagok, a hozzátartozó minden épület” értéke 4159 forint volt. A kirendelt szenátorok a telket 282 forint 50 dénárba becsülték.³⁶⁵ A város tanácsa így a református egyház elöljáróságának 4441 forint 50 dénárt akart az elvett ingatanokért kifizetni. Ebből azonban a győri reformátusok egyetlen dénárt sem vettek fel; a felkínált pénzt visszautasították, mert templomuk, iskolájuk, lelkészlakjaik és rektorlakásaik nem képezhetnék adásvétel tárgyát.³⁶⁶

Az elvett épületekből azonban nem lett városi kórház, mivel azok még az évben tűzvész áldozatai lettek.³⁶⁷ A református közösség megmaradt anyagainak felhasználásával, a leégett épület helyén kezdte meg a város építeni a xenódiumot, amelynek alapjait 1749. október 25-én tették le.

II. József türelmi – a vallás szabad gyakorlásáról intézkedő – rendeletének hivatalos kihirdetése 1783. április 22-én történt meg Győrött. Az ezen a napon tartott református konventi ülésen elhatározták, hogy már a legközelebbi vasárnapon – április 27-én – istentiszteletet tartanak Nagy Mihály újvárosi házának tágas, bolthajtásos folyosóján.

A városi magisztrátus június 10-én három helyet ajánlott az egyháznak templomépítésre. Az egyik a Rác templommal szemben lévő „Quartelli” ház – amely akkor katonai laktanya célját szolgálta – és a hozzá tartozó telek volt. Az itt álló építményeket azonban le kellett volna bontani és becsárának felét ki kellett volna fizetni a városnak. A másik hely a Majorokban (Nádorváros) lévő serház hátsó telke volt, amit azért nem fogadott el a gyülekezet, mivel a református családok zöme Újvárosban lakott. A harmadik felajánlott terület

Újváros végén, a temető mellett lévő pusztai hely volt. Mivel a város – hivatkozva arra, hogy nincs több szabad területe e célra – elzárkózott más telkek kijelölésétől, a templom építése nem kezdődhetett meg.

Bár az evangélikusok felajánlották az általuk megszerzett terület egy részének átengedését, ezt az 1784. április 12-i református közgyűlés elvetette. Egy április 19-én kelt dokumentum arról tanúskodik, hogy már a közgyűlés másnapján a gyülekezet 9400 forintért önálló épületet, illetve telket vásárolt: „A győri helvét hitvallású község alulírott gondnoka és előljárói elismerjük jelen levelünkkel, hogy midőn a Vörös Ökör vendéglő Újvárosban egész telkével és minden vele járó joggal Matkovits Istvántól és Jánostól az említett hitközség április 13-án örök vallással megvette és azon célból megszerezte, hogy ott oratóriumot és egyéb, vallásunk gyakorlatával járó épületet emelhessünk, a tekintetes szabad királyi város tanácsa előtt ünnepélyesen lemondunk azon vendéglői jogról, amely ama háznak és telkeknek járuléka.”³⁶⁸

A Vörös Ökör négyszög alakú telkének északi oldalán állt a Bécsi útra nyíló emeletes vendégfogadó, keleti oldalán pedig az épület rövidebb szárnyával üres térre, déli oldalán a Rác utcára, nyugati oldalán pedig a xenódium felé nézett. Matkovitsék kötelezték magukat, hogy már Szent György napján átadják az ingatlant. Az ünnepélyes birtokbavételt követően a ház emeletén, a Bécsi országútra néző öt szoba, konyha, éléstár, az alatta lévő 300 akó bor befogadására alkalmas pincével együtt lelkészlakás célját szolgálta. Az épület város felé néző – észak-déli fekvésű – oldalán kapott helyet az iskolamester két szobából, kamrából és konyhából álló lakása. A konyhából lehetett átmenni az iskolába, ahol akár 90-100 gyermek is elfért. A rektori lakástól elválasztották az épület földszintjén lévő kávéház bérletjének lakrészét. Az épülethez tartozott Horváth József boltja és „a kávé lakása” előtt, az udvarban egy szoba-konyhas lakás az egyházi részére.³⁶⁹

1784. május 8-án a telkek déli – Rác utcára néző – oldalán, az egyik városi szenátor jelenlétében, az előzetes tervrajz alapján, kimérték a templom helyét. A fundamentumot még aznap megásták. Az épületet 12 öl hosszúságúra, 8 öl szélességűre tervezték, 4 és fél öl magassággal, vagyis egy 22,80 méter hosszú, 15,20 méter széles és 8,55 méter magasságú templom épült fel az év végére. A 3627 forint 98 karajcárból felépített templom³⁷⁰ felszentelésére 1784. december 12-én került sor. E napon a meghívott evangélikus gyülekezet részvételével, amikor „még az udvar is tele volt”, Borsodi István etei lelkész és Szerentsi Nagy István prédikációi után úrvacsorát osztottak. A templomot harminc év múltán, 1814 nyarán kívülről és belülről is „újjaöltöztették”.³⁷¹

A városi közgyűlés 1896. december 10-én úgy határozott, hogy a református egyháznak templomépítés céljára 511 négyzetméternyi telket bocsát rendelkezésére, térítésmentesen. Az eredetileg a lelkészlakás falától az országút felé húzódó telket 1898. február 5-én kiegészítették az „Orosz-féle ház kiszögellő sarkától húzott egyenes vonallal a Kossuth utcáig.” E megnövelt telkrészt még az év júniusában 113 négyszögöllel egészítette ki a város.

1901. április 28-án döntött az egyházi közgyűlés arról, hogy a brassói református templom mintájára készíttessék el az új templom tervrajzát. A Csányi Károly által jegyzett – és a presbitérium által elfogadott – terv megvalósításához a város 1905-ben még egy területrészt adott az egyházközségnek, hogy az árkád átjáróra épített torony is megvalósulhasson. Csányi eredeti tervét Czigler Győző módosításai alapján Káldy Lajos győri építész valósította meg. Az első kapavágást 1905. július 9-én tették meg, s a csillagot és a kakast már 1906. április 16-án elhelyezhették a torony csúcsán. A templom 1906. november 4-i ünnepélyes felszentelésén a város és a vármegye mellett, az evangélikus, a görög keleti egyház és az izraelita hitközség képviselői is részt vettek.

Az új templomba a régi épületből csak a felújított orgonát vitték át. A mőzesséket és a templom tölgyfa padjait Kelemen Márton, az üvegablakokat Novák János, a vörösréz munkákat Hauzer József helyi mesterek készítették. A szószéket Balogh Gáborné, a keresztelő medencét pedig testvére, Szentmihályi Katalin készítette.³⁷²

A HATODIK...

Ujváros hatodik működő temploma, a gorkijvárosi Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templom. A szinte önálló városrészre növekvő Telep lakóinak lelki gondozása a mindenkor újvárosi plébános feladata volt. „A nem szerencsés település ideiglenes jellegű ugyan, de a szegény lakosságnak vallás erkölcsi gondozására közadakozásból kis kápolnát építettek, melyben már istentiszteletet is végeznek. Ez a városrész zömétől elég távol eső két telep a plébánia gondjait erősen megnövelte” – írta Bedy Vince 1939-ben.³⁷³ Az 1947. évi schematismus is kápolnaként említi: „Ecclesiae curatialis vicem gerit capella ad S. Elisabet.”³⁷⁴ Az alig 200 négyzetméter alapterületű templom épülete egy 1934-ben magtárból átalakított kultúrház tömbjéből vált szakrális helyé. A kultúrházat 1947-ben alakították át templommá.³⁷⁵

A telepen élők számára 1937. szeptember 28-án adták át az új kultúrházat.³⁷⁶ Ekkor nyerte el új hivatalos nevét is a Trianon telep. A korabeli sajtóbeszámoló szerint a kultúrház „Terme közel háromszáz ember befogadására

A telepi Szent Erzsébet templom

alkalmas. Első részében van a gyönyörű Szent Erzsébet oltár, hátul a színpad, amelyen előadásokat, színdarabokat rendeznek.”³⁷⁷ A már 1944-ben szorgalmazott önálló lelkészség 1946. március 1-jén jött létre. Papp Kálmán püspök a következő évben a lelkészség határait is pontosan kijelölte.³⁷⁸

A Szent Erzsébet templom Szalánczi Gábor építésmérnöknek köszönhetően 2005-re teljesen megújult. Az ekkor felépített 16 méter magas toronyba két harang, a torony alá pedig a bejárat került. A korábbi osztatlan térben sekrestyét, és kórust is kialakítottak.³⁷⁹

A templom mellé 2007-ben – Árpádházi Szent Erzsébet születésének 800. évfordulóján – állították Bujtás László Szent Erzsébet szobrát.

ÚJVÁROS FELEKEZETEINEK STATISZTIKAI ADATAI 380

év	római katolikus	„akolikus”		görög nem egyesült	görög egyesült	izraelita
		ev angélikus	református			
1804	2887	1851		8		
1805	2987	1873		8		
1807	2721	1786		9		
1808	2721	1786		9		
1809	2721	1786		9		
1810	2721	1786		9		
1811	2728	1786		9		
1812	2745	1780		9		
1813	2748	1780		9		
1814	2683	1792		7		
1815	2758	1790		11		
1816	2785	1788		12		
1817	2796	1780		12		
1818	2799	1780		12		
1819	2798	1411		3		
1820	2810	1419		4		
1824	2825	1412		3		
1825	2853	1412		3		
1826	2867	1412		3		
1827	3862	1415		5		
1829	3694	2139		7		
1833	3375	1879		5		
1834	3375	1879		5		
1835	3375	1879		5		
1836	3503	2329		2		
1837	3509	2329		3		
1838	3525	2330		10		
1839	3530	2325		10		
1840	3618	2325		10		
1841	3620	2330		10		
1843	3300	1500	280	10		21
1845	3324	1530	278	9		23
1847	3341	1538	281	9		26
1851	2802	1372	304	12		176
1853	3102	1258	313	10		178
1855	3062	1250	315	5		180
1857	3280	1250	315	12		185
1859	3525	1357	360	15		202
1861	3289	1340	318	12		200
1865	3570	1340	320	8		400
1867	3570	1340	320	8		400
1868	3570	1340	320	8		400
1869	3570	1340	320	8		400
1871	4444	1420	345	7		333
1872	4465	1420	345	7		333
1873	4500	1420	345	7		333
1874	4358	1420	345	7		333
1875	4391	1420	345	7		333
1876	4423	1420	345	7		400
1877	4439	1420	345	6		400
1878	4451	1420	345	4		400

1879	4465	1420	345	4		410
1880	4498	1420	345	4		410
1882	4662	1405	347	12		626
1883	4681	1405	347	12		626
1884	4693	1405	347	12		626
1886	4711	1412	350	11		631
1888	4750	1412	350	5		631
1890	4831	1412	350	4		631
1896	5436	1384	461	14	6	487
1898	5561	1384	461	14	6	487
1901	6464	1642	466	4	13	676
1908	6688	1642	466	4	13	676
1910	6788	1742	466	14	18*	676
1913	6993	1726	480	8	16	616
1918	7117	1298	492	1	12	632
1928	6157	1550	640	1	12	672
1931	6239	1577	653	1	8	637
1936	6331	1459	432			568
1940	6521	1488	440			521
1943	6638	1461	453			504
1947	4638	750	253	36		60

ÚJVÁROS TEMETŐI

„Győri-Újvárosnak” 1703. július 9-én felvett „Conscriptioja” a városrészben két temetkező helyet nevezett meg. Az egyik a többi felekezettől elkülönült rácok temetője, amely már ekkor templomuk zárt kertjében volt:

„Raczkok Templomja és az Barat hazai az Temetessel együtt vagyon az Racz utczan.”³⁸¹ Rác György özvegye 1737-ben úgy rendelkezett, hogy „ha az Isten ezen világból ki Szólitana, bocsületesen el temessenek az Szokot temető helyre.”³⁸² Simon György 1748. április 5-én kelt testamentumában már konkrétan fogalmazott: „az én megh hidegültt Testemet kívánom szokássunk szerént az Uj-várossj Görögh Templomunk mellé temettetni.”³⁸³ E temető 18. századbeli használatáról az ott máig megőrződött sírkölapok mellett Pita Gergely „győri boltos görög” feleségének, Constantinápolyi Katalinnak 1748-ban kelt végrendelete is tanúskodik. A testamentum első pontjának rendelkezése szerint Katalin asszonyt is ide kellett temetni, a „Rácß templomnak belső ajtaja előtt hosßáb[an], aß holott is kívánom, hogy faragott keõ tettesésék aß kire nevem mevßettesék, hogy aß templomban járók rajtam ki s-be járjanak.”³⁸⁴ A templom falában megmaradt két töredékes görög feliratú sírkö is: az egyik Panakosta Paleog-é, aki 1784. február 20-án hunyt el 37 éves korában, a másikon Petrosz Koszaniotisz neve olvasható.³⁸⁵ A temető 19. századbeli használatát igazolja a község egyik kérvénye. Eszerint: „Még az elmúlt 1818^{dik} Esztendőben emletették ugyan a Községünk Előjárói, hogy a Te[kin]t[e]tes Nemes Magistrátus némely szóbeli ellenvetéseket tett légyen a mi Temetönk eránt; de minthogy semmi ellenkező determinatiot³⁸⁶ írásban

ellene nem nyertünk; következett belőle az elsőben hogy magunkat csak azon régi usushoz kellett szorosan tartani... másodszor pedig annál inkább is tarthattuk magunkat ezen Temetői véle éléshez; minek utána azt Kegyelmes Felséges Királyunk, önnön maga is kegyes szóbeli engedelmeivel meg erősítette; amely is Felséges Királyunk boldog emlékezetű 1807 Esztendőben való templomunk meg látogatásával ekképpen történt meg: tudnillik Felséges Urunk öszve járván belől Templomunkat, s' onnén ki jövőn Spiro György Urat mind községünk akkorbéli leg első Tagját így szollita meg. Vallyon mitsoda fel tételből vagy is örömből kíváncsoktók éppen a templom mellé temetkezni? Arra méll alázatossággal meg felelvén Spiro György Ur, mondván: Mivel a mind is Felségednek böltsen tudva vagyon, hogy mi a Ceremoniánkra nézve, a többi más szokásu Keresztény atyánkfiaitul különbféleképpen különböztetnénk; ugymint a midőn valaki közölünk meg hal; azon meg holtnak lelkiért 40 napig való Szent Mise szolgáltatodik, a templomban, s' onnénd minden atyafiaival a meg holtnak ki jövőn a fel szentült Egyházi személy s' a temetőben menvén fent szoval imádkozik; mellyekhez s' több ilyenekhez a mi kevés számunkhoz képest, mivel az idevaló nagy számu többi Keresztények hozza sem volnának szokva, főképpen a köznép (mert a tanultak úgy is mindenhol informálva vagynak a tanulás által valamennyőnknek ritusa felől) aki soha sem látta, s' mindegy vissza tétvén néki a mi ceremóniánk; leg inkább is pedig mivel a nyelvünket sem érti, hogy tehát valami gúnyolódó allatomos mosolygo tsufolódásokat vagy is haszontalan kérdésű critizálásokat el kerülhessünk; vagy is a mi még legfontosabb oka; hogy az ifjuságunk is, kinek is a többi Keresztény atyánkfiai közül is jó barátai lévén, csak tsupa áttollásból is magokat vissza ne vonják a mi ritusainkhoz tartozando búzóságainktul, melly magában mindég Istenhez való folyamodás, tehát itten ezen temetőskében leg tsendesebben végezhetjük el, minden requiemhez tartozando ájtatosságainkat, úgy hogy sem senkit meg nem sértünk, sem pedig minket nem botránkosztathat senki, másképpen is pedig Felséges Uram mondván Spiro György, úgy is kevesen vagyunk, és ezen kevés szám tehát nem is okozhat olyas meg romlást a levegőben az ő hallotyaival, mivel nem is hallhatnak oly nagy számmal tölünk, hogy ezen kis udvarotskának $\frac{1}{4}$ részeit 20 Esztendő el forgása alatt teli temethessük. Mindezen fellebb elől hozottakra tehát ugyan Felséges Királyunktul illy nagy kegyességű feleletet nyertünk." ³⁸⁷

Több 18. századi térkép egyértelműen temetőként jelzi a Zichy-féle templom környékét is. E helyütt azonban feltehetően csak a család temetkezett az attemplomban. Az evangélikus gyülekezet egykori fatemplomát temetkezési helyként is használta. Ennek emlékét őrzi George Guillaume de Somerlatte ezredesnek a jelenlegi katolikus templom apszisának külső oldalába befalazott vörösmárvány epitáfiuma. ³⁸⁸

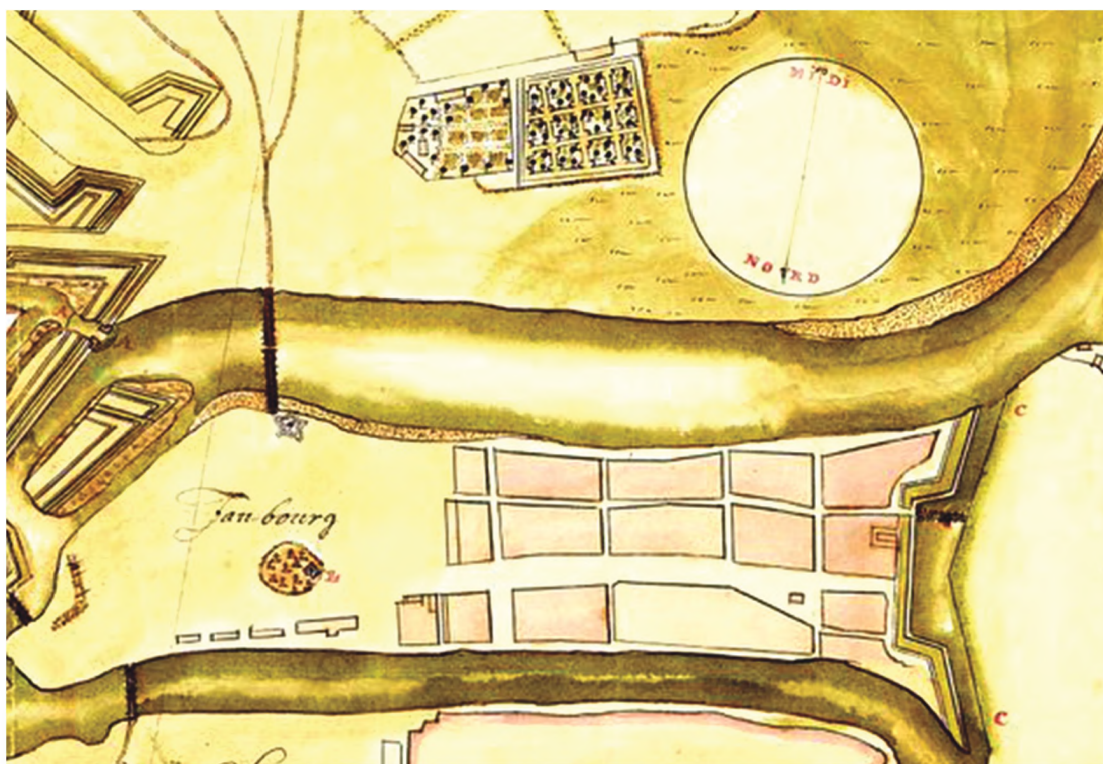
87

CABINET BILD

CARL POBUDA RAAB.

A Győri-újvár. temető kápolnája.

Az újvárosi temető kápolnája a 19. század végén

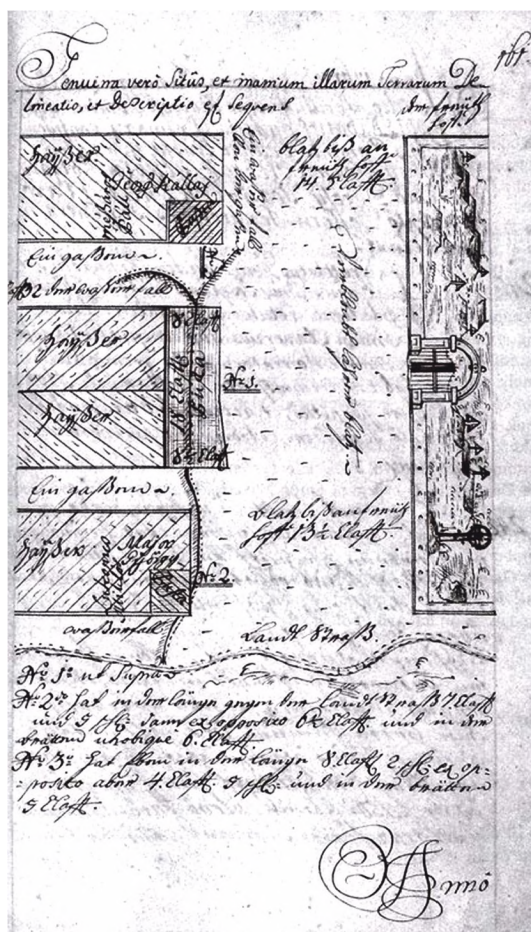

Az egykori Zichy kápolna körüli temető egy 18. századi térképen

A másik – közös – keresztény temető pontos helyét az 1784-ben készült első katonai felmérés, majd öt évvel később Hrusovszky Imre várostérképe rögzítette. Bél Mátyás leírása szerint a sírkert a városrész főutcájába – az Öreg utcába – torkolló országút déli részén, az utcákat lezáró karókerítésen kívül feküdt.³⁸⁹ Ezt igazolja már az 1703-as telekkönyv is. E szerint Újváros temetője a Bécsi úti házak kertjei mögött, a Jégvermek utcájának végében, a Sáncz utcán túl terült el.³⁹⁰ Az addig feltehetően szabadon álló sírkert bekerítéséről 1740-ben intézkedett Újváros előljárósága: „Anno 1740 Die 23 Januari. Az N. Harom Statusbeli Tist Uraimék Deputatus Uraimékkal együt, Együt lívín az Győri Ui Varosban Vissi Istvany esküt Uram hazanal. Az Győri Ui Varos vigin lívő Temető eránt hogy astot Deskaval be kericki menne hamarab lehet. Melnek is be keritisirul ily rendelis tettek Ő k[e]gy[el]mek hogy akiknek hazaik vannak tartozanak minden haztul dr 50 fizetni, az szegin lakok pedig 7 xart az kik pedig az lakok közül jobban birjak magokat dr 25 fizetni. Az ki pedig ezen föllül meg irt keves pinzeket meg nem akarja adni vagy meg nem agya, Annak büntetise liszen az, hogy ha halottya tortinik Neki leni, adig el ne temettessik, es az Egyhazi Atyak, Akarmöl Religion livök legyenek adig ne Szabad ligyen nekik el temetni, valamig az föllül kivetet pinzt [...] le nem telik. Az harom Statusbeli Vraimek ugy mint Varosi Nemes es Militia mindenik tartozik magok közül rendölni egy egy Embert Ennek incassaciojaro, es az mit incasalnak kitül menyit, azt tartoznak Miskolczii Ferencz Fő Hadnagy Uram

keziben adni. Ezen Cimitari-umnak vagyis temetőnek pedig kerítisit az három Religion livők ugy mint Papis-
tak, Luteranosok es Kalvinista Uraimék közönsi-
ges Akaratbul c[s]inaltotjak, Ugy hogy Ennek utanna is valami[n]d edig Szabad li-
gyen mindenkinek betemet-
kezni. [...] General Limberk Uram Ö Excselentiaja. meg
engette, hogy szabadon
bizvast bekerithetik csak
igen magas ne ligen az ke-
ritise ugy hogy be lehessen
raita latni.”³⁹¹

Az 1761. évi városi jegy-
zőkönyv – a városrész nö-
vekedése miatt szükségessé
vált házhelyek kialakítása
okán felvett – jelentéséhez
a terület rajzát is mellékel-
ték. A protocollum hely-
színrajza a házsorokat és a telkeket alaprajzi formában rögzítette, míg a
velük átellenben 14 öl távolságban elterülő temetőt lát képszerűen örökí-
tette meg a városi nótárius. E rajzon már nem deszka, hanem alacsony kőfal
keríti, amelyben – a korban divatos – kosárárv kőkapu szolgál a temető be-
járatául.³⁹²

Az (ó)temető rajza a városi jegyzőkönyvben

1818. április elején a város vezetése Újvárosban a régi ótemető helyett egy
új temetőt nyitott minden felekezet számára, ami még ma is használatban
van. A különböző felekezetek akkor szentelték fel, amikor az első halottukat
temették bele. A római katolikusok április 7-én, az evangélikusok április 17-
én, a reformátusok pedig július 1-jén, hét éven át hűséges gondnokuk, Varjasi
Ferenc temetések. Ez alkalomra a gyülekezet meghívta a pápai főiskola
húsztagú énekkarát, hogy énekével ünnepélyesebbé tegye a felszentelést. A
felszentelést és a temetést végző Már Péter két éneket is szerzett. Az egyiket
a betelt ótemetőben, a másikat pedig az újtemetőben énekeltek el.³⁹³ A Bú-
csúzó ének az ótemetőtől, a 84. zsoltár „nótájára” készült. Az új temető fel-
szentelő éneke a 102. zsoltár dallamára:

„Isten! Itt lesz a mi testünk,
melyben Tégedet kerestünk,
míg az élet szikrája,
melyet Lelked fűt rája,
meg nem szűnt benne lobogni,
S tudott valamihez fogni.
Földé, melyből vétetett
minekelőtte született.

Itt a különbség megszűnik,
minden világi eltűnik
csak a jó emlékezet
s a szíves igyekezet
maradnak meg a sok bűnnek
eloszlató koszorúnak.
Most minden mihelyt az orsó
lefoly, temet a koporsó.

Itt a békeesség anyyala,
mely a Jézussal is vala
össze is köti porunk.
Legyen akármely korunk
nem civakodunk egymással
elszaggató támadással.
A poraink ölelgetik
azokat is, kik megvetik.

Isten add, el ne felejtünk
az elménkből ki ne ejtsünk
ezeket és légy velünk
valamíg csak itt élünk!
Add, hogy a főméltóságunk
a szívbeli tisztaságunk
legyen. Add, hogy békeességbe
költözhessünk el az égbe!

Míg pedig ez a szent óra
eljönne a végső szóra
fedd ez itt nyugovókat
a rosszakat és a jókat
kegyelmednek árnyékával,
hogy a rossz is a kárával
egyszer még megjobbulhasson
Paradicsomba juthasson.”

A napjainkig működő temetkezési hely 620 négyszögölnyi területtel való bővítéséről a város törvényhatósági bizottsága 1928. október 29-én döntött. A temető kápolnáját Hlatky-Schlichter Lajos tervezte, és 1881-ben szentelte fel Zalka János püspök.³⁹⁴

Ha csak egy rövid időszakban is, de az izraelitáknak is volt Újvárosban temetője. „Az 1849. év június havában a hadiállapot közepett szörnyű kolera-járvány dühöngött városunkban. Egykorú följegyzések szerint naponta 10-15 áldozata volt az epidémiának. Ezekben a gyászos hetekben a Chevrának 12 halottja volt, köztük a hagyomány szerint Weiner bezi-i rabbi, akiket hatósági rendelkezéshez képest a város területéről nem lehetett a szigeti temetőbe átszállítani. Ezért Újvárosban, a Rába közelében kihalált városi területen temették el őket. Zavartalan pihenésük átrendezés okából az 1929. évben megszakadt. A hamvakat a szigeti temetőbe szállították át és az 1825. évi tömegsír mellé helyezték el. Az exhumálás és az újra eltemetés Szófer Mózes pozsonyi főrabbi... 1825. évi döntvényének szigorú betartásával történt. A temetési szertartást 1929. október 2-án Snyders Bernát főrabbi végezte, aki e kegyeletes aktus alkalmára szerkesztett könyörgést is mondott. Áthozták az 1855. évből származó emlékkövet, amelynek fölírata megörökíti az 1849. évi hadi eseményekkel kapcsolatos járvány emlékét és megrögzíti azt is, hogy már akkor, 1855-ben sem tudták az Újvárosban eltemetettek személyazonosságát megállapítani.”³⁹⁵

**Guillamue de Somerlatte sírköve
a katolikus templom apszisába építve**

SORSCAPÁSOK, VISZONTAGSÁGOK

A TÖRTÉNELEM VIHARÁBAN

z újvárosi lakók mindennapjait a 17. században leginkább a hadi események határozták meg. Már 1600-ban – alig valamivel a visszatelepülés után – Hans Ditrich von Reuffenburg főkapitány-helyettes elrendelte az újvárosi lakosságnak a beszállásolt vasasok ingyenes étellemezését.³⁹⁶ 1640-ben, amikor Újvárosba 6 tarackágyú számára kellett új állásokat készíteni, a polgárság – „latvan mijis hogy azon allasoknak megh chinalasa es az taratzkoknak arra feöl vonasa magunknak es hazanknak oltalmara szükssesegesek legyenek” – rendkívüli adóval járult hozzá a munkához.”³⁹⁷ Sőt, még 1688 novemberében is: „értésülve arról, hogy az Auersperg-féle német ezred váratlanul ide érkezett [...] Téli szállásra vonuló katonaság a főkapitány eseti beleegyezése nélkül a vár belső részébe nem bocsátható be szállásra, hanem ezt a hat századból álló egységet úgy kell elhelyezni téli szállásra, hogy egy teljes század a törzzsel együtt Újvárosba és a vár előtt lévő Szigetbe kerüljön, a többi pedig arányos elosztásban a három járásba.”³⁹⁸

A folyamatosnak tekinthető betelepedések mellett Újváros lakosságának számát a 17. század folyamán befolyásolták a rendszeres török portyázások, amelyek nemcsak anyagi károkat, hanem jelentős embervesztéseket is okoztak: „1626. Szent Lőrinc nap tájban az győri határban lévő Szabadi nevű hegyet nagy sok számú török megeresztett zászlókkal mind ellepven az győri mezőről sok számú népet rabságra vittek, férfi, leány és asszony renden valókat két százig. [...] Újvárosiak közül Horvát Máté szolgálja Istók, Tormás Jánosné, Kata asszony, Német Ilonka özvegy asszony, Csikós Mihály szolgálja János, Kovács Istvánné Margit asszony, Horváth Antalnétul egy német asszony, Kovács Péter szolgálja Jakab, Csepregi Györgynek két szolgálja, Erdélyi Mihály felesége Anna asszony, Nagy Ilon özvegy asszony, Bán Jakab, Vida Istvány, Szemes Ábrahámné Ilon asszony, Mészáros András fia Istók, Szilassi Jánosné Ilon asszony, Vida Kata, egy rácz legény Jankó, Rácz Voicsne Milka asszony, Olasz Péterné Despa asszony, Rácz özvegy asszony Jela nevű, Németh Pál, Pintér Jánosné, Szili Gáspárné Anna asszony, Németh György, Pintér Jánosné leánya Panna, Simon Istvánné Örsébet asszony, egy özvegy asszony Katalin, Fekete Máténé Örsik asszony, Mátyás Pálné Borbála asszony, ezeken

kívül sokat, többet, kiknek neveket nem tudván, föl nem jegyezhattuk.”³⁹⁹
 „1627. Győri Újvárosban lakozó Csepregi Varga Györgynek az győri mezőről vitték el Németh Mihály és Gergulits Mihály nevű szolgálait.”⁴⁰⁰ „1629. Győri Újvárosi kertekben Boczor Gergelyt, Hanthai Miklós városi polgárokat levágták.”⁴⁰¹ „1636. Böröczk Imrét is és fiát Gergelyt Újvárosban lakozókat elvitték rabságra.”⁴⁰²

Az újvárosiak veszélyeztetettsége a török hódoltság után sem szűnt meg. 1707. június 23-án éjjel 1 és 2 óra között, miután a kurucok – a Révay ezred hajdúi – a gyengén védett Győrszigetet megközelítették, a zsidótemetőnél átgázoltak a Rábcán és előzőnlőtték Újvárost. Sikerült nekik a gyanútlan rác előőrseket meglepni, csendben felmásztak a földsáncokra, aztán nagy lármával és tüzeléssel a készületlen rácokat a Duna és a Rábca felé hajtották. A Rábcán átgázoló csapat berohant Újvárosba és széthányta a cölöpgátakat. A meglepett rác védőknek csak kis része érte el a bécsi kapuhoz vezető hidat, a többieket Bottyán katonái levágták, vagy a vízbe hajtották. Jóformán veszteség nélkül sikerült a kuruc csapatoknak a város nyugati falai előtt fekvő egész területet hatalmukba keríteni. „Berohantak a házakba, zsákmányolni kezdtek, garázdálkodás közben csűröket, házakat felgyújtottak s nem törődtek azzal, hogy a harci lármára felriasztott várőrség mikor fog a várból reájuk rohanni.”⁴⁰³ Toldo ezredes a Bécsi kapun kitörve elfoglalta a Szigetre vezető hidat, miközben a vár tűzérsege folyamatosan lőtte az Újvárosban fosztogató kurucokat. A 600 főnyi helyőrség „Újváros két főutcáján végigrohanva”, közel két órás véres közelharc után, kiszorította a kurucokat.⁴⁰⁴

Az 1809. évi győri csata ugyan nem érintette közvetlenül a városrészt, felmerült az evangélikus templom lerombolása, s az iskolában „a nyári tanvizsgák sem tartattak meg. Ezen idő emlékei a templomunkba lövöldözött golyók, melyek ma is láthatók templomunk keleti oldalán, 9 darab.”⁴⁰⁵ A Napóleon bukása utáni kártérítési perek aktái között többször találkozhatunk újvárosi polgárok igényeivel. Az elhajtott lábasjóságok, a rettenetes mennyiségű bor elrekvirálásáról szóló történetekről azonban kiderült, hogy azok többsége csalás volt!

Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc idején, Újváros földrajzi helyzete miatt, önkéntelenül is résztvevője volt a harci eseményeknek is. Az 1848-ban megalakított őrsereg gyülekező, gyakorló tere az „újvárosi gyöp”-ön volt. (A győri őrseregébe beosztott újvárosi férfiakat név szerint is ismerjük.)⁴⁸ októberében Lukács Sándor elrendelte az újvárosi sánc emelését. A munkára a helyi lakosok, tisztviselők felügyelete mellett voltak kirendelve. Az újvárosi sáncokat Kossuth Sándor alezredes parancsnoksága alatt védelmezte 2 honvédszászlóalj, 2 löveg és fedezetként a Miklós-huszárok 2 százada. A

Tekintetes Kemes Tanács,
Kegyes Uram.

Alulírott mag az 1809-iki esztendőben fölkelt Kemes
Seregűl' és az Haránt' eránt' való' Következőjének
Kürem; addig' intem' kegyes' Jelesem' 's' ga-
merim' Ujvárosban' való' híjánál' az' ellen-
ség' által' kiabálattal' és' így' keserves
vágyommal' megfogottam. Itt, gon' Kemes
Városi Törvényhatóság' Részében' másolatát
ezűn' az' én' Kárvallásom' is' offeirtatja:
most' tehát' mely' alázatossággal' gon' es-
dyem, hogy' a' Felirrat' és' Kemes Ta-
nács' méltóságjára' nékem' Segzőkönyvük
gon' Kárvallás' való' offeirtat' Kezessen
Hiadri.

nagy ütközet, az 1849. július 27-én megindított császári támadás alatt a védők a katolikus templomig hátráltak. Július 28-án a Haynauval bevonuló ifjú császár megsértése miatt egy asszonyt főbe lőttek, egy kifosztott kereskedőt pedig csak schwartz-gelb nadrágtartója mentett meg. „A császári hadsereg bevonulásával 200 katonát helyeznek el az [evangélikus] egyházközségi épületekben 1848. évi december hó 8-ikán. Óriási teher ez, mert iskolát tartani nem tudnak, sőt a lelkészeknek és tanítóknak máshol kell lakásról gondoskodniok, a mi megint csak a gyülekezet terhe.”⁴⁰⁶ „1851-ben a két év óta a katonaság által bírt egyházi és iskolai épületek is visszakerültek eredeti rendeltetésükhöz s a város a hosszas használatért némi anyagi kárpótlással vigasztalta a gyülekezetét, mely 1221 frt 12 kr. pengőpénzt kapott oly célból, hogy a helyreállítási költségeket abból fedezze.”⁴⁰⁷

Az első világháború hátszági lakosságának szenvedéseiről tanúskodik, hogy az újvárosi iskolákat is lefoglalták hadi célokra. A Kossuth Lajos út 18. szám alatti római katolikus, a 9. szám alatti református, a Petőfi téren lévő evangélikus és a Kossuth Lajos út 5. szám alatti izraelita Újvárosi Fiú- és Leányiskolákat már 1914-ben katonai beszállásolásra lefoglalták. A református iskolát a következő év áprilisában kórháznak rendezték be.⁴⁰⁸ Az oktatás mindegyik iskolában szünetelt, csupán az izraelita hitközség tudta megszervezni a részleges tanítást a Szent Egylet helyiségeiben. „A világháborúban úgyszólván állandósult iskolánk igénybevétele. Hol az átvonuló magyar 19-esek, hol hónapokon át a lengyel 18-asok, hol a 4-es bosnyákok szorították ki tanulóinkat a félnapos oktatásra a hitközségi tanácsterembe, a Menház étkezőtermébe stb. De menedéket találtak itt az 1916. évi erdélyi menekültek is. 1917/18 telén az általános tüzelőanyag hiány miatt szünetelt a tanítás öt hétig.”⁴⁰⁹

Az Evangélikus Szeretetotthonban 1914. október 28-ától 24 ágyas szükség tartalékkórház működött. A Csapkegyárban 12 sebesült számára biztosítottak helyet október 19-től. A Selyemgyárban és a Selyemgubóraktárban gyógyulófélben lévő sebesültek kezelésére is alakítottak ki helyet.

A selyemgubó raktárba a bosnyák helyőrséget szállásolták el. A helyi sajtó már 1914 októberében öles címekkel hirdette: „Háború Újvárosban. Éjszakai riadalom. Fellázkodtak a bosnyák katonák. Civilek és katonák véres verekedése.”⁴¹⁰ A Győri Hírlap beszámolója szerint: „Ma este fél tízkor riasztó hír verte fel Újváros lakosságát, amelynek tényállását bár eddig nem állapította meg a rendőrség, annyi azonban bizonyos, hogy túlzott volt. Különböző verziók keltek szárnyra a városban, amelynek alapja az újvárosi rendőrség telefonjelentése volt. — Újvárosban a selyemgubó raktárba beszállásolt bosnyák katonák fellázkodtak. [...] Az egyik verzió szerint néhány ittas bosnyák katona

Újvárosban, a Tűz-utcában bevert néhány ablakot s az ottani lakók úgy akartak elégtételt szerezni, hogy a bosnyák katonákat kövekkel megdobálták, mire azok az egyik dobálót megfogták, bevitték magukkal a kaszárnyába. Közben nagy tömeg gyűlt össze a kaszárnya előtt, követelték a behurcolt ember kiadását, mire a bosnyák katonák kilődöztek a házból a tömegre. [...] A másik verzió szerint a selyemgubó raktárban felügyelői szolgálatot teljesítő Kovács nevű hivataloszlga telefonált az újvárosi rendőrsre segítségért, azzal, hogy a raktárban elhelyezett osztrák landwehrek és bosnyák katonák veszte össze egymással, közben a bosnyákok közül néhányan az utcára kerültek, ahol éppen arra ment egy polgárember, kinek kezében balta volt. Ezt a polgárembert annak örve alatt, hogy baltával nekik akart támadni, megfogták és bevitték a gubóraktárba. Az utcai zajongásra bosnyákok egész százada feltűzött szuronnal kirohant az utcára, végighajszolták a gyanútlan járó-kelőket, sőt többet közülök, Schüttig cipészt, Benkő napszámost és fiát, Nits Nándor kocsisát bevitték magukkal a kaszárnyába. [...] A kivonuló rendteremtők „út közben találkoztak a bosnyákok századosával, aki közölte velük, hogy semmi különös nem történt, bosnyák katonák és civilek összevesztek, a bosnyákokat megdobálták, úgy, hogy azok közül kettő megsérült, ő azonban a katonák között rögtön rendet teremtett. [...] A selyemgubó raktár bejáratát az éjszaka folyamán fegyveres katonaság őrizte.”⁴¹¹

A harangok rekvirálása 1916-ban kezdődött meg. A református templom két harangját március 25-én szerelték le.⁴¹² Májusban pedig arról számolt be a Dunántúli Hírlap, hogy „Győrújváros [katolikus] templomának van három nagyobb harangja és egy lélekharangja. Közülök bevonul a 10 mázsás nagyharang (repedt), egy ötmázsás harang s marad egy kisharang, meg a lélekharang.”⁴¹³

Több mint ezer erdélyi menekültet is befogadtak Újvárosban. Az 1916. október 1-i kimutatás szerint a Nádor szállóban 390, a katolikus iskolában 290, az izraelita iskolában 170, az evangélikus iskolában pedig 290 személyt szállásoltak el.⁴¹⁴

A városrész katonai veszteségéről az újvárosi templomokban elhelyezett – az áldozatok neveit rögzítő – emléktáblák adnak képet. A hősök emléktábláját az evangélikus templomban 1923. január 20-án, a katolikus templomban június 8-án, a zsinagógában pedig szeptemberben szentelték fel.

Az 1944. április 13-i bombázásnak is számos újvárosi áldozata volt. Több-
ségük, mint vagongyári munkás lelte halálát, de a csipkegyár két munkásnője, özvegy Soóky Ferencné és Bóka Mária is ekkor vesztette életét. A július 2-i terrorbombázás után a „Szent Erzsébet telepen, a Liget utca végén balra rombolás folytán hajléktalanná vált Dold József, Nagy Sándor és Horváth Károly.

A károk felmérése során három holttestet is kiemeltek a romok közül, a város mérnöki hivatala pedig listát készített a városrészt ért károkról.⁴¹⁵ Ezek szerint súlyosan megrongálódott Macher Mihály Liget út 58., Pető Endre Öreg utca 61., Hollósi István Öreg utca 65., Karácsonyi Gyula Öreg utca 76., Cser István Öreg utca 84., Fias István Öreg utca 86., Gyarmathy Kálmán Somos utca 1., Gyarmathy András Somos utca 2/a. szám alatti háza. A Szent Erzsébet telepen a bombázás miatt megrongálódott Schwarz Gábor 186., Bodányi Zsigmond 182., Péter József 244., özvegy Hannich Lászlóné 178., Nagy Antal 184., Dold Józsefné 227., Kotek Ádám 250., özvegy Szabó Józsefné 251., Kotek János 252., Ábrahám József 253., Csöre János 254., Komjáthy Ferenc 256., Kiss István 257., Nagy Ferenc 334., Nagy Sándor 316., Dittrich Ferenc 317., Dold József 318. és Horváth Károly 371. számú lakóháza.⁴¹⁶ A második világháború újjvárosi áldozataira a templomok falain elhelyezett emléktáblák emlékeztetnek.⁴¹⁷ A győri, köztük az újjvárosi zsidóság deportálása, szenvedéstörténete napjainkig is csak részben ismert.⁴¹⁸ Erről még a Nagy István által közzétett visszaemlékezések is csupán töredékes képet adnak.⁴¹⁹

TÜZEK

Az oszmán csapatok – majd azt követően a szövetséges zsoldosok, illetve Bottyán hajdúinak – pusztításai mellett Újjvárost többször sújtotta tűzvész is. Az 1647. szeptember 27-i megyei részközgyűlésen, a városrészt sújtó tűzvészt követően „Elhatározták, a főkapitányt meg kell keresni Újjváros (Nova Civitas) újjáépítésével kapcsolatban, hogy a szolgabírák vigyázzanak a robothoz való fára, nehogy azt innen elhordják.”⁴²⁰ 1673-ban Újjváros ismét egészen leégett.⁴²¹ S mintegy a szenvedések, az örökös újramegépítés összegzéséül olvashatjuk a megyének Esterházy Pál nádorhoz 1683-ban írt levelében: „A mi legnagyobb, minden gabonánk és mezei veteményeink, szőleink és réteink a pogány ellenség által eltíporattattanak, elhordattattanak és elpusztítottattanak, az kik pedig közülünk az győri Újjvárosban és Szigetben laktanak, azoknak az házak minden benne levő hunvalóival és házi eszközeivel együtt a tűz miatt megemésztetett.”⁴²² Az evangélikus egyház történetéből tudjuk, hogy „1764-ben a gyülekezet, azon újjvárosi hívei közt, kik tűzkárt szenvedtek, 200 frtot osztott ki.”⁴²³

A 19. századi tűzesetekről már pontosabb információkkal is rendelkezünk. Az 1830. évi nagy árvíz – amely február 27-től május 20-ig pusztított Győrött – rettenetes tűzvésszel is párosult, amely Újjvárosban és Nádorvárosban százhatvan házat hamvasztott el.⁴²⁴

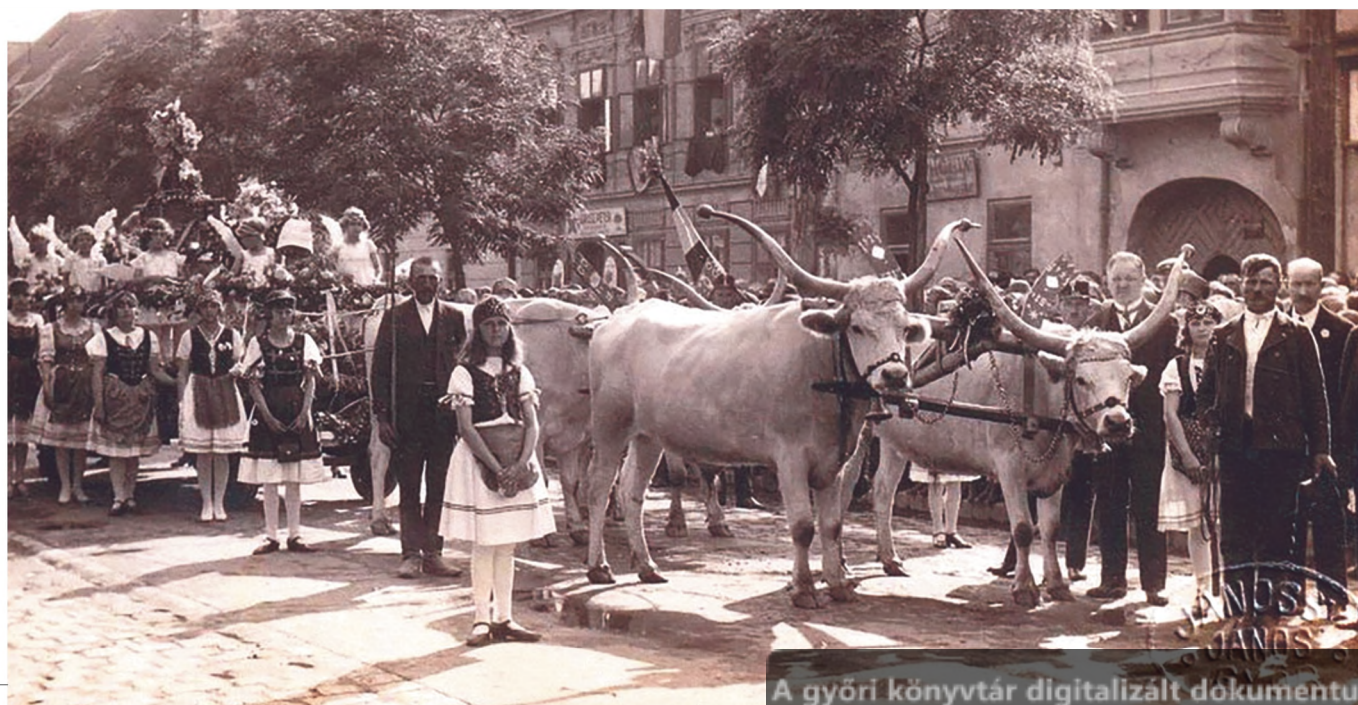
Az új katolikus templom megépítése után annak tornya tűzjelző helyként is szolgált,⁴²⁵ s az 1870-ben alapított Győri Önkéntes Tűzoltó Egylet emlék-

könyvébe pontosan bejegyezték az újvárosi tüzeseteket. Ezek szerint: „Az 1871-iki évben 8 tűzeset volt – ezek közül – augusztus 1-én az újvárosi Majorokban háztető égés, mely 1 órai működés után, a vész terjedése rögtön meggátolván, eloltatott. Aug. hó 30-án, ugyan az újvárosi Majorokban tetőégés (egy ház) $\frac{3}{4}$ órai munkát igényelt. Szeptember 24-én az újvárosi Újsoron tetőégés – egy ház – egy órai működéssel eloltatott. November 9-én az újvárosi ó-temetőnél szobatóz, az újvárosi tűzoltó-szakasz által $\frac{1}{2}$ órai munkával elfojtatott. Deczember 12-én palánk-égés, az újvárosi úsztatonál, mit azonban az újvárosi tűzoltó-szakasz csakhamar eloltott.

Az 1873. évben a városban összesen 8 tűzeset volt. Június 13-án az újvárosi Puntigám-féle fűszerkereskedés pinczéjében; itt vétettek először használatba a füstkészülékek és a Bucher-féle oltó-szelenczék, 2 drb 10 fontos oltó-szelenczének a nagy terjedelmű pinczében elrobbantásával kívánt siker eléretett; 3 órai munka után a pinczéből még a romlott lég is kiszivattyúzva volt; nagymennyiségű fűszerárú megmentetett. Augusztus 5-én az újvárosi zsák-utcábani tető-égés $\frac{1}{2}$ órai működés után végkép elnyomatott. Augusztus 7-én Nagy Mihály újvárosi tészta-gyára kigyuladt, a nagyobb mennyiségű liszt és tészta-nemű készlet csakhamar lángban állott a ház udvar felőli tetőzetével együtt, csak a legnagyobb erőmegfeszítés és kitartás mellett sikerült a tűz tova terjedését meggátolni, s úgy a gépházat, mint az égő háznak utca-felőli tetőzetét megmenteni és az udvaron volt szalma és széna kazalokat a meggyuladástól megvédeni. Szeptember 27-én az újvárosi Újsoron pajta és kazatóz 2 $\frac{1}{2}$ órai munkával eloltatott.

1874-ben, Június 24-én az újvárosi Kásamátrában tetőégés, $\frac{1}{2}$ órai munkával eloltatott. Július 31-én, az újvárosi szérűn kigyuladt gabona-asztag el-

1927. június 12. Megérkeztek az 1916-ban rekviráltak pótlására öntetett új harangok

A Kossuth Lajos utca egyik épülete tetőtűz után

99

oltása 1 ½ órai munkát igényelt.”⁴²⁶ Az október 22-i esetről a helyi sajtó számolt be: „Ma délután 2 órakor tűz ütött ki az újváros legvégső részén. Egy kukoricza-góré, mely két kis ház közé volt rakva, gyuladt ki, s a láng már az egyik ház tetőzetébe is belekapott, – de derék tűzoltóink nem hagyták azt elégni, hanem a tüzet mielőtt terjedhetett volna elfojtották.”⁴²⁷

„Az 1875. évben, augusztus hó 27-én reggeli 8 órakor a „Rózsa” vendégfogadó mögött lévő úgynevezett taligás-utczában Sári Samunk háza kigyuladván, ettől a láng a szomszédságban lévő Horváth János házára is átsapott, a tűz jelzése után 6 perczre a vész helyén megjelent tűzoltó csapatnak sikerült a vész tovább terjedését megakadályozni, és a már égő házakat a beégéstől megmenteni. 1876. június 12-én déli ¼ 1 órakor az újvárosi Majorokban a Téhöly-féle pajta kigyuladt, ez fából lévén építve, de későn is jeleztetvén, csak a tűz tovább terjedését sikerült megakadályozni. 1877. május 27-én Puntigám R.[ezső] újvárosi háza pinczéjében pincze-tűz.

Az 1878. évben 8 tűzeset volt... ezek közül csak 2 volt jelentékenyebb. Az egyik augusztus hó 26-án délután 4 órakor Újvárosban Horváth M. háza, villámcsapás által gyuladt ki. ... Egy földet rázó villámcsapás és menydörgésre megszólalt a tűzharang, a tűzoltók a legnagyobb záporosóban siettek a távoleső vész helyre, hol is már a 2. számú szivattyú működésben találtatott,

ezen tűz oly hévvel égett, hogy daczára a záporosőnek és az őrség által gyorsan nyújtott segélynek az udvarban volt szalma-asztagot sem sikerült megmenteni, de csak a legnagyobb erőfeszítés után sikerült az égő épületet a beégéstől megóvni. Szeptember 11-ikén éjjeli 11 órakor a toronyőr ismét Újvárosban jelzett tüzet, ekkor Borbély Mihály házának teteje gyuladt ki, a nagy távolság daczára az egyleti tagok meglepő gyorsasággal jelentek meg a vész helyén s a közvetlen hozzá épült tetőket a meggyuladástól megóvták s oly bravourral működtek, hogy $\frac{1}{2}$ órai működés után nem csak a veszély volt elhárítva, hanem az égő tetőzet gerendái is lehányva és így a tűz teljesen eloltva volt.

1879-ben jelentékenyebb tüzeset, június 22-én esti 10 órakor Weisz Mór tulajdonát képező, az újvárosi fő-utcán lévő úgynevezett molnár-rév égése, melynek eloltása négy órás munkát vett igénybe; a tőszomszédságában lévő házak az iszonyú hőség és szélvész daczára a meggyuladástól megvédettek. Az Egylet összesített statisztikája szerint az 1870-es évtizedben »Újvárosban 30 tüzeset, úgy mint 1 nagy tűz, 13 háztetőtűz, 2 szobatűz, 6 kazaltűz, 1 raktártűz, 3 pinczetűz, 3 kéménytűz és 1 palánk-égés« volt.”⁴²⁸

1885. szeptember 20-án, „csütörtökön délután 3 órakor újvárosban tűz ütött ki. Tüskés János pajtája és széna-kazalja égett le. A kár felülhaladja az 1000 frtot de a leégett pajta és széna biztosítva volt.”⁴²⁹

Amikor 1898-ban felépült az új városháza, „november 4-én a tűzjelző tűzország ide át is költözködött az újvárosi templom tornyából.”⁴³⁰ Aznap már innen észlelték az Újváros végén – a bécsi vám körül – felcsapó kazaltűzet.⁴³¹ 1905-től – a torony zsalugáttereinek eltávolítása után – ismét megfigyelőállást alakítottak ki az újvárosi katolikus templom tornyában.⁴³² A 19. századi jellemzően gazdasági – kazal, pajta stb. – tüzek után, a 20. században az épület- és ipari tüzesetek lettek jellemzőek. Nemcsak a Romanek-féle műhelyben robbant be a benzin, a többi festőműhely is ki volt téve ennek a veszélynek. Így történt ez 1909-ben, amikor robbanás volt a Festő-utcában: „Könnyen nagyobb szerencsétlenséget idézhetett volna elő az a robbanás, mely tegnapelőtt délután a Festő utcában Ehling Péter képfestő műhelyében történt. Ehling műhelyében benzinnel ruhát mosott, melyet a facsaró gépen kifacsart. Szerencsére a benzingőz nem telítette meg a levegőt s így a robbanás csak kisebb mérvű volt, de nyomában tűz keletkezett, ezt a tűzoltóság Erdély parancsnok vezetésével rövid pár perc alatt eloltotta.”⁴³³

A világégés előtt, 1912 szeptemberében is volt „Nagy tűz Újvárosban”. A Dunántúli Hírlap beszámolója szerint „Vasárnapra virradó éjjel hatalmas tűz lángja borította be az éjszakát. Újvárosban a Kossuth-utca és Széles-utca sar-

kán levő ház tetőzete gyulladt ki s a keletkező szél erősen fújta a sziporkákat a környező épületekre. [...] A tűzoltók „előrelátásból a környék összes tetőzeteit is védték az esetleges röptűztől, azonban a szomszédság nem gyulladt meg.”⁴³⁴

ÁRVIZEK

Természetföldrajzi helyzete miatt Újváros legnagyobb veszedelmét a városrészt körülölelő folyók áradásai jelentették. A Pressburger Zeitung 1776. július 3-án jelentette, hogy „a Rába annyira megáradt, hogy a folyómenti réteket elöntötte.” 1784-ben a Magyar Hírmondó március 27-i számának beszámolója szerint „A’ jeges zajjal dagadt Duna úgy szorította vissza sebes özönével a’ Rába vizét, hogy egy-néhány napokig a kút főre vissza tsapatott víznek ereje még a’ malom kerekeket is hajtotta. [...] Rába’ külső hídját a’ Bétsi kapu előtt noha meg rakták terhessen malom kövekkel, és egyéb kő oszlop darabokkal, még is a’ hathatós ár víz már emelgetni kezdette. [...] Ennek az áradásnak a magassága fellebb ért amannál, mely 1769-ben volt. De még sem érte fel az 1509 [helyesen 1508] esztendőbélit, melylynek jele belől vagyon a’ vár bástya falán nem messze a’ Bétsi kaputól.”

Apad a víz a Kossuth Lajos utcában az 1883-as jeges ár után

101

A víz alatt álló „Szekeress majrok”, 1883 januárjában

102

„Győr is sokat szenvedett, s egy része még víz alatt áll, ugyanis a Rába és a Rábca is nagyon megáradtak.” – írta a Pressburger Zeitung 1887. november 10-én.

Egy 1828-ban felvett jegyzőkönyv szerint „az Újvárosi rész, mely a Rába és Rábca között fekszik lapályos és igen alája vagyon vetve a vízjárásnak, úgy hogy minden esztendőben bizonyosan egyszer, de tavál háromszor is járta a nagy árvíz, mi által ámbátor földjét tekintvén jó volna, igen el romlik. [...] Hogy pedig az Újvárosi község földjeit és legelőjét a víz ellen oltalmazhassa, kéntelen nagy ki terjedésű eszterókat fenntartani, és azokra általjában véve esztendőnként 600 ftoakat fordítani.”⁴³⁵ Az úgynevezett „Második árokik és »fazokas vermek nevezetű Düllő«... ¼-ed részét állandóan árvíz alatt valónak venni lehet”. A „Rajts Szegle, a Haraszt és a szabadréti domb ... mint-hogy a töltésen kívül fekvén a legkisebb árvíz is átjárja.” a két utóbbi területnek is csak egynegyed részét lehetett víztől menttnek mondani, a többi részei mindég víz alatt vagynak, ha a legkisebb árvíz. jön.”⁴³⁶

Az 1830. évi nagy árvíz – amely február 27-től május 20-ig pusztított Győrött – rettenetes tűzvészsel is párosult, amely Újvárosban és Nádorvárosban százhatvan házat hamvasztott el.”⁴³⁷ Az 1850. február 10-i árvíz vízállását az Öreg utca 6. számú házon tábla jelezte.⁴³⁸

Az 1883. évi jeges árról már a helyi sajtó is tudósított. „Már három nap óta folytonos izgalomban és rettegésben tartja városi közönségünket három folyónk: Duna, Rába és Rábcza vizeinek rohamos emelkedése. Győr városra szomorú sors vár, mert Újváros nagy része már víz alatt áll...”⁴³⁹ Január 15-én már arról számolt be a Közlöny, hogy „Mindenütt amerre a szem ellát, a pusztulás, rombolás, az ínség és nyomor rémes képei tűnnek előnkbe. Az eddig összedőlt házak száma Újvárosban 35...”⁴⁴⁰ A szörnyű pusztítás kapcsán egy anekdotisztikus eseményt is feljegyeztek: „Ezernyolcszáznyolcvanhárom január hetedikén lépett ki a Rába medréből s duzzadó, erőteljes hullámai rövid tusa után a szó valóság szerinti értelmében eltűntették a primitív töltést s fékezhetetlenül hömpölyögtek a mélyebben fekvő Újváros felé.[...] Nem is egészen egy óra alatt az árvízroham áldozata lett Újvárosban, Győrszigetben, Révfaluban minden állat. A lakosság a háztetőkre menekült. Onnan szedték le őket a csónakos mentők. Számos ház omlott össze. Ingóságok mentek veszendőbe. Az elkeseredett emberek bűnbaknak, szerencsétlen polgármestereket, Nagy Pált szemelték ki. Megrohamozták a városház bezárt kapuit. Az volt a szándékuk, hogy elemésszék az árvíz piszkos hullámaiban, amely elnyelte a vagyonukat. Oly nagy volt az elkeseredés, hogy az árvíz pusztítása megsemmisítésére kocsival érkezett akkori főispánt, gróf Khuen-Héderváry Károlyt, a siránkozó asszonyok – Nagy Pálnak vélvén – kocsival együtt be akarták fordítani a Rábába.”⁴⁴¹

Az 1954-es nagy árvíz idején, a veszélyeztetettség miatt július 20-án kitelepítették Gorkijváros és Újváros lakóit is.

JÁRVÁNYOK

17–18. században – sokszor a hadi eseményekkel párhuzamosan – többször is felütötte fejét a pestis, a „fekete halál”. A legnagyobb pusztítást végző, a 18. század elején jelentkező pestis – bár a megye nagy részén megtizedelte a lakosságot – köszönhetően az előrelátásnak és a korabeli védekezés hatékonyságának, Győr városában, s így Újvárosban is viszonylag kevés áldozatot követelt.⁴⁴² Az 1831. évi kolerajárvány ugyanakkor nem mindennapi megpróbáltatásokat jelentett a város és városrész lakosságának.

A „keleti nyavalya” július 28-án jelentkezett először Győrött.⁴⁴³ Az egész országban „dühösködő” járválynak – az augusztus 9-én kiadott első Summaris consceptus szerint – Győr megyében tíz, míg a városban 23 halálos áldozata volt. A szeptember 20-i jelentés a vármegyében már 1369, a városban pedig 606 halálesetről számolt be. Az év végén közzétett összefoglaló jelentés szerint a megyebeli áldozatok száma 2164-re emelkedett, a városi lakosok közül pedig 640 ember halt meg kolerában.⁴⁴⁴

Közkút a Sütő utcában

A város tanácsa már a július 8-i ülésén felkészült a várható járványra: „ám-bátor a nemes Tanács a parantsolatoknak tartalmához képest és ismeretes atyai gondoskodásával minden intézeteket megtett” – mégis kéri a tanácsot – hogy, „miután ezen nyavalyának elnyomása rendkívül való intézeteket kíván meg, egy a nemes Tanács és választott község tagjaiból, úgy néhány orvosokból összeállítandó állandó egészségre ügyelő biztosság kineveztesék,

mely ezen nyavalya elterjedése ellen foganattal munkálkodna és minden annak elnyomásához megkívántató intézkedéseket rendelne és kormányozna, hogy annak idejében ezen betegség, amennyire lehet városunktól eltávolítottatna és annak elterjedése esetében sikerrel meggátoltatna.⁴⁴⁵ A közgyűlési határozatnak megfelelően július 20-án a város területét „sectiók”-ra osztották, s az egyes részekbe – a hatósági intézkedések betartatásának biztosítására – a „hatvanszemélyek” közül felvigyázókat neveztek ki. „Az Újvárosba: Téhöl, Czumpf, Schey, Puntigám, Cziráki, Fehér, Császár, Szekrényesi és Grössenbrunner”⁴⁴⁶ látta el e feladatot. A jegyzőkönyv megőrizte az újvárosi felvigyázók területi beosztását is. E szerint:

■ Wiener Vorstadt.

Raab und Ratzen Gassen von der Evang. Kirche bis zum Csányi Gassel – Téhöl

■ Von Csányi Gassel Raab und Ratzen Gassen bis zum Feher'schen Hause – Schey

■ Von der Szigeter Brücke sie Haupt Gasse neben Rabnik zum Poszadi'schen Hause – Grössenbrunner

■ Von Puntigam bis zum Arkauer, Grindermann Gassel und Klein Essigsieder Gassel – Czumpf

■ Von Poszadi'schen Haus gl. Essig Gasse, Rabnitz Gasse bis zum Posonyi – Puntigam

■ Von Kozma bis zum Mauth in der Haupt Gasse beiderseites – Cziráky

■ Von Domonkos bis zum Sreidhof Saudtner hintere Gasse – Drigbesser

■ Kasamata – Szekrényesi

■ Czigánylajos – Fehér István

■ Von Cziráky bis zum Ende der Ratzen Gasse – Császár

■ Vorstädter Mayerhöfen – Szabó Ádám

– Ér Michael

– Holtzhammer

– Zechmeister Paul⁴⁴⁷

Az első koleragyanús haláleset Szabadhegyen történt július 28-án, de az Újvárosban történt hirtelen halálesetek – bár az orvosi vélemények alapján „e halálokat a rendetlen étel, ital, de leginkább az ahhoz járuló hertelen meghűlés” okozták – kapcsán elrendelték, hogy az újvárosi temetőben azonnal fel kell állítani két fasátrat. A nagyobb rendeltetése az volt, hogy a meghaltakat a temetés idejéig ott helyezték el, ne kelljen a hozzátartozóknak azokkal egy lakásban maradni. A kisebb sátorban a felvigyázó és a sírásó teljesítette szolgálatát. A szegénysorsú betegeket, akik az egészségesekkel egy szobában laktak, az újvárosi tarnszportházba szállították, amelynek egy része ispitaként funkcionált. Mivel a betegség leginkább Új-

Series mortuorum

Nomen	Nomen morbi	etate	Nomen morbi	Nomen	Nomen morbi	etate	Nomen morbi
1. Biny Cashar	36	Cholera	9. Voss Mich	30	Cholera	1. Biny Cashar	36
2. Gendae Emerie	11	~	10. Ego. Ther.	34	~	2. Gendae Emerie	11
3. Horvath Ioan	33	~	11. Horvath Kati	32	~	3. Horvath Ioan	33
4. Horvath Michel	8	~	12. Kisti Elsal	45	~	4. Horvath Michel	8
5. Niki Georgius	24	Cholera	13. Hagganb. Isr	46	~	5. Niki Georgius	24
6. Peckl Mathias	50	~	14. Kisti Ioan. Isr	56	Spogthia angustior	6. Peckl Mathias	50
7. Lampert David	48	~	15. Kacini Julia	32	Cholera	7. Lampert David	48
8. Matthey Henr	35	~				8. Matthey Henr	35
Summa mortuorum: 15							

Tabella

vixitque numerum agorum pauperum sub cura mea in suburbio Gygnae
sanctissimum serm. recomendationum, et mortuorum

Series sanatorum

Nomen	Nomen agri	etate	Nomen	Nomen morbi	etate	Nomen	Nomen morbi	etate	Nomen	Nomen morbi	etate
1. Pap Ioannes	46	Cholera	38. Kisti David	32	Idem gast. biliosa	1. Pap Ioannes	46	Cholera	38. Kisti David	32	Idem gast. biliosa
2. Horvath Kacini	50	Idem intest.	39. Kisti Ioan. Isr	31	Cholera	2. Horvath Kacini	50	Idem intest.	39. Kisti Ioan. Isr	31	Cholera
3. Horvath Kacini	5	~	40. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	3. Horvath Kacini	5	~	40. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
4. C. Paulus	48	~	41. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	4. C. Paulus	48	~	41. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
5. Salapke Ignatius	31	~	42. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	5. Salapke Ignatius	31	~	42. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
6. Kisti Kati	38	~	43. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	6. Kisti Kati	38	~	43. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
7. Kacini Joseph	38	Idem gast.	44. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	7. Kacini Joseph	38	Idem gast.	44. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
8. Kacini Theresia	39	Idem gast.	45. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	8. Kacini Theresia	39	Idem gast.	45. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
9. Horvath Kati Isr	40	~	46. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	9. Horvath Kati Isr	40	~	46. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
10. Kisti Theresia	11	Idem intest.	47. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	10. Kisti Theresia	11	Idem intest.	47. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
11. Kisti Kati	31	Idem intest.	48. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	11. Kisti Kati	31	Idem intest.	48. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
12. Kisti Kati	40	Idem gast.	49. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	12. Kisti Kati	40	Idem gast.	49. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
13. Kacini Michael	11	Idem intest.	50. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	13. Kacini Michael	11	Idem intest.	50. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
14. Horvath Georgius	18	Idem gast.	51. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	14. Horvath Georgius	18	Idem gast.	51. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
15. Kacini David Isr	40	Idem intest.	52. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	15. Kacini David Isr	40	Idem intest.	52. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
16. Horvath Ioan Isr	42	Idem intest.	53. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	16. Horvath Ioan Isr	42	Idem intest.	53. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
17. Kacini Kati Isr	41	Cholera	54. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	17. Kacini Kati Isr	41	Cholera	54. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
18. Kisti Paulus	—	Idem intest.	55. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	18. Kisti Paulus	—	Idem intest.	55. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
19. Kisti Paul Isr	—	~	56. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	19. Kisti Paul Isr	—	~	56. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
20. Kacini David Isr	—	Idem gast. biliosa	57. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	20. Kacini David Isr	—	Idem gast. biliosa	57. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
21. Kacini Andreas	23	Cholera	58. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	21. Kacini Andreas	23	Cholera	58. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
22. Kacini Kati Isr	—	Idem intest.	59. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	22. Kacini Kati Isr	—	Idem intest.	59. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
23. Kacini Kati Isr	19	Idem intest.	60. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	23. Kacini Kati Isr	19	Idem intest.	60. Kisti Ioan. Isr	31	Idem
24. Kisti Kati Isr	45	Idem intest.	61. Kisti Ioan. Isr	31	Idem	24. Kisti Kati Isr	45	Idem intest.	61. Kisti Ioan. Isr	31	Idem

Jaus. die 16^a Septembris 1831

Arnoldus Kappf jun
Medicus Doctor et arch. v. f. f. f.
Naggen

Karpff Antal jelentése a kolera áldozatairól

városban szedte áldozatait, ezért elsőként az újvárosi ispitát szerelték fel, s annak orvosául Begna József seborvost nevezték ki. Begna – a neki megítélt 4 forintos napibér ellenében – köteles volt állandóan az ispitában tartózkodni. Felvetődött az is, hogy belvárosi és újvárosi betegeknek a teátrumban is alakítanak ki kórházat.

Az úvjvárosi szegény betegek látogatásával és ingyenes gyógykezelésével Grau Amade és Pachtl József seborvosokat bízták meg. Egy vásáros sátorban ingyenesen kapták a szegények a „gyógyszereket”⁴⁴⁸ is: ecetet, székifüvet, fodormentát és más teafüveket.

Karpf szeptember 2-i hivatalos jelentése szerint a „cholera betegség a városban majdnem egészen felhagyott és csak hideglelés és vérhas uralkodnak”, ezért az „egészségre ügyellő kiküldöttség” kimondta, hogy az újbárosi ispitába új beteget már nem vesznek fel, s azt a kezelés alatt álló betegek távozása után meg is szüntetik. Szeptember 17-én megállapítják, hogy a járvány megszűnt. A Helytartótanácshoz intézett összefoglaló jelentés szerint „Dacára a [a város által fogantatosított több] rendelkezésnek, folyó évi július 24. illetve 27-én a külvárosban több egyént hirtelen megragadta a betegség s ezek rövid idő alatt, nem használván az orvosi beavatkozás sem, elhaltak. Reményünknel gyorsabban kénytelenek voltunk belátni, hogy törekvéseink sikertelenek lettek s a cholera a várost elárasztotta.”

107

adó: „Győr-Újváros egyik házában rövid idő alatt már a harmadik hagymáz eset fordult elő, minek oka szakvélemény szerint a megfertőztetett levegő. A hiányos csatornázás annyira megtámadja a levegőt, hogy a betegségek ily körülmények csakhamar napirenden lesznek. A főkapitányság a főorvossal tőle telhetőleg igyekezik ugyan a bajnak elejét venni, de az mindaddig nehezen lesz teljesen keresztülvihető, míg a csatornázás ügye nem rendeztetik.”⁴⁵¹

108

1912-ben pedig a városrész lakóit szinte járványszerűen sújtó pajzsmirigy megnagyobbodások keltettek feltűnést. „Újváros a fészke ennek a bajnak, azokat a lakókat veszélyezteti, akik szegénységüknél fogva kénytelenek a város határa felé húzódni, ahol, ha egészségtelenebbek is, rosszabbak is a lakások, s távol is fekszenek a munkahelytől, mégis aránylag kevesebb házbért igényelnek. [...] Az újvárosi golyvaesetekben orvosi szakvélemény állapította meg, hogy a baj előidézője a víz. Emellett szól az a körülmény is, hogy ez a betegség csak azon a környéken lépett föl, ahol a víz ilyen rossz szaga és tisztátalan.”⁴⁵²

Az egykori újvárosi patika épülete

IGAZGATÁS

yörnek, mint szabad királyi városnak igazgatásáról, tiszti karáról, a bírák választásáról pontos ismeretekkel rendelkezünk.⁴⁵³ Ugyanakkor az ezt megelőző korszakban a váron kívül lévő terület, az éppen csak formálódó Újváros korai igazgatási rendszere – melyet alapvetően meghatározott a katonákkal telített vár/város és a káptalani birtok „vorstadt” viszonya – eddig nem kapott kellő figyelmet. Ráadásul Újváros a korai forrásokban, a városrésze vonatkozó meghatározás szerint „Győr vármegyében van”. Az 1630. április 4-én tartott megyegyűlés határozata szerint Győr mezőváros tilt mindenkit Szent Vid pusztá legeltetésétől és az Újváros mezőváros végében lévő szántóföld használatától.⁴⁵⁴ Egy 1635-ből származó határozatban is visszatér az oppidium meghatározás. Ekkor Óvárral egyezően nevezi mezővárosnak a jegyző Újvárost.⁴⁵⁵

Legkorábbi adatunk éppen a kiváltságokat élvező rácokkal kapcsolatos: „A németekhez hasonlóan nem magyar honos személyek bevonása az ítélkezésbe csak az Újvárosba telepített, katonai szolgálatra kötelezett rácok esetében – ugyancsak gyilkossági perekben – fordult elő. Igaz, példát itt is csak két évből hozhatunk, 1609-ben a városbíró, a városi esküdtek, egy lovashadnagy és a két nemesember mellett a rácok bírása is részese az ítélethozatalnak. 1614-ben viszont a magyar katonai és polgári bírák mellé öt „fogott” bírót hívtak be a rácok közül.”⁴⁵⁶

Az újvárosi közösség tiszti karáról egy 1619. április 29-i bejegyzés emlékezik meg. Ekkor a (győri) városbíró mellett tizenkét esküdt, a városi és újvárosi hadnagy, illetve mindkettőjük helyettesei (vicéi), a négy városi tizedes, valamint – a név szerint sajnos nem ismert – újvárosi tizedes megválasztására került sor.⁴⁵⁷ Szakony János már győri bíróságának kezdetekor – 1644-ben – a fegyveres őrszolgálatot teljesítő újvárosi polgárok számára külön zászlót csináltatott és dobót vásároltatott, amiket az újvárosi hadnagy házában őriztek, és kivonulásaik alkalmával használtak.⁴⁵⁸ Ezeket az újvárosiak „magok kívánták ki, hoga inkább tarczon az ember zaszlo alá.” A káptalannal szembeni „jobbágyi” kötelezettségek megsértése miatt ugyanebben az évben egy újvárosi esküdtpolgárt halálosan megverték.⁴⁵⁹ A töredékesen fennmaradt adólajstromok (1629, 1666, 1667) tanúsága szerint ez időben az újvárosi esküdtek gondoskodtak a városi adó beszédéről. Rajtuk kívül a városnak olyan megbízottai is voltak Újvárosban, mint a kocsi- vagy szekérbíró (akinek 1660-ból ismerjük első említését), vagy a katonai szálláshelyek elosztását felügyelő

kvártélymester.⁴⁶⁰ Keveset tudunk a városi hadnagyok, tizedesek 16. századbeli győri működéséről. Ami bizonyos, hogy az április 24-i főbíró és esküdtválasztással egyidőben – vagy azt követően, legkésőbb május 9-ig – a város közrendjének felügyeletére egy-egy (fő)hadnagyot és alhadnagyot, továbbá négy-négy tizedest választottak a Belvárosban, illetve Újvárosban. Míg a hadnagy-tizedes rendszer azonos létszámmal működött a két városrészben, Újvárost a 12 városi esküdt között csupán ketten képviselték, pedig itt élt a lakosság számszerűen is jelentősebb s egyben gazdaságilag és társadalmilag is mobilabb része.⁴⁶¹ A hadnagyokat és tizedeseket hivatalos eljárásuk során teljes jogkörű védelem illette meg, így ha valaki ellenszegült nekik, súlyos büntetésre számíthatott. 1630-ban egy újvárosi polgár megtagadta hadnagya és tizedese parancsát – a Szent György napi vásárra jelölték ki strázsának, de nem látta el feladatát és helyettest sem állított; sőt a főbíró és a hadnagyot is szidalmazta –, ezért őt a városháza épületéhez való 10000 bécsi zsindegy szállítására vagy egy gyaloghíd elkészíttetésére kötelezték.⁴⁶² Szabó János tizedest ugyanakkor – igaz, hivatali idejének lejártát után, mivel egy nemes személyt az újvárosi hadnagy házában néhány órán át jogtalanul tartott fogva – a káptalani bíróság elé idézték.⁴⁶³

A hadnagyok és alhadnagyok számára, ha szerény mértékben is, de nyitva állt az előrelépés – az esküdtek közé való bekerülés – lehetősége. A legnagyobb karriert Baranyai György újvárosi hadnagy futotta be, aki 1689-es hadnaggyá választását követően, 1693-ban már a város főbírája lett.

Az általában huszonnégy, vagy hatvantagú külső tanács egykori győri működésére utal, hogy 1627-ben Patonai Imre polgárt, újvárosi tribunust a végvári őrség egyik tisztje halálra sebezte.⁴⁶⁴ Mivel a tribunus e korszakban a városok külső tanácsának vezetője volt, feltételezhetjük, hogy ilyen Győrről is létezett, mégpedig külön a belvárosi és újvárosi tisztségeként.

A területi elvet figyelembe véve, az esküdtek között mindig volt két újvárosi is. Az 1640-es években a város bírójának és a teljes magisztrátusnak megválasztására – bár csak két jegyzőkönyvi bejegyzés utal erre – továbbra is két lépcsőben kerülhetett sor. A bírót négy alkalmas jelölt közül 1640-ben április 24-én választották meg, és ő a tárgydőszakban néhány nappal később (1640-ben május 4-én, 1641-ben május 2-án) tette le az esküt. Ez utóbbi alkalommal került sor a 12 tagú belső tanács megújítására, valamint a város és Újváros hadnagyainak, vicehadnagyainak és tizedeseinek megválasztására. Bár ekkor már megszűnt a tanácstagok választásánál a korábbi – az 1620-as években még megfigyelhető –, területi elvet is figyelembe vevő gyakorlat, megmaradt a hadnagyok, vicehadnagyok és tizedesek választásánál, mely esetben egy-egy városi és újvárosi tisztségviselő került párhuzamosan megválasztásra.

Év	Esküdt	Hadnagy	Alhadnagy	Tizedesek
1616-17	István deák	Barbely (Barbel) Mátyás	Varga Pál	nincs névadat
1617-18	István deák	Fülöp (Phülöp) kovács	Varga Tamás	
1621-22	Fazokas György és Cszimazia (Cizmazja) Mihály	Fülöp kovács		
1622-23	Fülöp kovács, Cszimazia Mihály	Kapra Lőrinc		
1623-24	Vamos János, Cszimazia Mihály	Nagy Balázs	Sempery Miklós	
1624-25	Vamos János, Szűcs Márton	Szalay (Zalay) Miklós	Varga János	Nagy Simon, Varga János, Molnár Gergely, Varga Miklós
1625-26	Csikos (Chykos) Mihály, Szűcs (Zwch) Márton	Gáspár deák avagy Maróthy		
1626-27	Fülöp kovács, Varga János	Patonai (Pathonay) Imre	Potyondi (Potzhiondy) István	Fodor Pál, Bognár Mihály, Pogácsasütő (Pogacha Sütő) Ésaiás, Olaímérő (Olay merő) Gergely
1627-28	Fülöp kovács, ifj. Potyondi István	Balogh János	Nagy Simon	Karsay János, ifjú Varga János, Kovács (Kouacz) Pál, Vercse Szabó (Vercze Zabo) János
1628-29	Barbely István, Nagy Balázs	Szalay (Zalay) Miklós	Varga Máté	Szabó (Zabo) Mátyás, Szabó (Zabo) István, Varga János, Nagy Mihály
1629-30	Csepregi Varga György			
1633-36		Csepregi avagy Varga György		
1640-41		Szűcs Márton	Varga Mátyás	Szabó János, Somogyi Gergely, Szabó Mátyás, Szijártó (Szyartho) Gergely
1641-42		Varga avagy Német János	Szabó János	Boka Péter, Horváth Tamás, Kertess Péter, Varga Lőrinc

A 18. század első felében a városrész jegyzőkönyvébe jegyezték fel az éves tisztújításokat. „Anno 1729 Die 11. february... Be vetetődtek az Győri Uj Varos Belső Tanácsi Ugy Mint Racs Istvan úr, Rumi György úr, Simon Stelczer úr, Raics István úr, Raics Mihály úr, Gombkötő Bálint úr, Jambor Imre úr, Nagy Andras úr, Varga Márton úr, Vissi István úr, Joseph Saieff úr, Johan Schütz úr, Szakacs Christoph úr.”⁴⁶⁵ Évenként fogadtak Újváros szolgálatára hajdút, fertálymestereket, 1740-ben már kocsiszt is fogadtak. 1740. április 26-án „Kováts Mihált fogatta meg az Nemes Város ezen holnapnak 24. napján, úgymint Szent György napkor ujra Város Kotsissának, az jövő 1743 Esztendeig, abban esendő Szent György napig.”⁴⁶⁶

112

1728.
 Anno 1728 die 19 Aprilis fizette meg az Interest
 az Győri Ujváros fel Esztendőre kötött ház forintok
 nál. Tekintetes Dnó Jován Ur. az mely pénz
 kért jelen voltak. Francsek Andras Fő Had
 nagy Vissz István Vice Hadnagy, Stelczer Simon
 és Jambor Imre. fizetődött pénzs. 15 f.
 Anno 1728 die 27 Apr. az 1722-es 1723 Esztendőbeli
 Pórköbbedikénél samot adván Raics Jován Ur.
 és az Vassz Plinarius contentulhamelly nál 1/2 quetal
 latott. adót pénzs kért pénzt 40 f.
 Anno 1728 die 6 May megalkudott az Győri Ujvá
 ros az Repabliki farokabokéval az farokas főt
 erant timentet forintok. Idet in fny. 12 Sarovatul
 mely alkut jelen voltak Francsek Andras Fő
 Hadnagy, Raics Jován, Dörchy Marton, Rumi György
 Vissz István. mely arandut pénzs tartoznak letenapi
 Le Mihály napra.
 Anno 1728 die 18 Jun attak meg az Repabliki faroka
 lok az főt megfirtó alkut kerint lat forintok
 lat idet 6 f. ny mint felist az farokat főt
 arandagat melyet vettem en főt Francsek Andras
 Ujvárosi Városp. Fő Hadnagy.
 Anno 1728 die 7 Julij fizette meg az fel Esztendő
 re való inkuszt az Győri Ujváros kötött ház forin
 toknál Tekintetes Dnó Jován Ur. az mely pénz
 kért jelen voltak. Francsek Andras Fő Hadnagy,
 Raics István, Raics Mihály, Gombkötő Bálint, Jambor Imre,
 Nagy Andras, Varga Márton, Vissi István, Joseph Saieff,
 Johan Schütz, Szakacs Christoph.

Egy oldal Újváros 18. századi protocollumából

ÚJVÁROS FÉNYKORA

DOLGOS POLGÁROK

Már a 18. század utolsó harmadában, az első magyarországi népszámlálás ívei alapján, egy virágzó városrész képe tárul elénk. Itt élnek az egyházak papjai: A 83. házban a „Reformata Confessio beli Gyülekezet” prédikátora, Szerencsý Nagy István; a város végén – az 589. házban – az „Augustana Valláson levő Gyülekezet Magyar Praedicatora” Fábri Pál. A 94. házban, amely a „Görög nem Unitusok Szent Egyháza”, első famíliájában jegyezték fel „Novakovits Isaias nőtelen pro tempore Administrator”-t, s itt lakott a templom harangozója is. A katolikus adminisztrátor és a „Szegény Ház” káplánja mellett az egyes szerzetesrendek (ferences, kapucinus, piarista, paulinus) tagjai közül is sokak lakhelye itt volt. Mindegyik egyház iskolamesterét és kántorát is az összeírtak között találjuk.

A helyi hivatalnoki kar – köztük a város, a káptalan és a vármegye hajdúi, a harmincados, a vigyázó és „Vissý István Senator” – mellett számos „prókátor” lakott Újvárosban. De itt élt Vizer Ferenc, a város Cancellistája,⁴⁶⁷ Kovácsics Matheus Controlor,⁴⁶⁸ valamint a vármegye generális-, harmincados- és porcionális perceptora⁴⁶⁹ is.

Az egyes háztartásokban a – sokszor messze földről érkezett – segédek, inasok mellett megtaláljuk az itt tanuló deákokat csakúgy, mint a módosabb szülők által idegenbe tanulni küldött fiatalokat. Azmeni Fülöp 14 esztendősi fiúgyermek, illetve Rotth József 25 éves fia például Pesten; Andrassy János fia „Posonban jár Iskolában” csakúgy, mint Haubner Magdolna „Özvegy Mészárosné” 13 esztendősi András fia.

Újvárosban ekkor már több mint száz különböző mesterség képviselőjét írták össze. A városrészben kiemelkedő számban működtek a csizmadiák, szabók, mészárosok, molnárok, fazekasok és kereskedők. Ugyanakkor számos – a korban – luxusiparnak tekintett szakma képviselői is feltűnnek az összeírásban. Bábsütő, dohánykereskedő, kalap csináló, kávé főző, selyemfestő, arany varró, fejkötő csináló, üveges, óra csináló.

A népszámlálás adatlapjain feltüntetett foglalkozásokból nemcsak azok változatossága, a foglalkozásszerkezet differenciáltsága olvasható ki, hanem bizonyos – azonos mesterséget űző – csoportok településrészen belüli helye is.

Már itt feltűnik – az utcanévben máig megőrződött – „fazekas negyed”, vagy a település szerkezetet is jól érzékeltető, a „negyedik rész” jellegét mutató napszámosok, illetve „új lakosok” meghatározó aránya. Az adatfelvétel és ellenőrzés során rögzített adatok némelyike a mesterségek elsajátításának folyamatát is érzékelteti. Szabó Ferenc molnár mostoha fia – az adatfelvétel idején tizenkilenc esztendő – Fazikas János molnár inas például, az ellenőrzés befejezésekor már molnár legény volt, hasonlóképpen, mint Mihelkovics Simon fazekas mester második fia, a tizenhét éves József, vagy Magyar Pál harmadik fia, a tizennyolc esztendő Albert. A 219. házat bíró Nagy Istvánnál tanuló Bene Mihály, tizennégy éves zuboncsi inas 1787-ben már „az attyánál kerül elő – ugyanis – 1785-ben fölszabadult.” Virágh János molnár mester legidősebb fia pedig, aki 1784-85-ben csupán tizenhárom éves volt, „1788-ban Mester ember lett”. Nem tudjuk, hogy az egyes mesterek mellett tanuló – a birodalom legtávolabbi helyeiről érkező – fiatalok közül hányan vertek gyökeret Újvárosban, az azonban bizonyos, hogy a magukkal hozott kultúrával színesítették, gyarapították Újváros életét.

Néhány szakmacsoport – a szíjgyártó, varga, tímár, szűcs, szappanfőző, gyertyacsínáló „és minden egyéb hasonló lúgzó mesterek” – még a 17. századi tiltás miatt,⁴⁷⁰ míg a paplan- és zubbonycsínálók, a „zuboncsi”-k – akik a győri Rác templomot vallották vallásgyakorlatuk központjának – letelepedésük helye miatt kezdték meg működésüket Újvárosban, már a 17. században.⁴⁷¹ Több mesterség képviselői a városrész természeti adottságai miatt telepedtek meg a városrészben. Mivel sokszor egy utcában voltak műhelyeik, eméküket ma is őrzik az ucanevek.

FAZEKASOK

A helyben kitermelhető jó minőségű fazekasföld tette lehetővé a helyi fazekasság fellendülését: „Múlt vasárnap f. hó 21-én ment végbe a győriújvárosi magyar fazekascéh zászlószentelési ünnepélye a „Megváltóról” nevezett újvárosi plébánia templomban. A magyar – másképp fekete fazekascéh egyik a győri régibb czéhek közül. Előbbi zászlaja a múlt század első feléből való. Az évszám két utolsó számbetűje javítás alkalmával lemetesztvén csak 17... olvasható, s így az évet csak gyanítani lehet. Az akkori czéh tagok nevei ugyan is, még a régi lobogón jól kivehetők. A kik is e következők: Vidacsi Mihály czéh-mester. Fogas Mihály, Mávits János, Harapka György, Ország János, Iván Ferencz, Poszádi Jakab, Fekete János, Tarits János. Mind oly nevek, melyek az anyakönyvekben a 17-ik század végén s a 18. század első felében fordulnak elő. E czéh tagjai később hihetőleg megsaporodtak, mert a jelen század elején 1816 körül a czéhben zavar ütven ki, számos tag az ősi czéhtől elvált és „mázás fazekascéh” név alatt új czéhbe egyesült.”⁴⁷² – adta hírül a Győri

Dachauer Ferenc 1874-ben készült mesterremekei

Közlöny 1864. augusztus 24-én – „egy résztvevő” – beszámolóját. Már akkor felmerült, hogy nem volna-e azt „célszerűbb a győri főgymnásium múzeumba elhelyezni? Itt, mint régiségnek méltó helye van, s itt az elrongyolódástól híven s nagy gonddal meg őriztethetik.”⁴⁷³ „Az Érdemes Mázos Fazekasok protocolluma az 1816 Esztendőtől Fogva.” jelzésű dokumentumból⁴⁷⁴ ma már tudjuk, hogy a zászlón olvashatatlan évszám 1745 volt.

115

A győri, Győr környéki – írásos források alapján dokumentálható – fazekasság és kályhakészítés a 16. század végén kezdődött. Bár csak 1633. év júniusának 15. napján bocsátotta ki Pozsony város bírója és tanácsa a győri fazekasok számára az ott megalakított céh privilégiumát, de ebben egyértelműen utalnak egy 1569-ben kelt rendtartásra. Az 1633-ban rögzített tizenegy, fazekasokra vonatkozó articulusban rögzített jogok és kötelezettségek között olyan pontokat is találunk, amelyek – nemcsak áttételesen, hanem – ténylegesen is befolyásolták a mesterek tevékenységét, sok esetben megszabva a műhelyek öröklésének, továbbvitelének rendjét is. A privilégiumot „Saffrán György Oswald János, és Stingel Lőrincz mind hárman Fazekas Mesterek Magyar Országban Györött,” kérte „több Györet lévő Fazekas Mesterek, tudnyi illik Lenth Christoph, Németh István, Erlaicher György, Csutheo János, Prumer Jakab, Raber Hantz, Bollard Bálint, és Tukts Mattyás, képekben is... jó rendt tartásnak okaért, egygyességnek öregbülésséért, bekeségért és – hogy az – az ő Mesterségeknek rendtartást, és Czehet állásának és szeredzenek.”

Az 1633-as articulus már 1692-ben – részben változatlanul maradván – új pontokkal bővült. A céhírat a fehérvári fazekasok privilégiumának kiadása kapcsán maradt fenn, hiszen az ő szabályzatuk is egy győri változat alapján készült. Az itt rögzített pontok száma már tizenhatra bővült.

1698 decemberében – mikor a fehérváriak kérték a győri fazekasok articulusait –, az okmányt a „Győri Fazekas Mesterek nevezet szerint Szorsics Fazekas György, ezen Győri böcsülettes Fazekas Czéhnek Czéh Mestere, Horvatth Fazekas Mattyás, Fazekas Országazda János, Kovács Fazekas György” látták el kézjegyükkel. Ők mindnyájan újvárosiak voltak.

A zászlóavatás kapcsán felemlített – „1816 körül” támadt – zavar nyomán megfogalmazott új rendtartás tizennyolcadik pontja kimondta, hogy „Midőn ezen szabad királyi városnak határában valamely himpellér kálha rakó talál-tatik, vagy is a' munkán tapasztaltatik, mind annyiszor eze(n) Magistratusnak ereje, és hatalma által négy forintokban büntetessék; ha valaki pedig ezen Mesterségen kivülvő Tálkal, és akár minémű cserép edényekkel országos vásárokon kívül kereskednék, és árúlna, edénye veszett légyen; ezen büntetéseknél pedig fele a' Magistratusé, fele pedig az Czéhé légyen.”

Ez a szabálypont jól mutatja, hogy ekkor már az újvárosi fazekasok nem szorultak rá a helyi piacok ellátására, kiváló termékeik révén messze földön keresettek voltak munkáik. Másrészt a helyben nagy mennyiségben kitermelhető kiváló minőségű fazekasföld azt is lehetővé tette, hogy minőségi kályhákat gyártsanak. A győri fazekascében belül, a kályháságnak tényleges mesterséggé való emelése Mágner Károly személyéhez köthető. Mágner Bécsből települt át Újvárosba, ahol tudásának köszönhetően hamar vezető szerep jutott neki a fazekasok között. 1785-ben már négy ingatlant birtokolt Újvárosban, s több inas tanulta a szakmát keze alatt. Megrendelői között számos főúr szerepelt, s ő készítette el például az Egri Líceum díszkályháját is.

1822-ben, a legkisebb Mágner fiú – a szintén fazekas – Mágner Antal arról panaszkodott a magisztratusnak, hogy „Mágner Károly az édes Atyánk valamint szinte édes Anyánk is meg halálozván, – halálok után minden Testamentom tétel nélkül, négy Házakat, és egyéb ingo javakat hagytak reánk három gyermekeikre – az ingo Javakra nézve már meg is osztottunk, de a' Házakat, testvéreim Taghauer Fazékas Mesterné, született Magner Therezia, és Magner Josef, az én ithon nem létembe el foglalták, és engem, még eddig azokból nem részesítvén szabad kénynek 's kedvek szerint birják és használják.” Antal ugyan peres úton visszaszerezte az egyik újvárosi házat, de a Mágner „birodalom” és tudás a Dachauer családon keresztül virágzott tovább. „Dachauer János Polgári Fazékas Mester, és Újvárosi lakos” egy 1828-

ban kelt kölcsön felvételi kérvényében azt írta, hogy „1° Vagyon nékem Újvárosba a' Rátz Uttzán két jó matériákból épített házom, melly két ház csak könnyen vévén minden időben meg érnek 5000 fkat. 2° Ismét vagyon egy jó matériákból cserép tetőre építet házom a' Rába mellett, mely házat csak mostanában Magner Antalul Licitatióképpen fellyűl vettem 2000 fkon.”

A Magner – Dachauer fazekascsaládok mellett a 19. század elejétől ismert újvárosi Szabó fazekas dinasztia a 20. századig folytatta az újvárosi fazekasok munkáját. Az 1772-ben Újvárosban született Szabó Istvánt 1810-ben már a mesterek között találjuk. Fia – Szabó József – 1843-ban már „atyamester” volt. A harmadik nemzedék jeles tagja, ifjabb Szabó József 1851-ben vált mesterré, 1862-ben pedig már alcéhmester volt. Aláírása szerepel az 1872. december 22-én kelt – a céhből ipartársulattá válás – dokumentumán is.⁴⁷⁵

BURCELLÁSOK

yőr közvetítő gabonakereskedelme az 1850-es évektől bő másfél évtizedig igazi prosperitást hozott a városnak. 1859-ben 3 636 000 mérő búzát szállítottak Győrbe, két évvel később pedig már 283 000-rel nőtt ez a mennyiség.⁴⁷⁶ Győrben

hatalmas raktárakban tárolták a terményt, majd a burcellákba átrakva azt, vízi úton szállították tovább nyugat felé.⁴⁷⁷ A városrész gazdasági fellendülését elősegítő, s majd egy évszázadon át biztosító hajósok, az újvárosi burcellások a Rábához közeli Burcellás köz, illetve a Rábcára kifutó Széles utca lakói voltak. Különböző vallásúak lévén céhbe nem tömörültek, csak a 19. század közepén alapítottak együletet –, miután „A' győri hajósok rég táplálták már szívükben a' vágyat, hogy ők mint egy és ugyanazon sors, és állapotbeli emberek egymás közt szorosabb kapcsolatban lépjenek, hogy ők kiket életmódjoknál fogva az év leg nagyobb részében, az élet viszonyai egymástól messze eltávolítanak, lélekben, szeretetben, azért mégis folyvást egymáshoz fűzve legyenek; hogy ők kiket tán vallási különbség, vagy más egyébbb érdekek egy mástól el különöznek, a' köz életben mégis, az igaz keresztény testvériség köteléke által egygyé forjanak, egy másnak jó, és bal sorsában szíves résztvevő barátai testvérei legyenek, minden élet pályák, és keresetmodok közt a' hajózási pálya lévén leg több szerencsétlen esélekkel egybe kötve, 's így e' pálya egyényeinek lévén legnagyobb szükségük egymás testvéries szeretetére támogatására, egymás sorsában készséges részvételre. Ezen egyesülési vágy érlelé, meg bennünk a' szándékot hogy maguk közt együletet alakítsanak, mely által az igazi testvériség eszméjét, mintegy meg testesítsék meg valósítsák.

1868. Évi Deczember 19én Sárvári Ignác, és Gavara Mihály hajósok egymással kezét fogva az egyület alakítás nagy munkáját meg indították.” Az egy-

Burcsella.
A Győri Hajósegyületnek
egykor a Gaál vendéglőben
őrzött céhjelvénye

let – régi céhes szokás szerint – zászlót is csináltatott magának.⁴⁷⁸ Pisztróy Mór 1871-ben így foglalta össze a győri hajósok jelentőségét: „A gabonás hajók, melyek Győrbe szállítják a gabonát részben az itteni kereskedők és hajósok tulajdonát képezik. A legénység csaknem egészen győri, és családtagjaik állandóan Győrött laknak. Összesen 31 nagyobb hajó van győri lakosok birtokában és még a nem győri hajók legénységének is egy része úgy látszik győri lakos, mert az újvárosi plébános és ev. lelkész ft. Karsay buzdítására 1869-ben létre jött „győri hajós egylet” 285 tagot számít, kiknek nagy része családos.”⁴⁷⁹

A Buda–Trieszt vasútvonal megnyitása nemcsak a város kereskedelmi pozícióját rengette meg, hanem magával rántotta a burcsellások addigi biztos megélhetését is. A terménykereskedelem nem szűnt meg teljesen, hiszen Bécs és Felső-Ausztria igényeit továbbra is Győrön keresztül biztosították, de a hajósegylet tevékenysége a századforduló idején már alapvetően a belső piacok kiszolgálására korlátozódott. A folyók szabályozása, a Rábca elterelése után pedig szinte lehetetlenné vált – az addig gazdaságos és jól jövedelmező – vízi úton történő szállítás.

Bár a gabona feldolgozásában, őrlésében az újvárosi hajómalom tulajdonosok is részt vettek,⁴⁸⁰ igazi kuriózumnak számított a nemzetközi ismertségre is szert tevő, Nagy Mihály által alapított újvárosi tésztagyár.⁴⁸¹ Az 1857 no-

vemberében megnyílt „gyár három férfi és hét nő-személynek ad naponként foglalkozást, s ezek segélyével a gépek a finomabb tésztaneműekre 180, a durvább vagy vastagabbakra pedig 250 font lisztet dolgoznak fel naponként. A gépek nagyobbikát két férfi, a kisebbikét két leánygyermek hajtja, s gőzt csak a gép azon edényének megmelegítésére használ, melyből a különféle alakzatú és célú tésztaneműeknek mintegy kifolyni kell. Gyártmányait leginkább az aldunai tartományok veszik igénybe, honnan – minthogy aránytalanul olcsóbbak az egyes házaknál honn készítettéknél – csaknem minden nap újabb meg újabb megrendelések érkeznek.”⁴⁸² A tésztagyár alapítójának származása, személye maga is jól mutatja Újváros „felemelkedésének” folyamatát, és az annak alapját képező gabonakereskedelem fontosságát. Nagy Mihály anyai nagyapjának – Horváth János újvárosi kereskedő – idősebbik lánya, Katalin, 1814-ben kötött házasságot Nagy András gabonakereskedővel. A kilenc gyermekükkel Újvárosban élő család négy felnőttkort megélő gyermeke közül István, Endre és Ferenc⁴⁸³ ügyvéd, míg Mihály „tésztagyáros” lett. Mihály apósa, nemes Fischer József gabonakereskedő volt.⁴⁸⁴

ISZKÁPÁSOK

A vízi úton történő gabonaszállítás prosperitása biztosított megélhetést az újvárosi iszkápásoknak is. A kisebb-nagyobb hajók építéséhez, rendszeres karbantartásához nagymennyiségű speciális hajószegre, iszkápara volt szükség. Az újvárosi szegkovácsok így évtizedekig készítették és – közvetítőkön keresztül – adták el jó áron termékeiket. A 19. század végére azonban annyira megcsappant az iszkápa iránti kereslet, hogy termékváltásra kényszerültek, sokan a fővárosba költöztek, hogy nagyobb ipari üzemekben találjanak munkát.

A szegkovácsok termékei Sándori Nándor vaskereskedő 1931-es árukatalógusában

Sándori Nándor és Fia Győr.

Ácskapocs

kovácsolt,
egyenes vagy fordított.

1 kg. ára P —80

Iszkápa.

puha vagy keményfához.

Száma	2	2 1/2	3	4	5-10	Sodrott 5-10
1 kg. ára P	1.40	1.35	1.25	1.05	—80	—90

Falkampó vagy padszeg

kovácsolt.

Hosszuság collban	2	2 1/2	3	3 1/2	4	5	6	7	8	9	10
100 darab ára P	1.20	1.50	2.50	3.—	3.50	4.—	5.—	7.—	8.—	10.—	12.—

Falkampó acélból,

kék.

Hosszuság m/m	30	40	50	60	70	80	90	100	120
100 darab ára P	1.40	1.60	2.—	2.20	2.60	3.40	4.50	5.80	6.40

A győri kékfestők szállásjelvénye

120

KÉKFESTŐK

Újvárosban a 19. század végén több festőüzem is nyílt. Viányi Jakabnak a Rába utca 126. alatt, Pottfay Józsefnek pedig a Festő utca 36-38. számú házban volt lakása és műhelye 1876-ban.⁴⁸⁵

A kékfestők a munkájukhoz elengedhetetlen olcsó és bőséges víz miatt, a Rábca partjához közel telepítették műhelyeiket. Korábbi megtelepedésére utal ugyanakkor az, hogy az akkor még csak néhány házból álló Rábca parti utca már 1831-ben elnyerte mai nevét.⁴⁸⁶ Az 1881. évi ipartársulati névjegyzékben özvegy Auschendorf Frigyesné – akinek férje már 1874-ben ezüstérmet nyer – és Póttfay József szerepel e szakma művelői között.⁴⁸⁷ 1904-ben Romanek Ferencnek a Kossuth utca 68. szám alatt, míg Frigyesnek a Festő utca 19. számú házában volt műhelye. A Festő utca 12-ben működött Pottfay József, Földvári Vilmos Kossuth utca 42. szám alatti boltja pedig a festett textilárut forgalmazta.⁴⁸⁸ A 20. század első évtizedében Ehling Péter is a Festő utcába költöztette kékfestő üzemét.

A virágzó üzemek többségének működését az olcsó vizet biztosító Rábca elterelése, medrének betemetése jórészt ellehetetlenítette. „Ha most a víz több pénzbe kerül, mint eddig, természetesen változik a termelési költség és esetleg megszerzett piacot veszthetnek önhibájukon kívül az ekként előálló árkülönbségek folytán.”⁴⁸⁹ – állapította meg a Győri Hírlap 1906-ban.

A VÁROS RÉSZ KÉPE

legnépesebb – és ekkoriban sokszor legjövedelmezőbb – szakmacsoportok vagyonosodásának köszönhetően a városrész „első fertálya”, a Bécsi kapuhoz legközelebb eső része már a 18. század közepén méltó párja volt a belső város elegánsabb utcáinak. Bár az utca elejét a forgalom szempontjából is meghatározó Sóház, illetve árukirakó bódék foglalták el, a Rába-parti oldalon 1785-re felépült az evangélikusok temploma.

Már a korszak meghatározó stílusában épült fel a sarokerkélyes katolikus plébániaház, a reformátusok egykori telkén álló – 1765-re elkészült – Sentháromság kórház, a 17. szám alatt álló zárterkélyes lakóház, vagy a 40. szám alatti lakóház, amelynek udvarában még ma is áll a 18. században épült magtár, amely őrzi a barokk építészeti nyomait. Hasonló a 66. szám alatti későbarokk földszintes lakóház, vagy a 70. szám alatti – 1831-ben átalakított – egykori újvárosi kereskedőház. Lejjebb, a Rába-parti részen emelkedik a Rác templom, körülötte a barokk ízléssel épített, tágas, földszintes, nagy alapterületű lakóházakkal, mindegyikében egy-egy műhellyel. A 20. század közepéig megőrződött épületei tanúsága szerint hasonló képet mutatott a Majorok hatalmas pajtáival is feltűnő területe csakúgy, mint a Főutca temető felé kivezető szakasza.

121

A városi kórház mellett ekkor már patika is volt Újvárosban. Az 1785. évi népszámlálás ennek épületét – mai helyén – a „Püspöki Vámház” és a „Királyi Soó adó Ház” között jelzi. A 2. számú épület tulajdonosa „Taschl János Apotecarius”. Az 1760-as évek végén épített házat és patikát Taschl 1784-ben vásárolta meg az alapító-tulajdonos Spanfelder Ferenctől.⁴⁹⁰

BESZÁLLÓ VENDÉGLŐK

legjellegzetesebb épületek ugyanakkor – mutatva Újvárosnak az átmenő kereskedelem betöltött szerepét is – a 20. századig fennálló szállodák, beszálló vendéglők voltak. A győri-bécsi országút – fő postaút – vezetett keresztül Újvároson, melyen mindig nagy volt a vásáros iparosok, kereskedők, marhahajtók közlekedése; ezen át jöttek a városba az országút mellett fekvő falvak lakói is: azért a számos kis korcsmán kívül kisebb-nagyobb szabású beszálló vendéglőkre is szükség volt e városrészben.⁴⁹¹ Ezek forgalma és bevétele szinte külön iparágként biztosította Újváros jólétét.

A 17. század végén, amikor már a török veszély elmúltával a győri váron kívül is biztonságos volt az élet, Újvárosban megépült a Fekete Sas vendégfogadó. Tulajdonosa az 1688–1694. közötti időben Merklin Keresztély rege-

Az „Arany bárány” és a „Fehér ló” a 20. század elején

mentálattal volt, valószínűleg a vár katonai hatóságának engedélyével és védelme alatt építkezett. Merklin ez időben több telket is vásárolt.

Az egyiket Török Mihálytól és Beke Katától, a másikat Fleischhacker Henriktől 1694-ben. Ez a telek elhagyottan állt, 50 forintot fizetett érte.⁴⁹² A székeskáptalan mint Újváros földesura azonban tiltakozott a katonaság illetéktelen és jogtalan beavatkozása ellen. Tagadta azt, hogy a váron kívül a katonai parancsnoknak bármiféle joga volna, így a vendéglőt a maga joghatósága alá követelte.

Az újvárosi Fekete Sas vendéglő helyét nem tudjuk meghatározni, pedig sokáig fennállt, a város tanácsi jegyzőkönyvei még 1725-ben is megemlékeztek róla. Valószínűleg azonos volt azzal az épülettel, amelyet az 1703. évi házösszeírás említ az Öreg utcában. Nem lehetett nagy ház. Az összeírás szerint az istállója csak 12 lónak adott helyet. Ez időben Busies Pál városi ember volt a gazdája.

Az bizonyos, hogy a Fekete Sas nem az első fogadó volt Újvárosban. 1612-ben, a káptalani számadáskönyvek szerint 5 aranydukátért és 12 tallérért adott el a székeskáptalan egy elpusztult vendéglő telket.⁴⁹³ Az az okmány, amely az 1680-as években készült, a Fekete Sas mellett említ egy másik újvárosi vendéglőt is, a Vörös Ökröt. A káptalan ezt is visszakövetelte. Helyéről semmit sem tudunk.⁴⁹⁴ Még egy vendégfogadást ismerünk a 17. század vé-

géről. A város tanácsának jegyzőkönyvében feljegyezték, hogy Bon Keresztély újvárosi vendégfogadás egy elhagyott telket vásárolt 1699. november 19-én. Négy év múltán, 1703. május 13-án ugyanott azt olvassuk róla, hogy 358 bécsi forint tartozásért végrehajtották.⁴⁹⁵

Több vendégfogadóról tudunk, melyeknek nem ismerjük gazdáját, de okmányainkban szerepelnek vendégfogadók is, akiknek viszont vendégfogadóját nem ismerjük. Ilyen Jőrig Pias (Balázs) vendégfogadás, akit 1604-ben olyannak említene, mint aki már 1594-ben, Győr török megszállása előtt itt lakott. Ilyen volt az Újvárosban lakó Brückner Boldizsár is, akit 1603-ban vettek fel, a város első tanácsi jegyzőkönyve szerint, a város polgárai sorába.⁴⁹⁶

Az 1688. évi adólajstrom említi Újvárosban a harmadik vendégfogadót: a Fehér Ló-t. Gazdája 1 forint 50 dénár adót fizetett. Ez az épület már pontosan meghatározható: azonos volt a Kossuth Lajos utcán a 20. század végéig fennállt Fehér Ló vendégfogadóval.⁴⁹⁷ A Fehér Ló mellett épült fel a 19. század elején az „Arany Bárány”. Marchardt Ferenc, a szálló első ismert tulajdonosa 1867-ben úgy hirdette meg az eladásra szánt beszálló vendéglőt, hogy azt 52 éve tulajdonosként vezette. Eszerint a szálló már 1815-ben fogadta a vendégeket. Marchardt hirdetéséből tudható, hogy az Arany Bárány „A leglátogatottabbak közé tartozó szállodája Győr városának áll: egy italmérő szobából, egy étterem és emeleti szobából, a vendéglős lakásául szolgáló két szobából, két terjedelmes konyhából, két tartalék kamrából, széna- és szalmapadlásból, 80 lónak elhelyezésére alkalmas hat istállóból, 20 kocsira alkalmas színből, 200 akó borra való nagy pincéből, két zöldseges pincéből és az első emeleten 18 vendégszobából. A szállodának két közlekedési nagy kapuja van és a szálloda minden igénynek megfelelően házi eszközökkel felszerelt.”⁴⁹⁸ A szálloda minőségét a hirdetésnél is jobban érzékelteti a család 1850. október 27-én felbecsült vagyonleltára. E szerint a család belvárosi háza mellett

Egyenként
vft k.

1^{6r} Van Újvárosban főutczában 9. szám alatt egy emeletes vendégfogadó, melly a' tulajdonos idősebb Marschandt Ferencz úr által előadott felépítési árban vétetett fel

50.000 —

[...]

4er 6. számmal jelelt szobában 2 felvetett ágy, 1 asztal, 3 szék, 1 kis faltükör, melly butorok Marchandt Ferencz úrnak és nagykorú József, Sándor, Örszébet és Katalin gyermekeinek bémondása szerint becsültetett

118 —

	Egyenként	
	vft	k.
5 ^{ör} 7. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 asztal, 3 szék, 1 kis faltükör becsültetett szinte	118	–
6 ^{ör} 8. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 asztal, 3 szék, 1 kis faltükör, becsára	118	–
7 ^{er} 10. számú szobában 4 felvetett ágy, 1 nagy 1 kisebb asztal, 8 szék, 1 pamlag, 1 tükör, 1 éjeli asztal, becsára	300	–
8 ^{ör} 11. számú szobában 3 felvetett ágy, 1 asztal, 6 szék, 1 pamlag, 1 éjeli asztal, 1 faltükör, becsára	190	–
9 ^{er} 12. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 kis asztal, 3 szék, 1 faltükör, becsára 118 -	118	–
10 ^{er} 13. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 asztal, 3 szék, 1 faltükör, becsára	118	–
11 ^{er} 14. számú szobában 3 felvetett ágy, 1 asztal, 1 pamlag, 6 szék, 1 kis almáriom, 1 csillár, 1 tükör, becsára	190	–
12 ^{er} 15. számú szobában 3 felvetett ágy, 1 pamlag, 6 szék, 1 kis mozdó asztal, 1 tükör, becsára 160 -	160	–
13 ^{ör} 16. számú szobában 2 felvetett ágy, 3 szék, 1 asztal, 1 tükör, becsára	118	–
14 ^{er} 17. számú szobában 3 felvetett ágy, 1 asztal, 1 pamlag, 4 szék, 1 kis mozdó asztal, 1 tükör, becsára	167	–
15 ^{ör} 19. számú szobában 3 felvetett ágy, 1 asztal, 6 szék, 1 tükör, becsára	167	–
16 ^{ör} 20. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 kis asztal, 2 szék, 1 kis tükör, becsára	50	–
17 ^{er} 21. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 kis asztal, 2 szék, 1 kis tükör, becsára	50	–
18 ^{ör} 22. számú szobában 2 felvetett ágy, 1 kis asztal, 2 szék, 1 kis tükör, becsára	50	–
19 ^{er} Lakószobájában 2 felvetett ágy, 1 fiókos almáriom, 1 nagy fenálló üveges almáriom, 1 fenálló nagy almáriom, 1 stock-óra, 1 faltükör, becsára	120	–
20 ^{ör} Cseléd szobában 2 felvetett ágy, 1 asztal, becsára	30	–
21 ^{er} Két vendégszobában a' butorzat becsára	230	–

A szálló ingó és ingatlan vagyonának „összes cselekvő értéke” 75.158 forint 45 krajcárt tett ki.⁴⁹⁹

A legendás „Nádor” tömbje az első világháború után.

Az Arany Báránynál is nagyobb fogadó volt a Palatinus, illetve Nádor néven ismert újvárosi beszálló vendéglő. A vásárosok útvonalához – a hosszúhídhöz és a belvárosból kivezető hídhöz egyaránt – legközelebb álló, az „Ország Nádorához” címzett fogadót Valxhofer Ferdinánd 1844-ben vette át és újíttotta fel.⁵⁰⁰ Valxhofer túlköltekezése miatt az ingatlanra zálogjogot jegyeztetett be. Ezért 1850 szeptemberében teljes leltárt készítettek az épületről.

125

„Az 1850^{iki} September 13^{án} Hergeszell Antal részére megrendelt biztosítási Végzés következtében eszközölt Öszveírása Valxhofer Ferdinánd Győr városában Nádor Vendéglőben létező javainak, ingóságainak” alapján a Nádor első rangú szálloda lehetett. A leltárba felvett 23 vendégszoba mindegyikének berendezése hasonló volt. A 20. szobában például: „1 gömbölyű asztal, 2 fekete asztal tükörrel, 1 kék bevont diván, 6 szék, 1 toilette tükör, 1 kis asztal, 1 ovál asztal, éjjli szekrény, 1 Csillár, 1 lavoir, 1 köpő láda, Ágylepek: 2 madrácz, 2 lepedő, 2 paplan lepedő, 2 paplan 4 vánkoss 2 szalmazsák, 2 ág, 4 fehér és 1 vörös függöny és 8 vörös ablak vánkoss” került a leltárba. Az elegáns Kávéházban:

1	2 teke asztal a' hozzá tartozó eszközök[kel]	140 forint
2	7 darab bevont padok	28 forint
3	4 keményfa gömbölyű asztal	12 forint
4	1 nagy gömbölyű asztal	10 forint

5	6 darab fal asztal	8 forint
6	2 állás	1 forint 40 krajcár
7	Pénztár (Cassa pudel)	10 forint
8	Szertár (Requisiten Kastel)	1 forint 40 krajcár
9	Üveg fal	10 forint
10	6 nagy tükör	36 forint
11	36 darab szalmaszék	72 forint
12	1 arany rámás falon függő óra	5 forint
13	4 teke asztal lámpa	32 forint
14	1 háromhengeres lámpa	12 forint
15	Kávéőrlő	8 forint
16	12 darab réz edény	16 forint
17	30 darab köszörült kávé pohár	5 forint
18	12 darab csésze, kánnával	6 forint
19	30 darab polifong cukor tálca	6 forint
20	36 darab tálca pléből	18 forint
21	8 réz gyertyatartó	5 forint 20 krajcár
22	Nagy öntött vas kályha	30 forint
23	Kávéház előtt két pad	2 forint" értékben került összeírásra. A szálló ingóságait 1579 forint 18 krajcár becsülték.

A vasút kiépítése miatt a közúti áruszállítás és a postakocsi forgalom jelentősége is csökkent. A Nádor tulajdonosa ezért 1856-ban az épület egyik lakását el is adta az izraelita egyházközségnek, imaház céljára. 1856 és 1878 között – az akkoriban 26 szobával, 2 konyhával, és 50 lóra való istállóval felszerelt szállodát – Rammeshoffer József bérelte. Az ő vendéglője és kávéháza 1879-ben csődbe ment. A városszerte kedvelt és rendezvényekre gyakran igénybe vett épület állaga – több megújítási kísérlet és bérlováltás után – annyira leromlott, hogy az első világháború idején már csak szükség-laktanyának felelt meg. 1918-ban a város meg is vásárolta az épületet, ahol inséglakásokat alakítottak ki. A hatalmas épületegyüttest 1932-ben lebontották és annak helyén építették fel az Iparostanonc Iskolát.⁵⁰¹

A „Rózsához”, később a Piros Rózsához címzett fogadó már a 19. század közepén működött, hiszen azt 1847-ben elárverezték.⁵⁰² Az épületet – az 1920-as útikalauz szerint – Fruhmann Antal tervezte.⁵⁰³ 1895-ben már csupán vendéglőként funkcionált az egykori beszálló fogadó.

A nagy beszálló helyek mellett fontos szerep jutott a kisebb vendéglőknek, italméréseknek is. Legkorábbi adataink szerint Újvárosban, mint káptalani bir-

tokon, a bormérés joga a földbirtokost illette. A bor kimérését júliusban és augusztusban is tilalmazták,⁵⁰⁴ engedély nélküli árulásáról pedig számos per maradt ránk.⁵⁰⁵ A székeskáptalan magánlevéltára megőrzött egy okmányt, amelyben a káptalan jövedelmeit kezelő kanonokok bérbe adták az újvárosi bormérést: „Mi Farkas pap György Cantor, Csehoni István pap Mosony es-perest és Lony Mihali pap adgiuk tudtára az kiknek illik, hogi a nemes Gőry káptalan akarattibül az Ujvarossi Csapónkat pro Julio et Augusto ez jelen való 1637 esztendőre arendaltuk ki legyen Coberle Christoph deáknak es Takats Mártonnak Gőry polgároknak, úgymint ketszazhetuenket forintért, tali Conditione hogi szabad légien Seört arulnyok es az Sz. Maria Magdolna sokadalmakbanis seört a mennyt akarnak, ha Contrabontot uk találnak annak fele legyen az üveke, ha pedig mi magunk találunk abbul osztó társaink nem lesznek. Tartozik pedig len azon ket hónapban az Nemes káptalan ükét mindenek ellen megh oltalmazny es az pinczeketh szokass szerent megh jártatni es leuel pecetest is az mint az élőt megh cinatatny. Actum Jaurini 13 February 1637. Wolfgangus Wrachevich Cantor et Canonicus Jaurien Michael Lony Arch. Raben.”⁵⁰⁶ A 18. század elejétől szinte minden évben büntetést szabott ki egy-egy engedély nélkül bort áruló polgárra Újváros tanácsa. Ezért drasztikus rendeletet hoztak. Az 1741. július 2-án hozott határozat szerint: „Az N. Varos egüt livin Miskolczy Ferencz fő Hadnagy Uram hazanal az T. N. kaptalantul sör főzők által ki arendaltatott Kiraly bora alat valo Ui Varosi bor arultatás erant; Az mint is illen deliberatiot tettek eranto, hogy az N. Város vigin való Városi Emberek magok házánál ne engedjik az Sör főzőket, vagy boraikat arultattatni ugy nem különben söröket. Hogyha pedig más instantiabeli embernél árultatnak, borokat és söröket, senki az varosiak közül inna oda ne mennyen, se hazahoz ne vitessen, mert ha meg tapasztaltatik, minden icceért egy forintra büntetetik, valahansor meg tapasztaltatik aki pinzel nem fizethet 30 pass adassik az farara minden icceért.”⁵⁰⁷

A 18. század végén már külön számon tartották a városrész hivatalos „Bor áruló”-it. Ezekből éppen egy tucatot vettek számba Újvárosban. Mellettük több más mesterséget űző is kiegészítette jövedelmét boreladással, kocsmatartással.

1633-ban a város Sebesi Györgynek engedte meg, hogy a maga házánál, akár a városban, akár Újvárosban sört főzhessen és azt ugyanott ki is mérhesse. A vár katonasága a káptalan megkérdezése nélkül Újvárosban is épített sörházat, amit a földesúr hosszú pereskedés után sem tudott birtokba venni. A sörfőzés Újvárosban a 18. században virágzott igazán.⁵⁰⁸ 1703-ban Fekete István kőházánál írtak össze egy apartés sörfőzőt. 1785-ben a 13. számú épület volt a „Város Sör háza”, ahol Pauler György sörfőző mester mellett számos legény dolgozott. A mester fia pedig az „Imperiumban” sajátította el a mesterség fogásait, mint sörfőző legény.

A Gaál vendéglő a két világháború között

Pálinkafőzésről már az 1703. évi telekösszeírás is beszámol. A már fent említett „Nemes Fekete István uram” házában egy „Eget boros ház” is volt.⁵⁰⁹ 1743-ban „Natonius Pillinger Pálinka főző az Rábcza mellett” telke megnagyobbítására kisebb területet vásárolt.⁵¹⁰ Talán az ő leszármazottja volt a 18. század végén a 483. számú házban lakó Filinger Jakab „Pálinka főző”, aki családjával, pálinkafőző legényeivel és „Pálinkás szolgájával” élt egy fedél alatt. Bár Filinger Jakab 1786-ban meghalt, a pálinkafőzést 19 esztendő fia, Leopold tovább folytatta.⁵¹¹ Ugyancsak „Pálinka égető” volt Maixner Ádám, aki a 236. házban lakott, illetve Rorer Márton a 333. házban. Czehmeiszter Ádám és Czehmeiszter Pál „Pálinkás”-ok is saját ingatlanukon – a 340., illetve 555. házban – főzték a pálinkát.⁵¹²

A klasszikus „kocsmai termékek” előállításában tehát nem volt hiány. A 19. század közepén Újvárosban – a beszálló vendéglők mellett – hat tucat bormérés és kocsmák működött.⁵¹³ Többségük ugyan – alkalmazkodva a mindenkor kereslethez – nem volt hosszú életű, – de néhány legendás vendéglő megért a 20. századot is. Ilyen volt a Kossuth Lajos utca 46. szám alatti Csaby vendéglő, ahol a Győrújvárosi Jótékony Asztaltársaság és a Győrújvárosi Társaskör tartotta összejöveteleit, rendezvényeit.

A Templai vendéglőben – Kossuth út 22. – tartotta értekezleteit a 20. század elején a Győri Vendéglősök és Italmérők Ipari Szakosztálya. A vendéglőt átlamosítása után „Kék galamb” néven üzemeltették az 1970-es évekig. Ma üres telek árválkodik a helyén.

A Kossuth Lajos utca 97. szám alatti Gaál vendéglőben gyűltek össze rendszeresen a Győri Jótékony Polgári Kör, majd a két világháború között az Újvárosi Frontharcosok is. Ide jártak az újvárosi burcsellások és az iszkápások is, akik „céhjelvényeiket” is a vendéglőben őrizt(ett)ék. A Gaál vendéglő volt a székhelye a II. ker. SC sportegyesületnek is.

A Bálint Mihály utca 63. alatt működött Szolnoky, majd Rosta vendéglőben a Győrújvárosi Polgári Asztaltársaság rendszeresen tartott ünnepségeket. A kerthelyiséggel bíró vendéglőben kuglipályát is létesítettek. Burján Jánosnak köszönhetően a zenét tanuló, levente korú cigány fiatalok 1926-tól már a közönség előtt gyakorolhattak a vendéglőben.

A Rác és Széles utca sarkán álló, az Arany körtéhez címzett – építésekor még fogadónak számító – vendéglőnek eredetileg mindkét utca felől volt bejárata. A 20. század elejére azonban vendéglővé vált, majd az 1950-es évek-től egyszerű kocsmává silányult.⁵¹⁴

A MODELLVÁLTÁS VESZTESE

IPAROSÍTÁSI KÍSÉRLETEK

Bár a győri modellváltás kétségkívül sikereket hozott a településnek,⁵¹⁵ Újváros mégis annak egyik vesztesévé vált.

A 19. század utolsó harmadában biztató kezdeményezések történtek ugyan a foglalkoztatást, megélhetést is biztosító – főleg élelmiszer, illetve terményfeldolgozó – ipar kialakítására, de ezek nem jártak igazán sikerrel. Hesslein Henrik 1884 áprilisában még azt írhatta, hogy „Ha gazdaságos minél kisebb termelő erőt, minél jobban felhasználnunk, úgy Stadler József tészta-gyára mintája a leggazdaságosabb nagyipari telepeknek. Ha észszerű gazdálkodás nemcsak a gazdálkodónak terem szép gyümölcsöket, hanem jótékonyan hat a közületre is, úgy a győri tésztagyár e részben is megállja helyét, mert szerény terjedelme dacára is számot tesz Győr város, számot tesz hazánk egész nagyipari állásában.”⁵¹⁶ A korszerűsített üzemről⁵¹⁷ szóló 1884-es tudósítás szerint „Vagy két évvel ezelőtt történt, hogy egy szokatlan látomány magára vonta az újvárosi főutca külső végén sétálgató közönség figyelmét. Hatalmas füstfelleg gomolygott az ég felé, egymást kergeté a sok szürke karika, az Újváros kaputos és daróczos lakosságának bámulatára. Szokatlan volt e látomány az Újváros végén, hol soha gőzgép még nem zakatolt, hol jelentékenyebb építkezések sem sejteték, hogy itt is tért foglalt már a jelenkor gőzereje. [...] A tésztagyár új tulajdonosa, ki felismerte a gyár gyengéit, hévvel fogott az átalakításhoz. Leromboltatta a 35 év óta híven szolgáló, régi szerkezetű faalkotmányt, befuratott mélyen a föld kérgébe és alapot rakott a jelenleg már valóságos gyári zajjal dolgozó gőzgépnek. Ezóta a tésztagyár megfelel a modern igényeknek és bár égbenyúló kormos épületek nem hirdetik is e munkástelep nagyipari jelentőségét, élénk élet lakozik az alacsony falak közt.”⁵¹⁸

Az „újvárosi ipar” megteremtésének másik kezdeményezője az alsóőri születésű Stirling Tóbiás volt. 1861-ben jött Győrbe, ahol előbb bőrgyárat üzemeltetett, majd 1872-ben⁵¹⁹ – Újváros főutcáján, a katolikus templom töszomszédságában – megnyitotta kásamalmát és margarinyárát, amely 1905-től már, mint „szappan és faggyúgyár” működött. Stirling a milleniumi kiállításon is bemutatkozott: „Egy kisebb csoportban [...] Stirling T. és fia margarin és szappan gyárának áll az obeliszkja, melynek tömegét fehér margarin,

A selyemgubó raktár a 20. század elején

131

peremeit sárga szappanok képezik. Az ország egyetlen margaringyára van itt bemutatva.”⁵²⁰ – számolt be a korabeli sajtó. A gyárat meghívták az 1900. évi párizsi világiállásra is.⁵²¹ A 20. század elejére azonban – a szigeti olajgyárral együtt – mint a környezetet legjobban szennyező üzemet tartották számon. A „gyár többféle fertőző anyaggal rontja a levegőt. Újváros még teljesen kapja a rossz szagot, mely Győr felé való útjában gyengül a levegő öntisztítása miatt. A levegőnek ez az öntisztítása a Rába-meder és sétatér felett történik.”⁵²²

Elsősorban a szociális feszültségek feloldása érdekében döntött úgy Győr városa, hogy Újváros végén épüljön fel egy új ipari létesítmény. A területet a város ingyen adta, és még 3000 forinttal támogatta az ipartelepítést, azzal a reménnyel, hogy számos győri munkásnő kap majd itt munkát.⁵²³ Az ötemető tér területén ugyan 1896-ban megkezdték a selyemgubó raktár építését, ahol majd „évenként számos munkás nyerne foglalkozást”,⁵²⁴ a következő évben ehhez közel kijelölték a selyemgyár helyét is, amiről a helyi sajtó 1901 februárjában azt jelentette, hogy „immár teljesen elkészült. A gépek kipróbálva várják a megindítást. Hétfőn, azaz e hó 4-én ez is megtörténik, azután zúgvabúgva gombolítják, fonják a finom selyemszálakat.”⁵²⁵ A fonodai foglalkoztatottak közt sok fiatal lány volt, ők is napi 12-13 órát dolgoztak, sokszor egészségkárosító gőzpárában.⁵²⁶ Bár a város által is bőkezűen támogatott be-

ruházások célja többek között az volt, hogy többnyire újvárosi és környékbeli munkásnőket alkalmazzanak – 300-350 újvárosi munkás alkalmazását várták –, ez a remény nem valósult meg.⁵²⁷

A városvégi üzemek mellett a 20. század első évtizedében parkosított egykori Rábca meder mellett, annak újvárosi oldalán már álltak a kékfestő üzem és a Stirling-féle szappangyár épületei, míg Újváros déli részén, a vasúti ládánál, a Rába töltései mögött a Selyemfonoda és a Csipkefüggönygyár. E megvalósult üzemekkel Újváros lett – a szabadon megközelíthető Szigettel együtt – a harmadik ipari városnegyed.⁵²⁸ 1909-re elkészült az egy évtizede megálmodott „Közös Gépműhely” modern épülete is.⁵²⁹

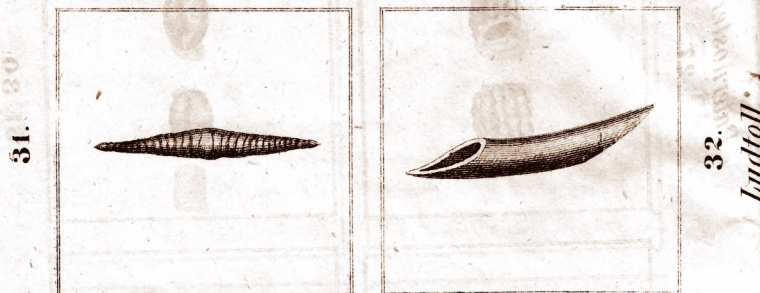
A Rábca-parti margaringyár, illetve a Romanek-féle kékfestő üzem működését ugyanakkor kedvezőtlenül befolyásolta a Rábca elterelése. „Nevezetesen... e gyárak minden városi támogatás nélkül évtizedek előtt létesültek, azokat tulajdonosaik nagy áldozatokkal fejlesztették, mind ezt azért, miért a Rábca vízének közelségét tudták és gyárvállalatukat erre alapították. E ténynek felhasználásával állapították meg áraikat és csak így tudtak a külföldi gyárparral konkurrálni. Ha most a víz több pénzbe kerül, mint eddig, természetesen változik a termelési költség és esetleg megszerzett piacot veszhetnek önhibájukon kívül az ekként előálló árkülönbözetek folytán.”⁵³⁰ A két üzem közül csak Romanek rendelkezett – a vízelvezetésre, ötven évre szóló – vízhasználati joggal.⁵³¹

Bár a városi mérnöki hivatal 1897 táján szabályozási terveket készített egyes külterületi létesítmények környékének és olyan, akkor még vízjárta részeknek szabályozására, mint amilyen a Mákos dűlő – ezzel lehetővé vált volna az addig alig kiépített külterület használatba vétele is –, éppen a Rábca meder betemetése hívta fel a figyelmet arra az évtizedek óta megoldásra váró problémára, hogy Újváros úthálózata, vezetékes vízhálózata és csatornázása elégtelennek bizonyult.

Már 1885-ben érkezett „Egy-két szó Győr-Ujváros csatornázásához”. E szerint „Régen érzett bajon szándékozik segíteni Győr szab. kir. város törvényhatósági bizottsága, midőn Újvaros csatornázását kilátásba helyezi. Tagadhatatlan, hogy a nagy költség, melybe egy ily terjedelmes művelet kerül, lényeges hátráltatója volt a dolognak s mult, maradt volna, Isten tudja meddig, ha az árvédelmi munkálatok kérlelhetetlenül nem követelnék megvalósítását.

Tudvalevő dolog, hogy rendszeres árvédelem mellett, meg nem állhat az a régi usz, hogy ahány ház: annyi önálló csatorna, vagyis világosabban szólva:

A győri tészta-gyár mintái.

*Exen tésztagyárban bár kinck is kész szel-
gálat ajánltatik tulajdon liszt és tojásból,
történendő készítésre nézve, oly minta sze-
rint, a mint kívántatik; fontonként 5 uj
hargyájával; de a megrendelés esetében leg-
alább 25 fontnyi lisztmennyiségnek kell lenni.*

*A tészta nem góppel, hanem alföldi
szokás szerint készítettik, kívánatra apróbb,
vagy öregebb szeműt lehet kapni és kész-
tetni.*

Egy oldal Nagy Mihály tésztagyárának termékkatalógusából

az újvárosi egyes házakból közvetlen a Rába és Rábcza folyókba vezetett csatornák és folyókák többé nem diszteleníthetik ezen folyók partjait.

Az árvédelmi munkálatok befejeztével a Rába és Rábcza folyók csak négy ponton lesznek Újvárosban hozzáférhetők; ezen négy pont, vagyis úgynevezett zsilip lesz hivatva befogadni Újváros csapadékait és lőtyedékeit, hogy azokat a Rába és Rábcza folyók továbbítsák. [...] Az a nagyszabású, ambitiózus elvek mellett készült csatornázási rendszer, mely felölelni kívánta a modern közegészségi, technikai és szépielmi követelményeket, mely városformává akarta emelni Újvárosunkat, — megtört a pénzügyi Scilla — Charibdis félelmes szirtjein.”⁵³²

Egy olvasói levél szerint a végre elkezdődő, és részben megvalósult munkában sem volt köszönet: „Volt okunk a múlt nyáron panaszkodni a vágóhíd nyílt csatornájából felénk tóduló irtózatosszaga ellen... Elkészült a munka, a nyitott csatorna befedetten áll, de Újváros helyzete egy cseppet sem javult e tekintetben s elmondhatjuk: „Adtál uram esőt, de nincs benne köszönet”!

Azt mondják, a csatornának nincs elég esése, hogy szűk ürmelete közt a szenny, a piszok, melynél undorítóbbat képzelni sem lehet, lefolyást találhatna.

Mi az oka, mi sem, – nem tudjuk, de látjuk azt, hogy a vágóhíd fertelmes szemetje nem folyik le a csatornán, hanem utat tör magának épen a zsilip mellett, felszínre jut s állandó fészket ver a rothadt vér és trágyavegyülék, hogy bennünket dögletes szagával elárasztson. Oh, ehhez a szállások szaga valóságos rózsa illat, s kezdünk irigyelni benneteket nádorvárosiak, hogy nektek csak disznó-szállásaitok vannak!

Újváros helyzete már természeti fekvésénél fogva is a legegészségtelegebb valamennyi többi városrész között, de mi lesz belőle, ha még mi magunk is eszközökről gondoskodunk, hogy még egészségtelegebb legyen!

A jó akarat meg volt városunk közönségében, midőn a vágóhídi csatorna befedetésével bajunkon segíteni igyekezett, pusztán jó akaratlan azonban még nem mentettünk meg egy emberéletet sem.

Ha rossznak bizonyult a terv kivitele, vagy a terv maga, s ha a helyett, hogy javítottunk volna, ártottunk, igyekezzünk a hibát helyrehozni s ne elégedjünk meg annak nyugodt regisztrálásával, hogy: Ejnye de nagyot hibázott itt valaki!”⁵³³

PIACOK

z újvárosiakat közegészségügyi és közérzeti szempontból is zavaró vízellátási és csatornahelyzetnél is égetőbb probléma volt a hagyományos megélhetést veszélyeztető „piaci helyzet”. Mivel az ipartelepítési kísérlet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – ahogy László Ferenc „Újváros haldoklását vázolja, nagy derűtséget keltett azzal a kijelentésével, hogy ott csak a nőknek van keresetük. A derűtségre megjegyzi, hogy félre ne magyarázzák, mert ő úgy értette, hogy nőmunkásoknak van keresetük, a férfimunkásoknak nincs. A villamos vasút kiépítését sürgeti, mert ma már Győrszentiván közelebb van a gyárakhoz, mint Újváros.”⁵³⁴

Az újvárosi vásár- és piachelyek kérdése már az 1860-as években várospolitikai problémaként jelentkezett. A Duna híd építése kapcsán felmerülő kérdésben a belváros és Újváros képviselői védtek saját kerületük érdekeit. „Ezen nézethez hasonló felfogás szerint némelyek féltik az újvárosi piacz elvesztését és félnek az újvárosiak haragjától, mi adandó alkalommal tán ellenük támadna; azon felül a duna-utczát a nagy közlekedés fentartására elégtelennek és kényelmetlennek tartják. E nézet is balfelfogásra mutat, mert valamely város jólléte nem attól függ, hogy hol van piacz helyisége, hanem attól, hogy keresett piacza és élénk üzlete legyen. S Újváros gazdag lehet, habár piacza elveszne is, csak Győr üzlete, melyből Újváros iparos és kereskedő népe él, ne csonkuljon; de szégyen volna Újváros vezetőiről oly szívtelenséget feltenni, hogy egy piaczhelyiség miatt – mi Újvárosra semmi rendkívüli és pótolhatlan hasznót nem hajt – álljanak egy oly közönség útjába, mely közönség iránt csereviszonyuk is méltánylatot követel; a piaczhelyiség kijelölése különben is a várost illetvén, és csak is a szükség szerint határozná s ha az odavezetésre a duna-utczá nem alkalmas – mint nagy városokban is szokás – a közlekedés némely alább fekvő utczára szoríthatatnék. Csak kislelkűek és hiúk ne legyünk!”⁵³⁵ – érveltek a belvárosiak.

„Mert, ha például, kérdés alá kerül valamikor a piaczok rendezése, nem hinnők, hogy szándékukban lenne a belvárosi túltömöttséget továbbra is fenntartani, különösen akkor, mikor maga a természetes fekvés utat jelöl e tekintetben, melyet ösztönszerűleg csak követnünk kellene.

135

Ha figyelemmel kísérjük pl. egy vásár alkalmával Széchenyi-terünk zsúfolt és ezerféle forgalmi akadályokat képező túltömöttségét, s ugyanakkor rágondolunk Újváros Fő-utczája széles méretű terjedelmének ürességére, a teljesen haszonvértlenül heverő Ó-temető tere, lehetetlen, hogy szemünkbe ne tűnjék a helyzet visszássága, melyen hogy segítsünk, csak egy intésbe kerül.”⁵³⁶ – hangzott az újvárosi felelet.

Hasonló indokokkal indítványozták az újvárosi képviselők „a húspiacnak a kármelita-térről Újvárosba leendő visszahelyezését mivel ez úgy közegészségi szempontból, mint a közforgalom kielégítésének célszerű szempontjából sokkal jobban megfelel. De a kerület jól felfogott közgazdasági szempontjából is szükséges a piacnak ekkénti rendezése és szervezése, mert nem hisszük, – mondja az indítvány – hogy a városnak előnye volna egyik kerületet emelni és fejleszteni a többi kerületek rovására. Indítványozó kérte továbbá a tervbe vett két honvédkaszárnya építésének egyikét Újvárosba felépíteni és ha netán ezek egyikébe sem menne bele a közgyűlés, úgy kéri a baromfi-piacnak oda való áthelyezését közérkölciségi és közforgalmi szempontból, mivel a régi baromfi-piacon minden irányban veszélyes a közlekedés. Forgalmi szempont-

ból az utca keskenysége miatt veszélyes, erkölcsi szempontból pedig az ott levő kéjtanyák miatt válik veszélyessé.”⁵³⁷

A sikertelen kísérletek után, 1911-ben – az újvárosi szerkesztőségben működő – Győri Friss Újság mondta ki a (város)politikai verdiktet: „Újváros polgárai! Ne reméljete, mert nektek nincs feltámadás, ti csak húzzátok az igát, fizessétek az adót és hallgassatok; Ti vagy[t]ok azok, kik a fejős tehenet etetitek, a Bel-, Ferenc- és Ferdinándváros polgárai pedig azok, kik a tehenet fejkik! Elégdjete meg ezzel.”⁵³⁸

Az egykor virágzó újvárosi piacok elvétele⁵³⁹ kihatással volt az egykor virágzó – 1893-ban már csak másodrangúnak minősített⁵⁴⁰ – beszálló vendéglők forgalmára csakúgy, mint Újváros utcáinak, köztereinek rendezésére.

GYŐR MOSTOHA GYERMEKE

Győri Friss Újság 1903-ban már egyenesen Győr mostoha gyermekének nevezte Újvárost:

„Az újváros, a Kossuth Lajos-utca és mindazok a mellékutcák, melyek ide tartoznak, mostoha gyermeke a városnak. Úgy bánnak vele, mint Fáraó bánt a rabszolgaságban sínylődött zsidókkal. Szalmát nem adott a téglavetéshez; de a téglák számát megkövetelte, mint annak előtte, mikor még kapták a szalmát.

A kereset forrásait elzárják, vas-zsilippel gátolják az összefolyást, — de az adót, különféle mellékterheivel azt megkövetelik; mint annak előtte, mikor még egy kis kereset is akadt. Sok úgy sem volt soha.

Volt Győrujvárosban szénpiacz, elvitték, noha érdekében az újvárosi háztulajdonosok, kereskedők, tetemes áldozatot hoztak önkényt. Úgy esett, hogy a Petőfi-tér feltöltésére önkényt ajánlottak fel bizonyos összeget; de föltételeken. Mikor a feltétel elmaradt és az újvárosiak fizetni vonakodtak, a város beperelte az adakozókat; Krisztinkovich Ede volt a város jogtanácsosa és az újvárosiaknak fizetniök kellett.

Jött a huspiacz. Ez is csak pünkösdi kívánság volt. Félték, hogy újváros majd jobblétbe jut, bevitték a kármeliták háta mögé, jobb ott, mint újvárosban.

Még csak a sóháznak volt köszönhető, hogy hében-korban egy kocsit lehetett látni újvárosban, most, ez is megszűnt. Megszűnt a sóvásárlás abban a kolosszális épületben, amit sóháznak szoktak nevezni; véle megszűnt újvárosban a forgalom, a kenyérkereset. De az adó terhe alatt majdnem-összeroskad az újvárosi polgár.

Rossz plánétában született ez az újváros. Ki tehet róla, hogy a lakosság túlnyomó részében független érzelmű? Rossz anya, ki különbséget tesz gyermeke és gyermeke között.

Újvároson segíteni kell valamiképpen, mielőtt végpusztulásnak indul. De gyorsan. Minden nap közelebb vezet a romlás örvényéhez".⁵⁴¹

A korabeli statisztikák szerint valóban Újváros volt a város legszegényebb kerülete. „Elrémitő módon szaporodnak városunk szegényei. Eddig mintegy 600 szegény kap állandó segélyt a várostól. Most a szegények száma újabban ezer emberrel emelkedett. Újvárosban 647, Nádorvárosban 170, Győrszigetben 95 és a Belvárosban 118 új szegényt vettek fel.”⁵⁴² – adta hírül 1905-ben a Dunántúli Hírlap. 1908-ban Újváros polgárságának csupán 17%-a fizetett adót!⁵⁴³

A szegénységet jól mutatja, hogy 1906-ban „feljelentés tétetett az Újváros, Kossuth-utca 30. szám alatt levő ház tulajdonosa ellen, hogy az épület oly rozszant állapotban van, hogy abban lakni életveszélyes.”⁵⁴⁴ Mindez Újváros főutcájának elején! A lakóépületek állapotát és a lakásviszonyokat jól jellemzi, hogy 1909-ben Újváros 687 lakóépületéből csupán 4 volt kétemeletes (az összes épület 0,6%-a) és 43 egyemeletes. A házak 92,8%-a, 640 épület, földszintes volt.⁵⁴⁵ Fürdőszoba csak az elenyésző számú – akkor nagypolgárinak tekintett – három, vagy ennél több szobaszámú lakásokban volt. Újvárosban 1914-ben:⁵⁴⁶

	fürdőszobával	fürdőszoba nélkül
5-6 szobás lakás	5	2
4 szobás lakás	17	14
3 szobás lakás	23	60
2 szobás lakás	16	257
1 szobás lakás	-	1331

1907-ben a Friss Újság arról is beszámolt, hogy szerinte azért jutott ilyen helyzetbe a „szegény kerület”, mert „ezt a kerületet nem szerették ezelőtt a városházán és így igen mostoha bánásmódban részesült. [...] Joggal tehetünk a múltért azoknak szemrehányást, a kiket illet, mert Újváros nemcsak, hogy nem tarthatott lépést a város többi kerületének fejlődésével, hanem a mi jó volt, azt is elrontották, hogy ezáltal útját állják a fejlődésnek. Példával is szolgálunk.

Volt az Újvárosnak egy szép és nagy, tágas tere, mely igen alkalmas lett volna valamelyik vásár elhelyezésére.

A kerület akkori képviselői: Tauber Károly, Czigler János, Mencs Ignác stb. kérték is ezt a várostól, de akkor ők ellenzékiek voltak és így nem sokat hall-

gattak reájuk. Hogy azonban megmutassa a városi tanács az Újváros iránti jóindulatát, annak a szép térnek a kellő közepébe gubóraktár építésére adott engedélyt. [...] Az újvárosiak nem kaptak a gubóraktárral egyebet, mint egy elcsúfított teret és ezzel betölték a kerület képviselőinek száját. [...]

Nekünk hiába prédikálják, hogy az Újváros szerencsétlen fekvése miatt nem fejlődhetik, ez egyszerűen nem igaz. Nem fejlődhetik, mert ezelőtt ellen-szenvvel viseltettek e kerület iránt, ma meg a kutya sem törődik vele. [...] Az alább közölt kimutatás bizonyítja legjobban e kerület elszegényedését. Minden egyes kerületben szaporodott a választók száma, csak az Újvárosban lett kevesebb. [...] Ujvárosban kim.[aradt] 62, új 58, kevesebb 4." ⁵⁴⁷ 1908-ban Újváros teljes lakosságának csupán 5,2%-a volt választásra jogosult. ⁵⁴⁸

A „hordár – szarkasztikus – magyarázata” szerint 1909-ben így festett a városrész főutcája: „Ez itt uram az Újváros. Tiszta és elvhű negyvennyolcas nép lakja, de bizonyos körülmények között – tisztelet a kivételnek – hajlandók más elvet is vallani.

Ez itt a Petőfi-tér. Ugy-e írják, hogy Petőfi valahol a csatában esett el, de azt nem tudják megmondani, hogy hol. Nem igaz, Petőfi egy alkalommal ezen a téren át akart menni, de olyan nagy volt a sár, hogy elnyelte. Itt veszett el és ezért városunk bölcs tanácsa Petőfi-térnek keresztelte ezt a helyet. Azóta sok minden megváltozott, csak a nagy sár maradt a régi. Menjünk tovább.

Ez itt a Nádor-szálloda, melynek bérlője ezelőtt néhány évvel még szita pista volt, most azonban már annyira megszédte magát, hogy Rosta István lett. Menjünk tovább.

Ez itt a Fehérló vendéglő. Tulajdonosa egyszerű falusi ember, de valóságos művész. Ha akarja, egy hordóból háromféle bort is tud adni. Ma ne menjünk tovább." ⁵⁴⁹

„Menjünk tovább az Újváros megtekintésére.

Ez itt Cziegler János, az Újváros koronázatlan királyának a háza. Ebben a házban volt az a híres téstagyár, hol az újvárosi leányok olyan téstát dagasztottak, hogy a férfiaknak még a – szive – is megdagadt tőle. Menjünk tovább:

Ez itt az Ótemető tér, melynek közepére azért építették a gubóraktárt, mert az újvárosiak valamelyik vásár ide helyezését kérték, de a város nem akarta kérelmüket teljesíteni, inkább elcsúfította az egész teret. Menjünk tovább.

Ez itt a vándorló legények szállodája. A tulajdonos nem ragyog, de azért a neve Csillag. Foglalkozásra nézve vendéglős, hal és kocsikas kereskedő, kerész és billiárdművész. Menjünk tovább, mert ránk uszítja kutyáit.

Ez itt a gyepmesteri telep. Ide szállítják a városban összefogdosott négylábú kutyákat. A kétlábuakat nem fogják el, pedig higgye el uram, ezek között több a veszedelmes, mint a négylábúak között. Most pedig térjünk vissza, mert amit ott lát, az a temető. A halottakról pedig nem jó se jót, se rosszat beszélni." ^{550,551}

A mellőzöttség miatt Újváros legnagyobb egyesülete, a Győrújvárosi Polgári Asztaltársaság⁵⁵² 1912. évi tisztújító gyűlésén „fölpanaszolták Újváros elhagyatott voltát” és határozatot hoztak arról, hogy a tagság „a városrész ügyeit állandó figyelemmel kíséri és mindent megtesz Újváros fejlesztéséért.” ⁵⁵³

139

Eördögh Antal hentesüzlete a Kossuth Lajos utcán.

A PUNTI GÁMON TÚL...

SZOCIÁLIS FESZÜLT SÉGEK. ÚJVÁROS, MINT A SZEGÉNY SÉG ÉS NYOMOR SZINONIMÁJA

” Ki ne hallott volna az újvárosi Kis-piacon levő Puntigámról, amelynek utóda a Csapó nevű kereskedő volt. Ma is járja még a mondás, hogy a Puntigámon innen vagy a Puntigámon túl. Aki „túl” lakott, az igazi újvárosi volt.” – írta Imre Béla 2001-ben.⁵⁵⁴ A „Puntigám” – földrajzi helyzeténél fogva – valóban egyfajta határt jelzett. Az épülettől a „város” felé az építészetében is jól elkülönülő polgári, előkelő Újváros, míg a Puntigámon túl a középosztály, de inkább a szegényebb népréteg lakott: napszámosok, cselédek, fuvarosok, csak elvétve egy-egy iparos, vagy gazda. Ráadásul a Puntigámon túli területen lévő keskeny telkeken épült földszintes hosszú házak rendkívül zsúfoltak voltak, ezek többségén már a 19. század közepén is több család osztozott, s nem utolsó sorban itt álltak a Cigánylapos viskói is.

A híres „Puntigám” a 20. század elején

Nem véletlen, hogy a győri szegkovács cigányok, mint a helyi társadalom által ekkor már el- és befogadott csoport, éppen a századvég gazdasági változásainak veszteségeiként jelentek meg a helyi hírekben. Az iszkápások sorsa⁵⁵⁵, Az iszkápások panasza,⁵⁵⁶ A cigánylaposi ribillió⁵⁵⁷ című cikkek azt a folyamatot írják le, amely a megrendelések hiánya és a rossz munkakörülmények miatt végül sztrájkhoz vezetett. „A sztrájk mindenképpen komoly

dolog, ebben az esetben azonban megcsillan a humor – írta 1906-ban a hírlap. „A sztrájkoló iparossegédek mozgalma derék iszkápásainkat is izgalomba hozta. Ma délben öttagú küldöttségük járt a főkapitánynál s kérvényileg bejelentették, hogy sztrájkba lépnek, s sztrájkanyagul a Komlókertet választják. E kérelmet azonban a főkapitány elutasította, mert az ő mozgalmuk nem tartozik az ipari sztrájk fogalma alá, mert ők munkaadókkal magánjogi szerződéses viszonyban vannak s így bérkövetelésüket csak magánjogi úton érvényesíthetnék, miért is a sztrájkanyagát sem engedélyezte.”⁵⁵⁸ A sztrájk okának magyarázatát egy hónap múlva tudhatták meg az olvasók: „Az iszkápa hajdan nagy kereslete megcsappant, mióta a szöggyártás modernül történik, meg a vízi járműveket, a miknek előállításához a győri városi cigánylaposi lakosok speciális mesterségéből kikerült szöveget használták, szintén tökéletesítették. Kevés az iszkápa-szükséglet, kevés e címen a kereset. Néhány hónap óta meg két táborra szakadtak az iszkápas cigányok s most hol egyik, hol másik kerekedik fölül. Azok, a kik most károsok, tegnapelőtt és tegnap Zechmeister Károly kir.[ályi] tanácsos polgármestertől kértek hatósági beavatkozást. A polgármester megígérte, hogy a rendőrfőkapitány figyelmébe ajánlja ügyüket. Egyúttal azonban kioktatta a panaszosokat, hogy lássanak komolyan a munka után, és ha az iszkápa már nem elég a megélhetésre, keressenek más munkát. Győrtől elég sok alkalom van a dologra, csak a szándék legyen meg hozzá.”⁵⁵⁹

Az alacsony – vagy éppen teljesen elapadó – munkabérek mellett a feszültséget az is növelte, hogy „a zsúfoltság és nyomor valóban széles méretekben még ekkor is Győr legrégebbi külvárosában, az Újvárosban bontakozik ki. [...] A lakások itt többnyire egy szobából állanak, konyha már csak ritkán van, és ahol van, ott is csupán két lakónak egy. [...] A párhuzamos Kossuth, Rác és Rábca utcák elején, a városrész központjában még rendes, több szobás lakások vannak, kifelé továbbmenve azonban csakhamar a szoba-konyhás, azután a két lakáshoz egy konyhás és végül a csak egy szobából álló lakások következnek. A legnyomorúságosabb viszonyok... a Cigánylapos környékén vannak, a Tűz utca, az Úszató utca, a Rákász, a Kút és a Festő utcák környékén. Ahogy már az 1886-os kolerajárvány is itt szedte legsűrűbben áldozatait, úgy még most is itt a legmagasabb a csecsemőhalandóság: Újváros említett részein még a 900-as évek elején is egész utcákra jellemző a csecsemők 40% feletti halandósága.”⁵⁶⁰ A 80-as évek vége felé az Újváros végén: a Cigánylaposon, a Tűz utcán szennyyes, itt-ott föld alá mélyedő odúknak egész sora húzódik, beláthatatlan szemétdombokkal körülvéve, a háttérben a szennyvízvezető árok poshadó vizével. Van itt olyan kilenctagú család, amely egy istállóból átalakított, nyirkos, bűzös kamrácskában lakik. De nem jobbak az itt épített házak sem: szennyyesek, nyirkosak, árnyékszékük nincs, vagy közvetlen a ház mellett van lemélyítve. A 71 házból, melyben az 1886. évi kolera 91 megbetegedése elő-

Lakóház a Laposan 2007-ben

142

fordult, csak hét volt csatornázva, 55-ben csupán a ház mellé ásott emésztő-gödör volt, 9-ben a trágyadomb szolgált hasonló célokat.⁵⁶¹ Ráadásul „Sajátos módon legjövödelmezőbbnek a legnyomorultabb embereknek kiadott kültelki odúk bizonyulnak: Újváros peremének nyomorúságos, rozoga viskóiban már a 80-as évek végén 32 frt-ot követelnek a legsilányabb lakásért is, és a csak némileg elfogadhatónak bére már eléri a 100 – 120 frt-ot.”⁵⁶²

A „Puntigám mögötti” területen élők életkörülményeiről az első híradást „Gorkij-lakások Győrött! Képek a nyomor méhéből” címmel 1907 őszén tette közzé⁵⁶³ – igaz név nélkül – Csokonai Vitéz Mihály:⁵⁶⁴ „Győrváros érdemes tanácsa már rég foglalkozik egy tervvel, amellyel a külvárosi egészségtelen, minden betegség csíráját magukba foglaló, a legegészségesebb szervezetet is megbomlasztó, fertőzött Gorkij-lakásokból kiszabadítsa, jó és egészséges, tiszta és olcsó lakásokat biztosítson azoknak a szerencsétleneknek, akikhez már a bölcsőben élettársul szegődött a nyomor.

Sajna! a terv csak csigaléptekkel halad a megvalósulás felé. Megtörik a jó-ságos, gondoskodni akarás – a pénz hiányán.

Ma azonban egy lépéssel tovább mentünk. A tanács felhívására a rendőr-kapitány összeírta a Gorkij-lakások egy részét s azokról készített kimutatása ott fekszik Hőfer Vilmos dr. tanácsos asztalán javaslatkészítés céljából. [...] Munkatársunk tegnap sorra járta a Gorkij lakásokat. Azokat is, amelyeknek

lakóit a főkapitány nem csak közegészség, de tűz és életbiztonság tekintetéből is sürgősen kilakoltatni véleményez. Nem szükséges, hogy leírásunkat az újságíró fantáziája tegye ijesztővé, borzalmassá, szívfacsaróvá. Elégleges ahhoz a tények egyszerű, rideg regisztrálása. [...]

Az utcák képe.

Fojtó, terhes, bűzös már az utca levegője is, ahol a Gorkij-lakásokat rejtő, nagy részben omladozó viskók és kunyhók girbe-gurba vonalban egymásra torlódnak.

A szemetes, mindenféle hulladékkal egyveleges utca porában vézna, sápadt, rosszul táplált, tisztátalan, kócoshajú gyermekek ülnek. Vértelen ajkaikról bántóan, sipítón kél a szó. Egyik-másika fekete, nagyon fekete kenyeret majszol, míg a többi kinézi a szájából minden falatját. Itt-ott feltűnik egy-egy gyűrött, halvány arcú, korán vénült, barázdás homlokú vézna, beesett mellű, foltos, bizonytalan, meg nem állapítható ruhájú női roncs.

Gyermekek és felnőttek kíváncsi, hogy úgy mondjam bamba tekintettel kísér.

Ahogy beléptem az első viskóba, összeszaladt az utca népe. Rossz szemmel néztek. Azt hitték bizonyára, hogy adót jöttem behajtani. Mikor azonban jószándékomról meggyőződtek, akkor fénytelen szemeikben egy pillanatra felcsillámlott a reménység sugára. Biztatásom, hogy a „torony alatt” velük, jövőjükről foglalkoznak, szomorú arcukra örömet varázsolt.

143

Az első állomás.

Első utam a Festő utcába vitt és pedig özv. Bundás Jánosné 41. sz. alatti házába. Az udvaron gaz, szemet, piszok. Egymás mellett, félig a földbe épített, alig két méter magasságú, tapasztott viskólakások állnak. Az egyik lyukban egy csontvázra aszott öregasszony nyög, kínosan, fájdalmasan. Egy fiatalabb nő, bizonyára a leánya, rettenetes bűzt terjesztő szennyes ruhát mos. A vastag gőzpárát megszokva, nehezen, egy vackon két vagy három félmeztelen gyermeket látok, akik csacsogtak, nevetgéltek. A múlt, a jelen, a jövő mind csak nyomorról regél itt. A másik, a harmadik, az ötödik lakásban megismétlődik a kép, csak az arcok mások, a nyomor nagyobb.

Mikor löknek már ki?

Megilletődve vitt utam tovább özv. Hajdár Jánosné Festő utca 43. számú házába. Egy vízkórságtól, nem a jóléttől puffadt öreg nő majd felöklelt a te-

kintetével. Mit néz? mit akar? – kérdezte gyanúsan. Hát mikor löknek már ki s hova akarnak tenni? Be sem várva feleletem, visszavonult az alig 2 méter széles és 3 méter hosszú lakásába, melynek bútorzata egy vacokból és egy ládából állott. Itt négy hasonló fészek van.

Kalitkák.

Tűz utca 9. sz. alatt Puter József házában kalitka lakások és ezekben összesúlva nem állatok, emberek élnek!

Éhes vagyok!

Tűz utca 5. sz. Hajdár András nyomorkaszárnyája. Egy meztelen 4-5 éves vézna csöppség sovány kacsóit felém nyújtva szól: Éhes vagyok! Könnybe lábadt szemmel csúsztottam kezébe néhány fillért. Minden lakásból a rettenetes nyomorúság, a vadság tör elő. Nem csodálkozom, ha ezeknek lakói lopnak, sőt gyilkolni is képesek talán – egy karaj puha kenyérért!

Négy lakás hét méter hosszú.

Tűz utca 5. sz. alatt Tujfli Józsefné házában négy lakás van és a négy lakás hét méter hosszú! Kettő közönséges deszkabódé, disznóól. És itt emberek laknak.

A rézbőrűek között.

Tűz utca 7. sz. Keskeny, hosszú háztelek a Farkas Fricié. Jobb oldalt a döglötes bűzt terjesztő földalatti barlangok, balról cigány kovácsműhelyek. Félig meztelen, kiéhezett arcú rézbőrűek, verejtéktől gyöngyöző testükkel, hajmeresztő rettenetes piszokban szabad tűz mellett kovácsolnak. De a lakások legtöbbször szintén hasonló munka folyik, hol a szögletekben álló vackokon pergamentszínű, zörgő csontú vén banyák, durván szitkozódnak a töméntelen, nagyszámú gyerekekre, kik meztelenül csúsznak, másznak és kenyérért könyörögnek. Ebben az egy házban (?) 11 férfit, ugyanannyi nőt olvastam meg. De mennyi lehet a gyermekek száma?

Tizenegy lakás!

Tűz utca 24. Ebben a fészekben tizenegy cella, nagyrészt deszkából összetákoltva, zsúfoltan tömve felnőttel és gyermekkel.

A nyomor poézisa.

Tűz utca 13. Horvát Samu háza négy rekeszre oszlik. Természetesen ezek a rekeszek lakások. Az egyikbe benyitva, a maga ijesztő valóságában tárult elém a nyomor. Komor hangulatomban egy kis derűt hozott azonban egy, a földön levő teknőcskében fekvő ártatlan pici jószág. Reám kacagott a nagy fekete szemével, kezecskéivel repdesett felém és nékem, a toll harcedzett vén katonájának felsírt, felzokogott a szívem. Hát miért is született ez a poronty?!?

Egy köteg szalma bútor.

Tűz utca 15. Lakatos Mihály házában 5 lakásnak nevezett odú. Egyik odúban egy vörösképpű, alkoholista puffadt nő állott meggörnyedten, mert ki egyenesedni nem tudott. A bútorzat egy köteg szalma csupán.

Csak 7 éjjeli menhely.

Tűz utca 34. Szabó Mátyásné telkén 12-18 gyermek, agg és fiatal felnőttek 8-10. Egyik család mohó étvággal fogyasztott sült tököt. Ki tudja, reggelijük, ebédjük, vagy vacsorájuk volt-e, avagy mindhárom egyszerre?! Itt csak 7 éjjeli menhely van!

Egy méter hosszú és széles.

145

Zúgó utca 29. Ezen a telken deszkából 1 méter hosszú, 1 méter széles kínzókamrákat lakásnak neveznek.

A Takács Gyuri.

Zúgó utca 19. A telek 4 odúja egyikében a piszkos rongyok között priccsen felöltözve egy vad tekintetű ember feküdt. Takács Gyuri a neve. Három nap óta nem kelt fel. Dolgozik az asszony!

Ahol csirkét kopasztanak.

Zúgó utca 13. Hat tyúk. Az udvaron nagy tömeg van összeverődve. A szoros gyűrűn alig tudtam utat törni magamnak. Kicsiknek és nagyoknak szájatva egy pontra volt szögezve tekintetük. Közelebb menve, megnéztem, hogy mit bámulnak. Az egyik lakó – csirkét kopasztott!

Hat barlang, 18 gyerek.

Iszkápa utca 16. Hat barlanglakás. Tizennyolc gyermeket olvastam itt meg az udvaron. Milyen levegő lehet ezekben a barlangokban?

Egy csokor nyomor.

Kevés volna arra egy vasárnapi száma a Győri Hírlapnak, ha mind, mind fel akarnám sorolni a nyomor méhében látott rettenetes lakóhelyeket. Így hát egy csokorba kötöm a nyomort. Zúgó utca 23. Döme Józsefné telkén 5, Tűz utca 36. Tuli Gézáné telkén 7, Tűz utca 17. Gyarmati Ferencné telkén 4, Tűz utca 26. Döme Károly telkén 5, Tűz utca 20. Vörös Jánosné telkén 6, Tűz utca 9-13. Prichler Imre telkén 8, Tűz utca 14. Varga Andrásné telkén 6, Tűz utca 8. özv. Fobotka Frigyesné 6, Liget utca 13. Tüske Mihály 4, Festő utca 56. Varga Mihályné telkén 4, Kazamáta utca 5. Horváth János 9, Kazamáta utca 11. özv. Vecsei Mihályné telkén 6, Kazamáta utca 15. Kimpurger Ferenc telkén 5, nagy részben tapasztott, de sok csak deszkából összetákolt Gorkij lakásokat találtam.

A házbérúzsora.

A sorra járt nyomorúságos lakások gazdáit kikérdeztem, hogy mit fizetnek a lakók egy-egy éjjeli menhelyért. Erre vonatkozó adatgyűjtésem szerint az átlagos bérek ezek: 48, 60, 70, 80, 100, 120 korona. Most már ha vesszük, hogy egy gazdának a telkén csak öt éjjeli menedékhely van s jövedelmez egy-egy 60 koronát, az 300 korona. És a telek, a rajta levő odúkkal nem ér többet! Itt tehát örményszázalékra dolgoznak a háziurak.

November 1.

Nem sokára itt lesz a költözködés. Az odúban, a barlangokban, a kalitkákban megforgatódik a szenny, a piszok, újabb testvéreket kapnak a bennük lerakódott mindenféle betegségek bacilusai. Helyén való lenne, ha a főkapitány szigorú rendelettel megakadályozná addig az átköltözködést, míg legalább egy kis takarítást nem csinálnak azokban a borzalmas fészkekben.

Általános impressziók.

És most befejezzük a nyomor, a darócrongyokba burkolt Győr képének festését. Az utolsó ecsetvonás után beszámolunk az általános impresszióról, amelyet ránk gyakorolt a városnak ez a rettenetesen elhanyagolt része. Leszögezzük, mint tényt, hogy itt sürgősen haladék nélkül tenni kell valamit, mert az ott uralgó állapotok tarthatatlanok. El kell söpörni a föld színéről azokat az éjjeli menedékhelyeket, hogy még nyomuk se maradjon. A késlekedés igen nagyon megbosszulja magát. Elég csak, hogy egy járványos betegség üsse fel bennük a fejét és az egész város közönsége érezni fogja. Nevezzék azt a megoldást kormánysegítségnek, hatósági intézkedésnek, vagy társa-

dalmi mozgalomnak, de Győr város egész közönségének saját jól felfogott érdekében áll, hogy akció, széles medrű, hatalmas és nagy akció induljon momentán, sürgősen, azonnal.

Egy percre sem szabad késlekednünk és sietve menjünk a hatóság segítségére, hogy valamelyes megoldást találva, a nyomor méhében rejlő rettenetes képet eltüntethessük.

A könyörület, a józan logika, legfőképpen kincsünk az egészség óvása diktálja ezt.

Ismételjük: ne késlekedjünk. Nehogy egy rettenetes katasztrófa rázza föl bennünket közömbösségünkben.

Mindent félretéve: a Gorkij lakások foglalkoztassák a hatóságot és közönséget egyaránt.

Munkára fel!"

A városrész nyomorúságban élő lakóinak „erkölceit” 1910 nyarán vette górcső alá a Győri Hírlap tudósítója, „A Gorkij-lakások erkölcei. Tömeges vadházasság Győrött.” címen, július 19-i dátummal.⁵⁶⁵ Az év telén – a fenyegető kolera veszély okán – a lakások higiéniai viszonyai kerültek terítékre.⁵⁶⁶ Karácsonyi szocio-riportjában Csokonai Vitéz Mihály a helyi közösséget testileg, lelkileg mérgező alkohorról, a pálinkamérésről, kocsnákról számolt be.⁵⁶⁷ Két év múlva a közegészségügy – főként Újvárosban – aktuális kérdéseiről közöltek hosszabb riportot: „Séta Újvárosban.

„Csecsemővédelem. Lakászsora. Sürgősek a városi kislakások. Győr, szept. 20.

Ha máshonnan nem tudtam volna mai sétám sokszorosan meggyőződött arról, mily másképp fest az élet a valóságban, mint a hatóságok aktáiban. Ezt a sétát dr. Erdély Jenő barátom társaságában tettem, akit elkísértem gyermekvédelmi körútján. [...] A gondolatok és érzések egymást taszítva és egymást elnyomva rajzanak föl a szemlélőben, amint sorra járja a külvárosi házak lakásokként használt odúit. [...] Az egészség követelményei felől való szinte abszolút tájékozatlanság. Sok helyen a tisztasággal szemben minimális érzék. Sokat lehetne ezeken elmélkedni, de e helyett szóljanak mai sétám jellemzőbb esetei:

A Rác utca végén egy gazdálkodó házába térünk be. A viszonylagos jólétre valló, teljesen rendes szobában az asszony még ágyban fekszik. Tíz esztendő leánykája, a legnagyobb forgolódik körülötte. Nyolc élő gyermeke van, köztük

az utolsó előtti ikrek. Egészséges anya, egészséges csecsemő. minden gyermekét 10-11 hónapig szoptatta, nem is halt meg egy sem. Csak azt panasolja, hogy nem kelhet még föl, a többi egy hetes betegágyas már rég a dolga után jár. Az orvos azzal vigasztalja, hogy az ilyenek hamar megvénülnek.

Kevésbé vigasztaló kép szintén a Rác utcában egy napszámos háza tája. A koravén menyecskét a konyhában a mosóteknő előtt találtuk. A szobaajtó tárva, az egész forró nedves párával teli. A gyermeket helyesen táplálja az anyja, baj nincs. Az orvos a szellőztetésre figyelmezteti.

Szintén napszámos család. Az asszonyt itt is konyhában találtuk. A gyermek – a hetedik – bajban van, már akart orvost hívatni. Persze nem tartotta be a szoptatás 3 óráit. Az orvos ricinust rendel, üres teát, a tíz órás koplaltatást. Aztán a 3 órák betartását. Az anya szemében megcsillantak a rémület könnyei, az orvos higgadt jóakarata csakhamar fölszárítja.

A Festő utca egyik házának utolsó szobájába térünk. Szinte le kell hajolni a mennyezetig nedves, alacsony szobában. Ablak kettő is van; de együtt sincs egy négyzetméter. A férj – zenész egyik jobb kávéházban – erősen horkolva alszik az egyetlen ágyban, forró teste szinte rajta az átázott falon. Mellette a pólyás baba. Az anya nyári pongyolában csinosan megfésülködve sürgölődik körülöttük. Az orvos első szava erélyes figyelmeztetés: az alvó mellől el kell venni a gyermeket, mert agyon nyomhatja. Bizony vékonyka jószág, keveset kereső, rosszul táplálkozó szülők, förtelmes lakás, nem is csoda! Az orvos fehérneműt utalványoz és lelkére köti az asszonynak, hogy költözzenek ki. Száznégyszáz forintot fizetnek egy évre házbérül.

Pinkóca utca: A hátsó lakásban következő kép: a földes talajon egy szerkeszterű zsámoly, nyomorék legényke gubbaszt rajta és cibálja a fújtatót. Előtte egy marék szén izzik. A tüzet két fiatalember guggolja körül és szorgalmasan kovácsolja az iszkápat. A szoba bútora egy asztal és egy ágy, beburkolva egy csöppnyi jószág: gyönyörű fiúcska az ágyon. Egy jóképű kormos legény áll föl a tűz mellől, az apa. Az anya egy hete szült, templomban van. A „szobát” megtölti a szén füstje, fojtó gőze. Az orvos meghagyja, hogy ha az időjárás kedvezőbbre fordul, tegyék ki a gyereket az udvarra. Fehérneműben itt is hiány van. Az anya (18 éves) a gyárba jár tovább, az apa (22 éves) otthon kovácsol. Az anyakönyvvezetőnél még nem voltak. Talán beadják a gyereket a kisdédvédőbe. A házbér heti két korona.

Zúgó utca. Annyi sivárság, annyi szenny után föl villan a szem az örömtől. Pompásan – nem kőműves reneszansz szerint – díszített homlokzatú

ház (érdemes volna lerajzoltatni követendő mintául) tiszta udvar. De a lakáson tenyérnyi ablakok. A „lakás” szó azonban itt szörnyű túlzás azokra a kis benyílókra, melyekben egy-egy család szorong. A legutolsóban született az apróság, az anyja még ki sem sírhatta magát két kis gyermeke elhaltán. Szabadna ilyen helyen családnak, embernek lakni?! Az orvos osztja tanácsait, fehérneműt is utalványoz. Aztán gondol-e velük valaki még?

Kámán utca. Itt is az utolsó szoba a lakás, egy belvárosi bolti szolgálé. Ragyogó tisztára meszelt szoba. Az apa 18 K-t keres hetenkint, a házbér 54 korona. Az anya 34 éves, legalább 50-nek látszik. Négy rendes tiszta gyerek játszik a tűzhely előtt, az egyik szorgalmasan ír a palatáblára. A legkisebb beteg, az anyja meg nem egészséges. Az apa betegpénztári tag, hát tudott orvost hívni. Épp ott találtuk. Fehérneműben bizony itt is hiány volt.

Vége a riportnak. A tanulság mindnyájunknak szól, támogassuk a kisdédvédelem ügyét anyagi és erkölcsi erővel, magánúton és hivatalosan. Védjük meg a perifériák szegényeit a lakásuzsoratól, siessünk a kislakásokkal!”⁵⁶⁸

A legégetőbb kérdés ez időben az ivóvíz minősége volt. Az „Újváros betegek. Golyvás leányok. A közutak hibái. Panaszos szülők. Ivóvizet Újvárosnak.” szalagcím alatt a szerző kifejtette, hogy „Ennek a cikknek a célzata nem szenzációhajászás, csak a jó szándék, hogy egy közérdekű bajon segítsenek az erre illetékes körök, akik – ha eddig elkerülte a figyelmüket, – tudomást szerezzenek és módját adják a baj kiküszöbölésének. Újváros a fészke ennek a bajnak, azokat a lakókat veszélyezteti, akik szegénységüknel fogva kénytelenek a város határa felé húzódni, ahol, ha egészségtelenebbek is, rosszabbak is a lakások, s távol is fekszenek a munkahelytől, mégis aránylag kevesebb házbért igényelnek. S ezeket a szegény embereket, akiknek egy része még a munkásbiztosító pénztárnak sem tagja, terheli az orvos és gyógyszer költség, amit egy megfizetett fogyasztási cikk „élvezése” okoz. Ez a fogyasztási cikk: a víz, amit még a perifériákon lakók is a révfalusi vízmű lefektetett csöveibe bekötött közutakból nyernek, s amely után fizetik – végrehajtás terhe alatt – a szabályrendelet szerint megállapított díjakat. [...] Ám az ott künn lakó nép kénytelen ezt a vizet inni minden tisztátalansága, minden undorító szaga dacára (amit mind a vízfogyasztási díjért kap) s ráadásul súlyos nyavalyát szerez vele, amire Újvárosban – sajnos – számos élő példa van. [...] Különösen fejlődésben levő gyermekeket támad meg a perifériákon levő közutakból nyert víz és – golyvásokká teszi őket.”⁵⁶⁹

Aztán karácsony előtt megint az úJVárosi szülőkrol, gyermekekröl, erkölcsökröl készült tudósítás következett.⁵⁷⁰ A következö esztendőben a megújuló politikai válságok, majd az első világháború eseményei miatt ÚJVáros „szociális feltérképezése” lekerült a Györi Hírlap hasábjairól. Az ÚJVárosban uralkodó viszonyokra ugyanakkor a Györi Híradó is felfigyelt. Beszámolójának már a címe is árulkodó: „A nyomor vámszedői. Gorkij-lakások – palotabérek. A modern kor jobbágjai – egy városrész mosásból él. Ahova napfény se jut el. Közös konyhán a szegénység. Élet a gőzben. Bacillus-fészkek. Verejtékes pénzért betegség. Séta Révfaluban és ÚJVárosban.”⁵⁷¹

Alig telt el harmadfél évtized, már egy új szegénynegyed, a Trianon telep adott kifogyhatatlan témát a helyi sajtónak.⁵⁷²

Miután 1913-ban az Összetartás „azt írta csütörtöki számában, hogy „ÚJVáros a csavargók és csibészek hazája”, a „radikális irányú független” Friss Újság kelt az itt élők védelmére: „Miért? Talán azért, mert polgárai rendíthetetlen negyvennyolcasok és nem néppártiak.”⁵⁷³

Az első világháború borzalmai, és a kommün bukása után, 1920-ban kiadott györi Városkalauz pedig még ennél is tovább ment „Séta a városban” fejezetében. A II. kerületről ezt írta: „ÚJVáros, gúnyneve: cigánylajos, a Rába és a régi Rábcaszer (Bercsényi liget) közt.”⁵⁷⁴ Mind ez a kiadvány, mind az 1933-ban megjelent „Győr részletes kalauza”⁵⁷⁵ ÚJVárosról szólván, csak a templomokat tartotta említésre érdemesnek. Talán nem is volt itt más látnivaló a turisták számára. Az egykor híres szállodák közül a „Nádor” helyén – amelyben a huszas évektől már hajléktalanok éltek – 1932-ben már az új Iparostanonc iskola tömbje állt. Az Arany Bárány vendégszobáiból lakásokat alakítottak ki, földszintjén posta működött, a Fehér Ló pedig Buga György kocsmája és fatelepeként szolgált.

Az itt élőket, az egyre fokozódó lakásínség és munkanélküliség mellett még a háború előtti időkből örökölt kérdések foglalkoztatták: a már a század elején is nagy visszhangot kiváltó piacok elhelyezése, a gazdasági élet hanyatlása, az utak helyzete. Farkas Béla dr. ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag 1934-ben nyílt levélben fordult a város vezetéséhez: „A Györi Hírlap keddi számában »A Széchenyi-téri árusító-asztalok ügyében« cím alatt megjelent közlemény azt a hirt is közli, hogy a városi piacrendező bizottság akként határozott, hogy az úJVárosi Petőfi-téri hídmérlegnek és ezzel kapcsolatban a fa- és szénapiacnak a nádorvárosi Szent György-térre való áthelyezését javasolja a város kisgyűlésének. Nem ismerem azokat az indokokat, amelyek a piacrendező bizottságot ezen elhatározásra bír-

ták, de meggyőződésem, hogy Újváros és Sziget lakóinak jogos gazdasági és existenciális érdekeit is súlyosan sérti a piacrendező bizottság határozata. – A hetenként két napon megtartott piac életet, egészséges vérkeringést vitt be Újvárosnak és Szigetnek egyébként elég vérszegény gazdasági életébe. Ettől a fontos gazdasági életlehetőségtől a fejlődésben egyébként is stagnáló Újváros és Sziget nagyszámú iparosságát, kereskedőit, értelmiségét és egyéb lakosságát existenciális érdekeik súlyos sérelme nélkül megfosztani nem lehet. A fejlődésben úgyszólván teljesen megállott Újvárosnak és Szigetnek csak adni lehet gazdasága életét fejlesztő lehetőségeket, de elvenni tőlük a további hanyatlás veszélye nélkül nem lehet. Kétségtelen, hogy az újvárosi Hosszúhid megépítésével kapcsolatban a hídfő újvárosi része is föltétlenül rendezendő, de ha ennek folytán a Petőfi-téri kettős piac eddigi helyén egészében, vagy egy részében meg nem maradhatna, akkor is van lehetőség arra, hogy Újváros más megfelelő részén elhelyeztessék. Újvárosnak az évek hosszú sorára tekintettel mintegy szerzett joga van piacára. Szükségesnek tartanám!, hogy Újváros és Sziget érdekeltségei és törvényhatósági bizottsági tagjai a piac kérdésben egységes állásfoglalás végett értekezletet tartsanak, álláspontjukat és ennek indokait városunk megértő vezetőségének tudomására hozzák. Soraim közlését megköszönve, vagyok Főszerkesztő Ur készséges híve”⁵⁷⁶

Az újvárosiak két világháború közti „existenciális helyzete” mellett, a városrész társadalmi, műveltségi viszonyaira is felhívták a figyelmet Bay Ferencnek, a város magánkönyvtárainak felmérése és statisztikai elemzése során tett megállapításai:

„Az összeírással kapcsolatban 21.021 városi ívet dolgoztattam fel, amelyeknek kerületenkinti megoszlása a következő: Belváros 6880, Újváros 4090, Nádorváros 4401, Sziget 2429, Révfa 1819, Szabadhegy 1402, összesen 21.021 iv. Az összeírás szerint Győrött 535 magánkönyvtár van, amelyek összesen 143.785 könyvet tartalmaznak. Ebből a legtöbb van a Belvárosban: 338, a legkevesebb viszont Révfaluban: 11. Nádorvárosban 160 és Újvárosban 26. [...]

A győri magánkönyvtárak könyvanyagának kerületek szerinti megoszlása:

A kerület	100-ig	200-ig	300-ig	500-ig	1000-ig	1000 felett	összes
Belváros	93	74	50	55	40	26	338
Nádorváros	59	47	17	14	15	8	160
Újváros	2	3	7	2	8	4	26
Révfa	2	1	4	4	-	-	11
Osszesen	156	125	78	75	63	38	535

A 143.785 kötetből 93.127 kötet a szépirodalmi és 50.558 kötet tudományos mű. Kerületek szerinti megoszlásuk a következő:

A kerület	szépirodalmi	%-ban	tudományos	%-ban
Belváros	58113	62.4	32599	64.4
Újváros	7564	8.1	7681	15.1
Nádorváros	26005	27.9	9513	18.8
Révfa	1445	1.5	765	1.5

Ha most már a magánkönyvtárak tulajdonosainak foglalkozás szerinti megoszlását vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy nagy részük a köztisztviselői karból került ki. A köztisztviselői kar vállalta mindenkor és viseli ma is a gazdasági válság nehéz napjaiban ezen a téren is – mint adataink bizonyítják – a legnagyobb áldozatokat. A magánkönyvtárak tulajdonosainak foglalkozás szerinti megoszlása a következő: Köztisztviselő: közigazgatási 147, tanár 58, bírósági 26, katonatiszt 38, tanító 14, összesen 283. Egyéb foglalkozási ágak: magántisztviselő 55, pap 19, orvos 51, kereskedő 33, mérnök 31, iparos 3, magánzó 7, egyéb 21.⁵⁷⁷ E statisztika – ha első látásra speciálisnak tűnik is – híven tükrözi Újváros két világháború közötti társadalmi összetételét.

Az 1944 januárjában rendezett „lakossági meghallgatáson” még mindig a fél évszázada megoldatlan problémák voltak terítéken: „dr. Kászonyi Richárd főispán csütörtökön megjelent a MÉP⁵⁷⁸ újvárosi szervezetének értekezletén, hogy meghallgassa ennek a városrésznek kívánságait.

Az értekezletet Marschall Béla kormányfőtanácsos, a MEP Győr városi szervezetének elnöke nyitotta meg. Bevezető beszédében örömmel köszöntötte a főispánt és a megjelenteket, kik között egyformán foglalt helyet tisztviselő, kereskedő, iparos, gazda és munkás.

Felhívta a főispán figyelmét erre a nagy városrészre, mely talán a leggyökeresebb családok lakóhelye, hiszen itt valóban majdnem száz százalékban az itt születettek élnek.

Rámutatott a kényszerűségből települt Szent Erzsébet-telep bajaira, melyek a trianoni szegénységből eredtek. A sok kis család, mely ott megtelepült és ma sem tulajdonosa kis otthonának, várja, hogy csekély díjért magának mondhasa családi fészket. Itt épült az Iparostanonc-iskola, most egy Népház, egyébként Újváros nem fejlődik, de lakossága mindig kötelességtudóan volt keresztény és magyar és az is lesz minden megpróbáltatáson át.

Marschall Béla kérte a főispánt szeresse ezt a városrészt és adja át Újváros hálás köszönetét feleségének, aki máris megmutatta, hogy szereti és becsüli

a szegény embert, pártfogolja a sokgyennekes családokat, a hadiözvegyet és árvát, de szükség is van itt pártfogó szeretetére, mert Újvárosban sok a szegény, segítsre váró család.

Az újvárosi szervezet tagjait felkérte ezután, hogy közérdekű, a városrész polgárait érdeklő ügyekben bátran és nyíltan adják elő kéréseiket, kívánságait.

Gyarmathy Kálmán törvényhatósági bizottsági tag, az újvárosi Gazdakör érdemes elnöke, aki a torony alatt évtizedek óta mindig gazdatársai érdekeiért és ezen át a közért harcol, volt az első felszólaló. Őszinte, ízes magyarsággal elmondott szavai nagy hatást keltettek. Az újvárosiak, különösen a gazdák nevében előterjesztett kérései az alábbiak: Tegyük használhatóvá, közlekedésre alkalmassá az utakat, elsősorban a Somos-utcát, de javításra és gondozásra szorulnak a dűlőutak is. Polniczky Lipót főispán – mondotta – meghallgatta a gazdák panaszát és kiszállt, megnézte a Liget-utcát, a gazdák fő közlekedési útvonalát és kitűnő makadám utat építtetett a várossal. Ez a közlekedés főútja. Azt kéri, hogy dr. Kászonyi Richárd főispán úr szintén segítsen rajtuk, javíttassa meg a várossal a másik főutat, a Somos-utcát. Szívesen felajánlja a gazdák segítségét a szükséges anyag fuvarozására. Harminc éve harcolunk, instanciázunk – mondotta – azért, hogy vízmentesítsék az újvárosi határt.

153

A Pós-dombon szivattyút kérnek, hogy ne ismétlődjen meg az a hatalmas vízkár, mely miatt az idén nagy gond a pontok beadása, mert a belvizek három év alatt elrontották a földeket.

Szeretné megérni, hogy a Pós-dombnál szivattyú működik és földjeikkel teljes erővel szorgálhatnák a magyar termelést.[...]”⁵⁷⁹

Bár a kerületben a 19. század vége óta, illetve a 20. század elején az egyértelműen egyházi indíttatásúak mellett számos polgári egyesület alakult,⁵⁸⁰ melyek közül talán e korszakban az Újvárosi Társaskör volt a legaktívabb, a fiatalok számára a kitörési lehetőséget leginkább a sport biztosította. „Újvárosban, ott, ahol ma is legjobban kiéleződik a proletárizmus, ahol a társadalmi rétegződés a jelen pillanatban is annyira szembetűnő. Itt a futball nemcsak játék, nem csupán sport, hanem kultúra, hivatás, amatőrizmus a szó legnemesebb értelmében.

Ezerkilencszáztizenhetet irtak, amikor a Kerület SC megalakult. Lelkes fiatalok, Szakács József, Horváth József, László Ferenc, Gál István, Pető István szükségét látták annak, hogy éppen a szegény-negyed ifjúságát kell táborba tömöríteni, hogy az értékes elemeket megmentse, felkarolja s a szent cél

szolgálatába állítsák. Pénzüik alig, csak szívük, határtalan lelkesedésük és reményük volt meg. [A világháborút követően] 1923-ban újból életre kelt az egyesület, a Kerület SC [minden támogatás nélkül] elindult a bajnokságban.

1940 hajnalán ide látogatott el a krónikás, Grábits Frigyesek, dr Ruppenthal Miklóskok, Lauscher Nándorok, Károlyi Istvánok, Sajka Györgyök, Braunsteiner Frigyesek, Horváth Istvánok, Juhász Ernők, Winkler Mihályok, Gál Istvánok, dr Zámolyi Istvánok népes családjához.

Jelenleg két szakosztály működik. A kerékpáros szakosztály valamikor Keizinger Imre kezei alatt csodákat művelt. Az ő szárnyai alól nőtt ki Horváth Béla, Nagy István, Vörös József s még az a 20-30 névtelen fiatal.

A játékosok krémje Juhász Ernő. a nyugati kerület egyik legszimpatikusabb futballistája, mellette Diószegi István, Winkler Károly, Nagy Mihály, Hiba János, Németh Ferenc s az ifjúsági Balogh Lajos, Keizinger György. Szalay György, Németh István és társaik, azok, akik csodára képesek. Szinte hihetetlen de tény, hogy a csábítások, a játékoskeresők ígéretései csak igazán ritka kivételen ingatták meg hitüket."⁵⁸¹

Az 1895. május 30-án rendezett győri kerületi tornaverseny résztvevői az Ótemető téren

Az 1942-1943-as idény újvárosi bajnoksapata

A második világháború után semmilyen tekintetben nem javult a városrész helyzete. Sőt!

155

Nemcsak a világégés katonai áldozatai, hanem a táborokban, kényszer-munkán elpusztult újvárosi zsidóság sem tért vissza. Az egyházmegyei Schematismusban 1943-ban még 504 izraelita szerepelt, 1947-ben már csak hatvanat vehettek számba.⁵⁸² A háború után szintén megfogytakozott cigányság – különösen a „Lakatos családok érdekében. Ilyen 11 van és 73 tagot képvisel” – nevében Lakatos Lajos (Szlávik) vajda írt levelet: „A mostani demokratikus világban, amikor minden ember megélhetését kívánják biztosítani, hisszük, hogy mi is megértésre találunk. Mi pedig ígérjük, hogy becsületes, munkás emberek leszünk. A magam részéről biztosíthatom a Tökintetes Nemzeti Bizottságot, hogy ellenőrizni fogom a cigányságot és én leszek az első, hogy a naplopó, munkakerülő cigány a hatóság megtorló intézkedése alá kerüljön. Azok részére, akik még nem dolgoznak, azt kérem, teremtsenek megfelelő munkakört és ha ezután sem dolgozik vonják súlyos büntetés alá.

Végül legyen szabad megjegyezni, hogy különös gondoskodás történjék arról, hogy az iskolába járás betartassék, már fiatal korban rendre és tisztességre neveljék a cigányokat, s magam sem akarok a jövőben munkakerülő cigányt látni, hanem csak szorgalmas és dolgozó cigányt.”⁵⁸³

A vajda szándéka, ígérete csak részben teljesült. Ezért 1947 májusában, le-
vélben fordult a város polgármesteréhez, amelyben kérte, hogy jelentése
alapján „a dologkerülőkkel szemben a legszigorúbb közigazgatási eljárást el-
rendelni és őket munkatáborba szállítani szíveskedjék.”⁵⁸⁴

Az újvárosi cigányok száma az ötvenes években tovább gyarapodott, mivel
megszűnt a korábbi illetékességi törvény. Bevándorlásukat már semmi sem
korlátozta. Az újonnan érkezettek zömmel Újváros komfort nélküli, régi épü-
leteit, illetve az ellehetetlenített iparosok és gazdálkodók, az egykori beszállók
ingatlanait kapták meg lakás céljából.⁵⁸⁵

Az iparosok műhelyeit, a háztulajdonosok ingatlanait államosították, a Ma-
jorok gazdálkodóit szövetkezetbe kényszerítették. 1950. augusztus 31-én
alakult meg az Új Élet Termelőszövetkezeti Csoport.

Az építési, változtatási tilalmak lehetetlenné tették Újváros természetes fej-
lődését, s konzerválták a fél évszázada fennálló szociális feszültségeket is. Az
1952. évi általános rendezési tervet Lakatos Kálmán 1948-ban elfogadott Te-
rülethasználai terve alapján dolgozták ki. Ennek alapján Újváros „történeti
magját” közepes fokú beépítéssel jelölték. Az 1960-as évek elején tervezett
fejlesztéseket – a városnegyedre jellemző családi házas övezetre vonatkozó
telekgazdálkodási előírások miatt – csak többszintes beépítéssel lehetett volna
folytatni. A város ezért elhatározta Újváros és Sziget közös lakásépítési ter-
vének kidolgozását, természetesen panellal. Mi mással? A beépítési javaslat
szerint a két városszerkezeti egység közös negyedközpontja a Bercsényi liget
hajlatába került, a Kossuth Lajos és a Bálint Mihály utca történeti magja érin-
tetlen maradt volna. A tervezés fő gondja az volt, hogy a városnegyed haj-
ladozó utcáihoz a panel geometrikus rendje nem illeszkedett.

Újváros lakóépületeinek állagára, továbbá a döntő részben munkásokból
álló lakosságra való tekintettel a város végrehajtó bizottsága 1970-ben jó-
váhagyta Újváros rendezési, illetve beépítési tervét. Szerencsére további lé-
pések nem történtek, a terv jóváhagyása egyébként is politikai indítékból,
és nem városi létérdekből, még kevésbé városépítészeti megfontolásból szü-
letett. Az általános rendezési terv Újvárost alacsony fokú beépítéssel jelölte.
A programot a város lebegtette, mert a külváros rozoga házaiban lakók nem
tartottak igényt a panelbérház komfortjára, ragaszkodtak megszokott kör-
nyezetükhöz.

1978-ban, a rekonstrukciós területek fejlesztésének országos programja
nyomán Újváros átépítését új Részletes Rendezési Tervre bízta. Átütő város-
fejlesztés ez után sem történt, az útba eső magántulajdonok kisajátítása vagy

megvétele óriási költséget emésztett volna fel, üzleti befektetők sem érdeklődtek.⁵⁸⁶ Pedig ekkorra már készen állt az országos visszhangot is kiváltó „Újvárosi skanzen” terve. A Kisalföld 1978. december 29-i számában megjelent beszámoló szerint, a műemléki és városetztétikai albizottság tagjai, a Rába Városi Művelődési Központ honismereti klubja és a Xántus János Múzeum munkatársai Újváros régi, értékes épületeinek megmentésén fáradoznak. Munkájukkal a városrész rekonstrukciós tervezését segítik. Tanulmányukban javasolták a Rác templom és parókia műemléki védeltségén túl, hogy az Áchim András utca, a Somos utca, a Festő utca legszebb népi építészeti emlékei is nyerjenek védeltséget. Várayné Bíró Ibolya gondos kutatásainak és szervezőmunkájának köszönhetően 1979-re el is készült az újvárosi, helyben megőrzendő épületek felmérése és hasznosítási terve is. A teljes dokumentáció, és a megvalósításhoz szükséges műhelyberendezések, tárgyak sajnos csak a múzeum adattárába, illetve gyűjteményeibe kerültek, a nagyszerű terv nem valósult meg. Az állami, városi akarat hiányában, az olcsó telekárakat kihasználó magánépítők ugyanis az Áchim András és a Liget utca környékére vándoroltak.⁵⁸⁷ 1945 és 2000 között – emléktábla avatások, és egyesületi kezdeményezések mellett – szinte teljesen eseménytelen volt a városrész élete. Összesen hat említésre méltó dolog történt e félévszázad alatt.⁵⁸⁸

A pozitív változás csak a 21. században – a „Szociális városrehabilitáció Győr-Újváros területén” projekt elindításával – vette kezdetét. Ennek eredeti célja:

„- Hat lakóépület: a Kossuth Lajos utca 15., 19., 21., 22/b., 26. és 28. teljes felújítása, bennük 40 db modern szociális bérlakás, 5 db üzlethelyiség és 1 „szomszédsági rendőrségi iroda” kialakítása.

- A Bercsényi liget első, kb. 500 m hosszú, a Híd utcától a Jakobinus utcáig tartó szakaszának a felújítása, élhető, modern pihenőpark, játszótér, KRESZ-pálya kialakítása.

- A Kossuth Lajos utcán két fontos, és jelenleg nagyon rossz állapotban lévő középület, a Kossuth Lajos Általános Iskola és a római katolikus Szent József templom külső felújítása.

- A soft tevékenységek révén olyan egészségügyi, szociális, környezetvédelmi, oktatási-képzési, kulturális, szabadidős és a közbiztonsággal kapcsolatos programok megvalósítása, amely az akcióterületeken élő lakosok felemelkedéséhez, gyarapodásához járul hozzá képzettségi, műveltségi, egészségi, környezettudatossági szempontból.”

A második ütem „célja a Győr-Újváros területén elhelyezkedő szegregátumban élő hátrányos helyzetű személyek, illetve társadalmi csoportok leszakadásának megállítása, életkörülményeinek javítása, a leromlott lakókörnyezet rehabilitációja.

Az általános célok irányvonala:

- A helyi igényeken alapuló, minőségi lakhatási feltételek megteremtése.
- Az önkormányzati tulajdonú épületek felújításán, energetikai korszerűsítésén keresztül az önkormányzati bérletlakásállomány színvonalának emelése.
- A megújított épületek hosszú távú fenntartása érdekében a lakókörnyezet megóvása iránti igény előmozdítása.
- A családok integrációs esélyeinek a növelése, a szegregált lakókörnyezetből és társadalmi státuszából való kilépés mielőbbi lehetőségének elősegítése, közösségi és kulturális identitásuk erősítése.

Az akcióterület kijelölésekor fő szempont volt, hogy a korábbi években megkezdett szociális városrehabilitáció folytonossága biztosított legyen és megegyezzen a TOP-6.9.1-15 felhívásra benyújtott pályázat által lefedett akcióterülethez. A kijelölt akcióterület magában foglalja a legnagyobb szegregátumot, illetve a szegregációval veszélyeztetett területet.

A felújítással érintett ingatlanok: Kossuth u. 31., illetve a Bercsényi liget 41. és Bercsényi liget 35.

Műszaki-szakmai eredmények: 3 épületben 28 felújított lakóegység.

A projekt – konzorciumban megvalósuló – harmadik ütemében Győr-Újváros területén a Kossuth utca 36. szám alatt található épület felújítására kerül sor. A beruházás a társasházi közös tulajdonú helyiségek felújítását, a műemléki környezetben megengedett energetikai korszerűsítéseket tartalmazza. A felújítással 11 önkormányzati tulajdonú lakás újul meg, kapcsolódva az első két ütemhez.

A projekt tervezett befejezési dátuma 2021. február 28.

Jelentős esemény a városrészben a zsinagóga felújítása 2003-ban, az Olimpiai Sportpark és kapcsolódó létesítményeinek kialakítása 2017-ben Újváros és Sziget határán, az Evangélius tömb (Insula Lutherana) teljeskörű rehabilitációja 2016-2019 között, a Gróf Bethlen István emlékpark kialakítása 2019-ben, a Kossuth utca útburkolatának és közműhálózatának korszerűsítése a Kossuth-szobor 2016-2017-ben, a Bercsényi liget útburkolat és közműhálózat korszerűsítése 2017-2018-ban.

Fontos mérföldkő a Kossuth utca 58. sz. alatti idősek klubja és családsegítő szolgálat beindítása, 2010-ben, csakúgy, mint a Rába Quelle Gyógy-, Termál és Élményfürdő kialakítása a régi fürdő helyén, ez utóbbi ugyan Sziget városrészhez tartozik, a fejlesztés azonban Újvárost is jelentősen érinti.

Igen komoly lépés volt a 2012-től a Szociális városrehabilitáció Győr-Újváros területén elnevezésű pályázat megvalósítása, amelynek keretében egyebek mellett 40 db modern szociális bérlakás kialakítására került sor a Kossuth utcában. Rendőrségi helyiséget létesítettek a Kossuth utca 13. sz. földszintjén. A projekt további ütemeiben számos további ingatlant modernizáltak.

Hivatkozás és irodalom:

Fekete Dávid, Polgári István: Szociális városrehabilitáció Győr-Újváros területén, FALU VÁROS RÉGIÓ : (2) pp. 76-81.

A 2018. október II-én felavatott, Bethlen Istvánnak emléket állító bronzszobor. Páljános Ervin alkotása

FORRÁSOK, HIVATKOZÁSOK

RÖVIDÍTÉSEK

GyEL	Győri Egyházmegyei Levéltár
KI	Káptalani levéltár
GyKML	Győri Káptalan Magánlevéltára
PL	Püspöki Levéltár
GyMJVL	Győr Megyei Jogú Város Levéltára
MNL.OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
MNLGyMSMSL	Magyar Nemzeti Levéltár, Győr Moson Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára
XJM	Xántus János Múzeum
NA	Néprajzi Adattár
C	Céhtörténeti gyűjtemény
ms	Kézirat

160

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Bedy kézirat** Bedy Vince: Győr vár és Győrújváros története, lakossági viszonyai, műveltségi állapota... Győri Egyházmegyei Levéltár, Hagyatékok, letétek, Bedy Vince-hagyaték, I. doboz.
- Horváth kézirat** Horváth Detre Mihály: Győr templomai. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. G. XXVII. 1.22.
- Jegyzőkönyv** Protocolum Sub Urb̃ Jauriensis Ab 1728. Győr Megyei Jogú Város Levéltára. IV. A. 1001/a 31.

IRODALOM

- Bak 1978** Bak Borbála: Győr szabad királyi város bíráinak választása 1743–1788 között. In: Tanulmányok Győr és vidéke történetéből. Szerk.: Gecsényi Lajos. Győr, 1978. 23–36.
- Bana 1987** Bana József: A lakatos kóborcigány-karaván győri letelepítésének krónikája. Győri Tanulmányok 8. Győr, 1987. 139–151.
- Bana 1994** Bana József: A vándorcigányok letelepítése, építkezése a 19. század közepétől a 20. század közepéig. In:

- A Kisalföld népi építésze. Szerk. Cseri Miklós – Perger Gyula. Szentendre – Győr, 1994. 309–328.
- Bana 2001** Bana József: Adalékok Győr és Újváros egyesületeinek történetéhez. Újvárosi Krónika. Győr, 2001. 29–47.
- Bana 2005** Bana József (szerk.): A győri zsidóság története különös tekintettel a holocaustra. (Dokumentumgyűjtemény) Duna-táj Magyar-Izraeli Baráti Kör, Győr, 2005.
- Bana 2007** Bana József: Oláh cigánycsaládok Győrben a 19–20. században. In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József–Katona Csaba. Budapest – Győr, 2007. 37–48.
- Bana 2009** Bana József: A vajda halála. Lakatos Mihály balladája. In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs, 2009. 55–60.
- Bana 2011** Bana József (szerk.): Győr, a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből. Győri Tanulmányok 33. Győr 2011.
- Bácskai 1971** Bácskai Vera: Győr társadalmi összetétele a XVIII. században. In: Győr várostörténeti tanulmányok. Győr 1971. 165–195.
- Bedy 1938** Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III.) Győr, 1938.
- Bedy 1939** Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének múltja. (Győregyházmegye múltjából V.) Győr, 1939.
- Bedy 1942** Bedy Vince: Adatok a győri ipar történetéhez. Győri Szemle 13. (1942) 181–194.
- Bél 2016** Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus tertius, in quo continentur ... Comitatus laurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth. MTA BTK TTI, Budapestini, 2016.
- Borbíró–Valló 1956** Borbíró Virgil–Valló István: Győr városépítéstörténete. Akadémiai Kiadó Budapest, 1956.
- Chotzazogulu 1997** Chotzazogulu, G. Charalampos: Auf den Spuren Greichen in Győr (Ungarn). Balkan Studies. 38/1. Thessaloniki, 1997.
- Csányi 1933** Csányi Károly: Győr részletes kalauza. Budapest, 1933.
- Cserhalmi 1885** Cserhalmi István: A győri n. győri ágost. hitv. ev. egyház története. Templomunk százéves fennállásának emlékére. Győr, 1885.

- Davidov 1988** Davidov, Dinko: A magyarországi szerb festészet. *Ars Hungarica*, 16. évfolyam 1. szám. 1988. 89–117.
- Domán 1979** Domán István: A győri izraelita hitközség története (1930–1947) Budapest, 1979. 195–221.
- Dominkovits 2001** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1600–1605. *Városi Levéltári Füzetek* 4. Győr, 2001.
- Dominkovits 2002** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1606–1611. *Városi Levéltári Füzetek* 5. Győr, 2002.
- Dominkovits 2003** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1612–1616. *Városi Levéltári Füzetek* 6. Győr, 2003.
- Dominkovits 2005** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái IV. 1617–1621. *Városi Levéltári Füzetek* 8. Győr, 2005.
- Dominkovits 2008** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái V. 1622–1626. *Városi Levéltári Füzetek* 11. Győr, 2008.
- Dominkovits 2010** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái VI. 1627–1630. *Városi Levéltári Füzetek* 12. Győr, 2010.
- Dominkovits 2011** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái VII. 1631–1636. *Városi Levéltári Füzetek* 13. Győr, 2011.
- Dominkovits 2013** Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái VIII. 1637–1641. *Városi Levéltári Füzetek* 14. Győr, 2013.
- Dóczi 1912** Dóczi Sámuel (szerk.): *Iparoskáté. Gyakorlati útmutató általános ipari kérdésekben.* Budapest, 1912.
- Emléklapja 1931** Győr szab. kir. város hivatásos és önkéntes tűzoltóságának emléklapja. Győr [1931.]
- Eöttevényi 1905** Eöttevényi Nagy Olivér: A Győr szab. kir. városi ág. hitv. evang. keresztyén egyházközség története keletkezésétől 1904. december 31-ig. Győr, 1905.
- Fátay 2011** Fátay Tamás: Győr: Városépítés és városrendezés 1945 és 1986 között. Győr, 2011.
- Filep 1961** Filep Antal: Győr XVII. századi településtörténetéhez. *Arrabona* 3. 1961. 101–110.
- Fuchs 1874** Fuchs Bonifác: Görög nem egyesült egyházközség. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly Budapest, 1874. 208.

- Füves 1965** Füves Ödön: Görög kereskedők a Dunántúlon 1754–1771 között. Antik Tanulmányok XII/1. 1965. 106–109.
- Gecsényi 1976** Gecsényi Lajos: Gyár városa 1526 után. Arrabona 18. 1976.
- Gecsényi 1984** Gecsényi Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények 31. évf. 4. sz. 1984. 664–686.
- Gecsényi 1986** Gecsényi Lajos: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. Arrabona 22/23. 1986. 99–127.
- Gecsényi 1995** Gecsényi Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1617–1626. Győr, 1995.
- Gecsényi 1997** Gecsényi Lajos: Vázlat Győr XVI–XVII. századi történetéről. In: Győr története a kezdetektől napjainkig. Városi Levéltári Füzetek 1. Győr, 1997. 35–47.
- Gecsényi 2004** Gecsényi Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1627–1637. Győr, 2004.
- Genthon 1959** Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. I. kötet. Budapest, 1959.
- Gömöri 1975** Gömöri János: Faburkolatú utak maradványai Sopronban és Győrött. Arrabona 17. 1975. 91–107.
- Győr 1904** Győr szabad királyi város és Győrvármegye Cím- és lakjegyzéke az 1904. évre.
- H. Pálffy 1935** H. Pálffy Ilona: Győr város iparosai, kereskedői és mezőgazdasága 1828-ban. Győri Szemle 6. évfolyam 1935. 120–132.
- Hegedűs 1941** Hegedűs Márton (szerk.): A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma Budapest, 1941.
- Hegedűs–Szabó 2007** Hegedűs Zoltán–Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái IV. 1638–1650. Győr, 2007.
- Hegedűs–Szabó 2009** Hegedűs Zoltán–Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái V. 1651–1675. Győr, 2009.
- Hegedű–Szabó 2015** Hegedűs Zoltán–Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái VI. 1676–1690. Győr, 2015.
- Horváth 1995** Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból I. 1600–1630. Győr, 1995.
- Horváth 1996** Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból II. 1631–1654. Győr, 1996.

- Horváth 1997** Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból III. 1655–1699. Győr, 1997.
- Horváth 2011** Horváth József: Három győri „rác” végrendelet a XVIII. századból. Arrabona 49/2. 2011. 57–76.
- Imre 2001** Imre Béla: Városomról – városunkról. Hazánk Kiadó. Győr, 2001.
- Jankovits 1991** Jankovits József: Énekek és versek 1686–1710. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 14. kötet. Budapest, 1991.
- Jelentés 1909** Győr szab. kir. város Ipartestületének jelentése az 1908-ik évről. Győr, 1909.
- Jenei 1940** Jenei Ferenc: A régi Győr magyarsága. Győri Szemle 11. (1940) 107–112, 188–190.
- Jenei 1960** Jenei Ferenc: Fejezetek a győri kocsmák és vendégfogadók történetéből. Arrabona 2. 1960. 61–71.
- Kalauz 1893** Kalauz Győr város és környékén. Würzburg, 1893.
- Karvasy–Kautz 1874** Karvasy Kálmán–Kautz Gusztáv: Zenészet. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Budapest, 1874. 245–250.
- Kemény 1930** Kemény József: Vázlatok a győri zsidóság történetéből. Győr, 1930.
- Kovács 2000** Kovács Géza: A győri evangélikus egyházközség története 1520–1785. Győr, 2000.
- Krúdy 1925** Krúdy Gyula: Ady Endre éjszakái. Kalandjaim a költővel girbe-gurba pádimentumokon. Nyugat 1925. 3–4. szám.
- Kurutz 1911** Kurutz József: A Győri Ipartestület és a régi győri ipartársulatok története. Budapest, 1911.
- Legújabb 1876** Legújabb Nagy-Győri naptár az 1876. szökő évre. Czéh Sándor, Győr, 1876.
- Liszkay 1868** Liszkay József: A Nagy-Győri Evangéliomilag Reformált Egyház multja és jelene összefüggésben hazánk politikai s vallásos mozgalmával. Hennicke Rezső, Győr, 1868.
- Markó 1934** Markó Árpád: Bottyán kísérlete Győr megrohanására 1707. június 25. Győri Szemle 5. (1934) 323 – 329.
- Matusek 1874** Matusek Antal: A megye helytörténete. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Budapest, 1874. 490–580.
- Már 1814** Már Péter: Templomszentelési beszéd. Tartatott a Nagy Győri Reformata Ekklesia Temploma megújítása alkalmatosságával September 4-dik napján 1814-dik esztendőben Már Péter Nagy Győri református Prédikátor által. Győrben, özvegy Streibig Józsefné betűivel.

- Molnár 1986** Molnár Ernő (szerk.): Munkásmozgalmi emlékhelyek Győr-Sopron megyében. Győr, 1986.
- Morvai 2005** Morvai Gyula: Két összeírás a szabad királyi várossá válás időszakából. In: Újvárosi krónika II. Győr 2005. 5–36.
- Morvai 2005 b** Morvai Gyula: Bűnesetek a városi jegyzőkönyvekből 1714–1716 között. In: Újvárosi krónika II. Győr, 2005. 37–55.
- Morvai 2007** Morvai Gyula: Győri polgárkönyv I. Mezővárosi időszak 1600–1743. Városi Levéltári Füzetek 10. Győr, 2007.
- Nagy 1988** Nagy Márta: A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázok. Budapest 1988.
- Nagy 1996** Nagy Márta: Görög egyházművészeti emlékek Magyarországon. Debrecen, 1996.
- Nagy 2010** Nagy István: Quiritatio. Sikoly. Győri zsidó tragédia 1938–1945. Győri Zsidó Hitközség Győr, 2010.
- Nemes 2011** Nemes Gábor: „... A mikor az korcsmának ideje let uolna” A Győri Káptalan újvárosi borkimérése a XVII. században. In: Arrabona 49/2. 2011. 33–48.
- Orbánné 2006** Orbánné Horváth Márta: Győri emlékhelyek és köztéri alkotások. Győr, 2006.
- Önkénytes 1880** A Győri Önkénytes Tűzoltó-egylet tíz évi fennállásának Emlékkönyve 1870–1880. Győr, Sauerwein Gézáné nyomdája Győr, 1880.
- Pataky 1985** Pataky László: A győri református egyház története. Győr, 1985.
- Payr 1924** Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron, 1924.
- Perger 1995** Perger Gyula: Cigánykovácsok Győr megyében. A győri iszkapások. Arrabona 34. 1995. 269–289.
- Perger 2002** Perger Gyula: Újváros 1703-as telekkönyve. Győri Tanulmányok Füzetek 8. Győr, 2002.
- Perger 2003** Perger Gyula: Czigány Béla beszámolója a Győr-újvárosi szegkovácsokról. Arrabona 41. 2003. 357–363.
- Perger 2005** Perger Gyula: Az újvárosi rácok ünnepei a 18. század közepén. In: Újvárosi krónika II. Győr, 2005. 57–63.
- Perger 2010** Perger Gyula: A pusztulás képei. Dobos Vilmos felvételei Győr 1944-es bombázásairól. Győr, 2010.
- Perger 2011** Perger Gyula: Győr-Újváros népessége II. József uralkodása alatt. Győri Tanulmányok Füzetek 14. Győr, 2011.
- Perger 2011b** Perger Gyula: „1 Sz: Péter, és 1 Sz: Pálnak statuái fából” A Győr-újvárosi Szent József templom épülete és berendezése. Arrabona 49/2. 2011. 161–197.

- Perger 2018** Perger Gyula: A zsidóság megtelepedése Győrött és Győr-Szigetben. Győri Tanulmányok 39. 2018. 171–199.
- Petz 1887** Petz Lajos: A győri kolerajárvány 1886-ban. Budapest, 1887.
- Petz 1929** Petz Aladár: Győr szabad királyi város Szentháromság közkórházának múltja és jelene. Győr 1929.
- Pfannl 1930** Pfannl Jenő: Régi ábrák és képek Győr váráról. Győri Szemle 1. évfolyam 7–8. szám. (1930) 217–242.
- Pfannl 1932** Pfannl Jenő: A győri vár és téglái. Győri Szemle 3. évfolyam. 10. szám. (1932) 276–293.
- Radvánszky – Závodszy 1909** Radvánszky Béla – Závodszy Levente: A Héderváry-család oklevéltára. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909.
- Ráth 1860** Ráth Károly: A Győr vármegyei hódoltságról. Győr vármegyének 1642. évben összeírt sérelmi jegyzőkönyve a török ellen. Magyar Történelmi Tár VII. Pest, 1860. 92–123.
- Salgó 1930** Salgó Károly: A Győri Önkéntes Tűzoltó-Testület története 1870–1920. Győr [1930.]
- Sasvári 1995** Sasvári László: Egykori görög iskolák. Barátság 1995. szeptember 15.
- Sasvári–Diószegi 2008** Sasvári László–Diószegi György Antal: „Győri Boltos Görögök” avagy ortodox kapcsolatrendszer és értékteremtés. Arrabona 46/2. 2008. 163–172
- Scheiber 1974** Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-Zsidó Oklevéltár 16. kötet. Budapest 1974.
- Schematismus 1947** Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Jaurinensis pro Anno Domini 1947. Jaurini, 1947.
- Szabady 1943** Szabady Béla: Győr sz. kir. város kialakulása. In: Emlékkönyv Győr szabad és királyi rangra emelésének kétszázadik évfordulója alkalmával. Szerk.: Jenei Ferenc. Győr, 1943.
- Szakál 2002** Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történelmi modellváltás. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- Szakál 2019** Szakál Gyula: A folyóvizek szerepe Győr történelmi modellváltásában. Honismeret 47. évfolyam 1. szám. 2019. 50–53.
- Szávay 1896** Szávay Gyula: Győr. Monográfia a város jelenkorából, a történelmi idők érintésével. Győr, 1896.
- Székely 2005** Székely Zoltán: A régi újvárosi temető látlépe 1761. In: Újvárosi krónika II. Győr, 2005. 64–66.
- Székely 2006** Székely Zoltán: Kép és valóság. Törökkori metszetes várabrázolások és forrásai Győr példáján. Arrabona 2006. 44/2. 131–174.

- Székely 2007** Székely Zoltán: Egy görög végrendelet 1748-ból.
In: Újvárosi krónika III. Győr, 2007. 5–12.
- Szűjjártó 2002** Szűjjártó Csaba: A cigány útra ment... Magyar cigányzenészek külföldjárása a kiegyezés előtt. Masszi Kiadó, Budapest, 2002.
- Tomaj 1962** Tomaj Ferenc: Győr népessége a XVIII. század elején. Arrabona 4. 1962. 117–122.
- Tomaj 1969** Tomaj Ferenc: Győr utcái és terei (Újváros). Arrabona 11. 1969. 199–219.
- Torma 2012** Torma Attila: Vásárterek, piachelyek Győrben a 19. század közepétől a rendszerváltozásig. Hazánk Kiadó Győr, 2012.
- Torma 2016** Torma Attila: Győr városa az I. világháború alatt. Győr, 2016.
- Torma 2018** Torma Attila: Régi győri szállodák, vendéglők, kávéházak... Győr, 2018.
- Tóth 2021** Tóth Vilmos: Credo vitam aeternam. Győr temetkezési helyeinek adattára. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai Források, feldolgozások 29. Győr, 2021.
- Török 1920** Török Pál (összeállította): Győri Kalauz. Wolf Gyula Bizománya, Győr, 1920.
- Urosevics 1969** Urosevics Daniló: A magyarországi délszlávok története. Budapest, 1969.
- Valló 1930** Valló István: Az 1831. évi kolera Győrött. Győri Szemle 1. évfolyam, 1–3. szám. (1930) 33–54.
- Veress 1993** Veress D. Csaba: A győri vár. Budapest, 1993.
- Villányi 1882** Villányi Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.
- Völgyi 1940** Völgyi Ferenc: Győr gazdasági élete 1867-től napjainkig. Győr, 1940.
- Vörös 1971** Vörös Károly: Városépítés Győrben a dualizmus korában. Arrabona 13. 1971. 349–391.
- Vörös 1971b** Vörös Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. Győr, 1971.
- Wotticz 1874** Wotticz Károly: A győri izraelita hitközség története. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Krusztosztom, Fehér Ipoly. Budapest, 1874. 632–633.
- Zsebedics 2006** Zsebedics József: A Szent Erzsébet lelkeség kialakulása. Győr, 2006.
- Zsebedics 2017** Zsebedics József: Az újvárosi katolikus egyház története. Győr, 2017.

HIVATKOZÁSOK

- 1** Ráth 1860. 6.
- 2** Gecsényi 1997. 36.
- 3** Gecsényi 1984. 666.
- 4** Villányi 1882. 13.
- 5** MNLGyMSMSL A csornai premontrei konvent hiteleshelyi levéltára. Fellvállási jegyzőkönyv III. (1564–1593.) 56v. Néhai Zabo Simon nagybaráti szőlője felbecsültetése a Győr-Újvárosi Warga Péter részére, 1 forint.
- 6** Székely 2006.
- 7** Pfannl 1930. 224–225.
- 8** A palánk Salm főkapitány utasítására már 1564 januárjára elkészült. Veress 1993. 50.
- 9** Bedy kézirat 51., GyEL KI Győri Káptalan magánlevéltára III. szám K. 212. 214. II.
- 10** GyMJVL IV.A. 1001.a. Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1604.
- 11** Ráth 1860. 52., Gecsényi 2004. 41.
- 12** GyEL KI Győri Káptalan magánlevéltára II. fellvállási jegyzőkönyv 175. 432.
- 13** Hegedűs-Szabó 2009. 139.
- 14** Tomka Szászky János Bél Mátyásnak diákja volt Besztercebányán, majd Pozsonyban. Az anyaggyűjtés idején már – 1724–1732-ig – a győri evangélikus gimnázium rektoraként működött. A város, különösen Újváros egykorú leírását valójában Tomka Szászky készítette, Bél csak szerkesztette, illetve stilizálta a városra vonatkozó anyagot.
- 15** Bél 2016.
- 16** Bedy kézirat 51. A „Győri Püspöki Levéltár. Iskolai Iratok. Fascikulus. Tanítói javadalmak összeírása 1886.” iratcsomóra, illetve Horváth Lajos győr-újvárosi plébános jegyzeteire hivatkozik. E források jelenleg lappanganak.
- 17** Székely 2006. 168.
- 18** GyMJVL Mohács előtti oklevelek gyűjteménye 125. Idézi Gecsényi 1976. 207.
- 19** GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára VI. Th. 276. sz., Radvánszky-Závodszy 1909. 162.
- 20** Az állandó malom 1522-ben épült. GyEL KI Győri Káptalan magánlevéltára I. sz. 563., 673.
- 21** Gömöri János 1974-ben tárta fel a dorongút jelentős szakaszát. Gömöri 1975. 91–107.
- 22** Gecsényi 2004. 16–17.
- 23** Gecsényi 2004. 18.
- 24** Gecsényi 2004. 28.
- 25** Hegedűs-Szabó 2009. 177.
- 26** Hegedűs-Szabó 2009. 193.
- 27** Hegedűs-Szabó 2009. 231.

- 28** Kriegsarchiv 1713. 13/6. idézi Villányi 1882. 83.
29 Idézi Villányi 1882. 82.
30 Villányi 1882. 82.
31 Perger 2002.
32 Emeleten
33 Perger 2002. 14.
34 Perger 2002.
35 Idézi Petz 1929. 12–13.
36 Dominkovits 2010. 96–97.
37 GyMJVL. IV.A. 1001.a. 31. Protocolum Sub Urby Jauriensis. 40.
38 Győri Közlöny 2. évfolyam, 101. szám. 1858. december 9. 401–402.
39 Győri Híradó 1. évfolyam 180. szám. 1913. november 29. 1–2.
40 Hegedűs–Szabó 2009. 8.
41 Hegedűs–Szabó 2009. 65.
42 Hegedűs–Szabó 2009. 144.
43 Hegedűs–Szabó 2009. 176.
44 Bedy 1938. 120–129.
45 Győri Híradó 2. évfolyam 38. szám. 1885. szeptember 20. 1–2. „Új hidak a Rábán.”
46 Győri Hírlap 16. évfolyam 75. szám 1895. szeptember 1. 5.
47 Győri Hírlap 16. évfolyam 150. szám 1895. december 17. 3.
48 Győri Közlöny 37. évfolyam 90. szám 1893. október 19. 5.
49 Győri Hírlap 17. évfolyam 179. szám 1896. augusztus 6. 2.
50 Győri Hírlap 4. évfolyam 223. szám. 1896. szeptember 30. 3. „A szigeti krajczároshídról.”
51 Győri Hírlap 52. évfolyam 170. szám 1908. július 28. 2.
52 Filep 1961.
53 Filep 1961. 104.
54 Dominkovits 2002. 48.
55 Dominkovits 2005. 98.
56 Ráth 1860. 50.
57 Ráth 1860. 51.
58 Ráth 1860. 115., Filep 1961. 102.
59 Dominkovits 2011. 110.
60 Horváth 1997. 113.
61 Horváth 1997. 163.
62 Horváth 1997. 183.
63 Horváth 1997. 198.
64 Bácskai 1971. 184.
65 Gecsényi 1995. 5.
66 Hegedűs–Szabó 2007. 117.
67 Hegedűs–Szabó 2009. 20.

- 68** Hegedűs–Szabó 2009. 114.
- 69** Hegedűs–Szabó 2015. 7.
- 70** Gecsényi 2004. 28.
- 71** Hegedűs–Szabó 2015. 36.
- 72** Hegedűs–Szabó 2015. 37.
- 73** Hegedűs–Szabó 2015. 166–167.
- 74** Filep 1961. 104.
- 75** GyMJVL IV.A. 1001.a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1697–1701.
- 76** Bakó Lajos: Díszítőművészeti és egyéb népi emlékek. ms. XJMNA 262/67. 4.
- 77** H. Pálffy 1935. 127.
- 78** H. Pálffy 1935. 126.
- 79** Filep 1961. 107.
- 80** Perger 2002.
- 81** Perger 1995. 269–319.
- 82** GyMJVL Győr Város Magánokiratai 424/1743.
- 83** Morvai 2005. 53–55., Perger 1995.
- 84** Tomaj 1969. 200.
- 85** Új lakos, új polgár, vagy Neo Colonus: A korszakban a cigányság megnevezésére szolgáló, általánosan használt fogalom.
- 86** Dunántúli Hírlap 18. évfolyam 95. szám. 1910. szeptember 1. 2.
- 87** Győri Hírlap 50. évfolyam 261. szám. 1906. november 17. 3. „Újváros szabályozása.”
- 88** Dunántúli Hírlap 16. évfolyam 89. szám. 1908. augusztus 2. 4. „Mi legyen a Rábca helyén.”
- 89** Győri Hírlap 56. évfolyam 95. szám. 1912. április 26. 1. „Munkás kislakások Győrött.”
- 90** Győri Híradó 2. évfolyam 44. szám. 1914. február 22. 5. „A nyomor vámszedői.”
- 91** Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 207. szám. 1937. szeptember 12. 8. „Újvárosban. Séta a város nyomornegyedében.”
- 92** Győri Hírlap 80. évfolyam, 179. szám. 1936. augusztus 6. 3. „Repül a balta a cigánylapson.”
- 93** Győri Nemzeti Hírlap 8. évfolyam 213. szám. 1943. szeptember 21. 3. „Lelkigyakorlatos otthon nyílik Győrött a közeljövőben.”
- 94** GyMJVL Győri Polgármesteri iratok XII. 802/1943.
- 95** Tomaj 1969. 200.
- 96** 1921-ben a város közgyűlésén arról is tárgyaltak, hogy vitézi telkek céljára a tanács „az újvárosi határban mintegy 10-12 holdnyi területet fog javaslatba hozni.” Győri Hírlap 65. évfolyam 54. szám 1921. március 8. 1.
- 97** Borbíró–Valló 1956. 273.
- 98** Győri Nemzeti Hírlap 7. évfolyam 214. szám. 1942. szeptember 22. 3. „Búcsú Szent Erzsébet telepen.”

99 Molnár 1986. 68.

100 1937-ben már bizonyosan több italmérés is működött a telepen, hiszen az egyikben történt késelésről a helyi sajtó is beszámolt. Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam, 197. szám. 1937. augusztus 8. 11.

101 A telepet Barilich Lőrinc újvárosi plébános áldotta meg, az ünnepi beszédet pedig Közi-Horváth József tartotta.

102 Győri Hírlap 78. évfolyam 192. szám. 1934. augusztus 26. 3.

103 Dunántúli Hírlap 43. évfolyam, 6. szám. 1935. február 2. 1

104 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 69. szám 1937. március 26. 3.

105 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 70. szám 1937. március 28. 9. „Műszaki bizottság a Trianon telepen.”

106 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 97. szám 1937. április 30. 2., Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 98. szám 1937. május 1. 2.

107 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 142. szám 1937. június 25. 2.

108 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 73. szám 1937. április 2. 3., 4.

109 Októberben például egy a telepen élő adta el Liget utcai ingatlanát, az Evangélikus Egyházközség tulajdonát képező, a 266. parcellában lévő „felülépítményt” pedig 800 pengőért vásárolta meg egy révfalui özvegy. Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 255. szám. 1937. október 3. 12.

110 Győri Nemzeti Hírlap 3. évfolyam, 113. szám. 1938. május 21. 2.

111 Győri Nemzeti Hírlap 3. évfolyam, 274. szám. 1938. december 14. 5

112 Győri Nemzeti Hírlap 3. évfolyam, 41. szám. 1938. február 20. 6. „Terepszemle az újvárosi sártengerben.”

113 Ribai Ilonát idézi Zsebedics 2017. 77.

114 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 207. szám. 1937. szeptember 12. 8. „Újvárosban.”

115 Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 220. szám. 1937. szeptember 28. 4. „Kultúrház avatás a Trianon telepen. Szent Erzsébet telep lett a Trianon telepből.”

116 Győri Nemzeti Hírlap 5. évfolyam 229. szám. 1940. október 8. 2. „Újváros két napközi otthont akar felállítani.”

117 Az iskolát az Isteni Megváltó Leányai működtették.

118 Gerő László: „Újváros szélén győzött a dolgozók és a magyar akarat. Szeretetért és megértésért kiált a Szent Erzsébet-telep ezerhét száz lelke.” Győri Nemzeti Hírlap 6. évfolyam 4. szám. 1941. január 5. 4.

119 Az ONCSA, az Országos Nép- és Családvédelmi Alap 1940 és 1944 között mintegy 1200 típusházat épített, hogy „a támogatásra szoruló néprétegek részére nemcsak átmeneti segítséget, hanem állandó életlehetőséget, tisztességes megélhetést” biztosítson.

120 Győri Nemzeti Hírlap 7. évfolyam 214. szám. 1942. szeptember 22. 3. „Búcsú Szent Erzsébet telepen.”

121 Győri Nemzeti Hírlap 8. évfolyam 213. szám. 1943. szeptember 21. 3. „Lelkigyakorlatos otthon nyílik Győrött a közeljövőben.”

- 122** Győri Nemzeti Hírlap 8. évfolyam 213. szám. 1943. szeptember 21. 3. „Lelkigyakorlatos otthon nyílik Győrött a közeljövőben.”
- 123** Győri Nemzeti Hírlap 9. évfolyam 232. szám. 1944. október 13. 2. „A Szent Erzsébet telepiek jó szíve.”
- 124** Tomaj 1969.
- 125** Püspöki levél a Katolikus Autonómia Elnökségének. 1947. február 10. GyEL. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati iratsorozat ad 189/1946.
- 126** Zsebedics 2006.
- 127** GyEL KI Győri Káptalan hiteleshelyi levéltára III. felvállási jegyzőkönyv. 1577., Bedy kézirat 217.
- 128** GyMJVL Az 1567. évi telekkönyvhöz csatolt jegyzék.
- 129** Pfannl 1932. 278. GyEL KI Győri Káptalan hiteleshelyi levéltára VII. felvállási jegyzőkönyv. 385. 1629. A szerződés előírta, hogy a mester kétféle téglát égessen: imperialis téglának nevezett nagyobb, és kisebb „közönségeset”. Az imperialis téglá ára ezrenként 4 forint 60 denár, a közönségesé 2 forint 60 denár volt. Ha a káptalannak vagy a székesegyháznak volt szüksége a téglára, 40 denárral olcsóbban kellett adni.
- 130** GyEL KI Győri Káptalan hiteleshelyi levéltára VIII. felvállási jegyzőkönyv 266. 1638. Remete szent Pál napján.
- 131** Pfannl 1932. 278.
- 132** Pfannl 1932. 289.
- 133** GyMJVL IV.A.1001.a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1697–1701. Hermann főkapitány 1698. évi 1681. számú rendeletének 6. pontja.
- 134** Bedy kézirat 218. Az 1741. évi 30. törvénycikk alapján.
- 135** GyMJVL. IV.A. 1001.a. 31. Protocolum Sub Urby Jaurienses. 2.
- 136** GyMJVL. IV.A. 1001.a. 31. Protocolum Sub Urby Jaurienses. 6. 1731. május 5-i bejegyzés.
- 137** GyMJVL. IV.A. 1001.a. 31. Protocolum Sub Urby Jaurienses. 20.
- 138** Perger 2011. 286–288. A „Város téglá kemencéjének” városvégi helyét jól mutatja, hogy ezen túl már csak öt épületet írtak össze.
- 139** Pfannl 1932. 289.
- 140** Dominkovits 2011. 62.
- 141** Bedy kézirat 245.
- 142** Dominkovits 2011. 87.
- 143** Dominkovits 2013. 19.
- 144** Dominkovits 2013. 40.
- 145** Bedy kézirat 243.
- 146** Bedy kézirat 242.
- 147** Horváth 1997. 198.
- 148** Dominkovits 2011. 55.
- 149** Dominkovits 2011. 97.
- 150** Dominkovits 2011. 125.

- 151** Dominkovits 2013. 118.
- 152** Szávay 1896. 274.
- 153** GyMJVL IV.A. 1001.a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei. Az 1701. február 11-én tartott gyűlés jegyzőkönyve.
- 154** Perger 2002. 94.
- 155** Perger 2002.
- 156** Tomaj 1962. 119.
- 157** Maráczai Sándorné – Bakó Lajos: Népi építészeti és díszítőművészeti emlékek Győrött 1962. ms. XJM.NA 261/67.
- 158** Győri Nemzeti Hírlap 9. évfolyam 36. szám. 1944. február 15. 3. „Az utóbbi három észendőben 198 új ház épült Győrött.”
- 159** GyEL. KI A Győri Székeskáptalan magánlevéltára. Th. XX. 3084. A forrást – átírási hibákkal közli Jenei 1940. 108–109. Ennek nyomán Morvai 2007. 7–8.
- 160** Morvai 2007. 27., Dominkovits 2001. 107.
- 161** Morvai 2007. 29.
- 162** Morvai 2007. 30.
- 163** Morvai 2007. 31.
- 164** Villányi 1882. 79. GyMJVL IV.A.1001.a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1615.
- 165** Közli Jenei 1940., illetve Morvai 2007. 166–167., Dominkovits 2003. 128.
- 166** A város négy „járásában” 436 személyt írtak össze.
- 167** Bedy kézirat 271., GyMJVL IV.A.1001.a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1629–1638.
- 168** Bedy kézirat 245., GyMJVL IV.A.1001.a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1600–1639.
- 169** GyEL KI A Győri Káptalan hiteleshelyi levéltára XI. felvállási jegyzőkönyv., Bedy kézirat 171.
- 170** Dominkovits 2005. 83.
- 171** Dominkovits 2005. 118.
- 172** Dominkovits 2008. 20.
- 173** Dominkovits 2008. 25.
- 174** Dominkovits 2008. 40.
- 175** Dominkovits 2008. 61.
- 176** Dominkovits 2008. 89.
- 177** Dominkovits 2008. 89.
- 178** Dominkovits 2008. 103.
- 179** Dominkovits 2008. 130.
- 180** Dominkovits 2010. 40.
- 181** Dominkovits 2010. 63.
- 182** Dominkovits 2010. 111.
- 183** Dominkovits 2010. 115.
- 184** Dominkovits 2010. 119.

- 185** Dominkovits 2011. 94.
- 186** Dominkovits 2011. 151.
- 187** Dominkovits 2011. 158.
- 188** Dominkovits 2013. 15.
- 189** Dominkovits 2013. 19.
- 190** Dominkovits 2013. 28.
- 191** Dominkovits 2013. 33.
- 192** Morvai 2007. 173–175.
- 193** Morvai 2007. 172.
- 194** Bedy kézirat 243.
- 195** Bedy kézirat 243.
- 196** Bedy kézirat 242.
- 197** Bedy kézirat 231–232.
- 198** Bedy kézirat. A sörfőzés után Fekete Bertalan 6 forint adót fizetett. A terület tulajdonosa, a győri káptalan visszakövetelte ugyan a sörfőző házat, de az egyesség ellenére sem kapta vissza.
- 199** Bedy kézirat 290.
- 200** A telekkönyv eredeti összegzése pontatlan. A jegyzék ugyanis 511 ingatlant tüntet fel. Ezek közül az egyik tulajdonos jogállását nem jelzi, egy kis házban a vak koldus lakik, míg a harmadik lakatlan.
- 201** Perger 2002.
- 202** https://adatbazisonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras
- 203** Perger 2018. 174.
- 204** Az újvárosi bormérés jelentőségéről Nemes 2011.
- 205** V. ö. Bácskai 1971.
- 206** Perger 2011. 11.
- 207** Vö. Morvai 2007.
- 208** Szabady 1943. 57.
- 209** Szabady 1943. 54.
- 210** Dominkovits 2002. 6.
- 211** Dominkovits 2001. 117, 118, 124.
- 212** Dominkovits 2002. 137.
- 213** Dominkovits 2002. 53.
- 214** Dominkovits 2002. 126.
- 215** Dominkovits 2003. 55.
- 216** Villányi 1882. 109.
- 217** V.ö.: Horváth 2011. 59.
- 218** Gecsényi 1984. 678.
- 219** Bár a helytörténetírásban a két vajda neve mindenütt, mint egy név, „Vācijas Száva” fordul elő, két különböző személyről van szó. Az eredeti szerződés szerint Kapitány Száva a hadban a rácság előtt járhat, de a városban nem hatalmaskodhat, a rácoknak nem parancsolhat. GyEL. GyKML XIV. téka 2473.

- 220** GyEL. GyKML. Theca XIV. 2473. (Az irat többi példánya: Theca XIV. 2474 és Theca XX. 3083.)
- 221** Dominkovits 2010. 27.
- 222** Dominkovits 2010. 39.
- 223** Dominkovits 2010. 110. Villányi szerint Újvárosban 92 házban 116 polgár tartózkodott ekkor. Villányi 1882. 106.
- 224** Urosevics 1969. 35-36.
- 225** Bedy kézirat 231-232.
- 226** A Szent Miklós templom építését Genthon 1959. 111. alapján a szakirodalom 1727-re teszi.
- 227** Davidov 1988. 109.
- 228** Nagy 1988. 54.
- 229** Chotzazogulu 1997. 70.
- 230** Sasvári-Diószegi 2008. 163-172
- 231** Székely 2007. 5-12., Perger 2005. 57-63.
- 232** Bár 1670 táján a jezsuiták mind a komáromi, mind a győri szerbeket unióra bírták, az 1690-es nagy szerb beköltözéssel a kényszerunió véget ért. Sasvári-Diószegi 2008. 165-166.
- 233** Perger 2005. 57-63.
- 234** Perger 2005. 60.
- 235** Perger 2005. 63. 8. jegyzet., Sasvári-Diószegi 2008. 165.
- 236** Füves 1965. 107.
- 237** MNL OL. C.77. 165. csomó.
- 238** Perger 2011. 9-10.
- 239** Horváth 2011., Nagy 1998. 54., 9. jegyzet, Sasvári-Diószegi 2008. 165-167.
- 240** Sasvári 1995.
- 241** Perger 2011.
- 242** Sasvári 1995.
- 243** GyMJVL. Folyamodások No 71. 1819. augusztus 27. 1587. szám
- 244** A Győri Püspökség a 18. század közepétől tette közzé az egyházmegye statisztikai adatait. A Schematismusokban 1804-től szerepelnek az egyes felekezetek létszámára vonatkozó számok.
- 245** Az 1874. évi schematismus ekkor hét nem unitus görögöt jelez.
- 246** Fuchs 1874. 208.
- 247** GyMJVL Anyakönyvi másolatok.
- 248** https://adatbazisokononline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras
- 249** Perger 2018. 174.
- 250** Scheiber 1974. 79. 16/4. dokumentum.
- 251** Kemény 1930. 46.
- 252** Győri Közlöny 27. évfolyam, 3. szám. 1883. január 6. 3.
- 253** Kemény 1930. 144-145
- 254** Hegedűs 1941. 249-251.

- 255** A Kossuth Lajos utca 24. szám alatt álló izraelita menház 1912-ben készült el Masárlly és Stadler építészek terve alapján. Az épület a késő szecesszió figyelemreméltó és ritka győri emléke.
- 256** Nagy 2010. 25–26.
- 257** Idézi Domán 1979.
- 258** Domán 1979. 21.
- 259** Domán 1979. 40.
- 260** Domán 1979. 51.
- 261** Domán 1979. 57.
- 262** Domán 1979. 59.
- 263** Domán 1979. 57–58.
- 264** Schematismus 1947. 25.
- 265** Dominkovits 2010. 96–97.
- 266** Dominkovits 2010. 9.
- 267** Dominkovits 2010. 39.
- 268** Perger 2002.
- 269** Perger 1995. 269–319.
- 271** GyMJVL Győr Város Magánokiratai 426/1743.
- 272** Morvai 2005. 53–55., Perger 1995.
- 273** Új lakos, új polgár, vagy Neo Colonus: A korszakban a cigányság megnevezésére szolgáló, általánosan használt fogalom.
- 274** Perger 2011.
- 275** GyMJVL Városi Adófőkönyv (Újváros) 1851–52.
- 276** GyMJVL Városi Adófőkönyv (Újváros) 1868.
- 277** Az adófőkönyvek újvárosi kötetei az adózók között megkülönböztetik a kovácsokat és a kovácsolókat. A cigánylapos adózói az egyes kötetekben elkülönítve szerepelnek.
- 278** Győri Közlöny 12. évfolyam 48. szám. 1868. június 14. 193.
- 279** GyMJVL Polgármesteri iratok II. 1884/12.
- 280** Czigány Béla: Kismesterségek. ms. XJMNA 4/65.
- 281** Czigány Béla: Kismesterségek. ms. XJMNA 4/65., Perger 2003. 357–363.
- 282** Perger 1995. Függelék I. 290–302.
- 283** Szíjjártó 2002. 208. 28. jegyzet. A zenekar nyugati turnéjáról szóló újságcikkek Szíjjártó 2002. 287–300.
- 284** Farkas József (Győr 1818.–Győr 1892.) az azonos nevű neves győri prímás és Bihari Ilona (Bihari János lánya) gyermeke.
- 285** Győr, 1829. március 8.–Győr, 1890. február 24.
- 286** Szíjjártó 2002. 143–153., Antaliné Hujter Szilvia: Farkas Miska, a győri „hegedűkirály” – Újvárostól a világhírig. <https://www.gyorisalon.hu/news/4958/66/Farkas-Miska-a-gy%C5%91ri-heged%C5%B1kir%C3%A1ly-%C3%9A%20%C3%A1rost%C3%B3l-a-vil%C3%A1gh%C3%ADrig> (A letöltés dátuma 2020. július 27.)

- 287** Szíjjártó 2002. 171–175.
- 288** Karvasy–Kautz 1874. 250.
- 289** A győri zenekarok kiegyezés előtti külföldi útjairól bővebben Szíjjártó 2002.
- 290** Győri Hírlap 44. évfolyam 70. szám 1900. március 25. 4.
- 291** Vörös Elek Budapesten. Győri Hírlap 43. évfolyam 260. szám 1899. november 9. 3.
- 292** Krúdy 1925. „Azonkívül is furcsájja, hogy Vörös Elek, a kifestett arcú orfeumi cigányprímás olyan otthonossággal telepedik le a Szentek és Bolondok asztalához, mintha együtt járt volna muzsikálni Párizsba azzal a fiatalemberrel, akinek az érkezését itt várják.”
- 293** Győri Hírlap 44. évfolyam 208. szám 1900. szeptember 12. 3.
- 294** Bana 2009. 55–60.
- 295** Bana 1994. 315.
- 296** Győri Hírlap 53. évfolyam 250. szám 1909. október 31. 3.
- 297** Győri Hírlap 52. évfolyam 130. szám 1908. június 7. 9.
- 298** Bana 1987. 149.
- 299** Matusek 1874. 508.
- 300** Perger 2011. 161.
- 301** Hegedűs–Szabó 2007. 115.
- 302** Kovács 2000. 196–197., Perger 2011. 165–166.
- 303** Perger 2002. 22.
- 304** Perger 2002. 33.
- 305** Davidov 1988. 92.
- 306** Davidov 1988. 109.
- 307** Davidov 1988. 97.
- 308** Davidov 1988. 109.
- 309** Nagy 1998. 189.
- 310** Dionisziosz Popovic – görög családnevén Papajanuszisz – 1790 és 1828 között budai ortodox püspökként szerzett hírnevet.
- 311** Nagy 1996. 42.
- 312** A templom megújításának kezdeményezője és legaktívabb munkatársa Várayné Bíró Ibolya volt.
- 313** Cserhalmi 1885. 7.
- 314** Jankovits 1991. 83. ének.
- 315** Janakovits 1991. 84. ének
- 316** Eöttevényi 1905. 98.
- 317** Eöttevényi 1905. 102.,
- 318** Cserhalmi 1885. 9., Eöttevényi 1905. 123–124.
- 319** Eöttevényi 1905. 123–124.
- 320** Cserhalmi 1885. 42.
- 321** Cserhalmi 1885. 43–44.

322 Cserhalmi 1885. 44.

323 Eöttevényi 1905. 129–130. Az emléktábla felirata: „A Mindenható Istennek dicsőségére, mint Bölcsen Uralkodó II. József Római Császár és Apostoli Király kegyesen rendelt tolerantia engedelmé által a győri aug. Confession levő Gyülekezet már 33 esztendő eltelése után az 1783-dik esztendőben Szent György havában ismét újonnan vallásának szabad gyakorlatát megnyerte volna, ezen hajdan várnak erősségeihez tartozó Rába és Rábca folyóvizeknek összeszakadásuk között levő darab pusztá helyen a várak igazgató tanácsátul szerencsésen és boldogul országoló Fejdelem akarattával 2500 Rh. forintoknak letételével. [...] 1784-dik esztendő Szent Iván hava 1-ső napján.”

324 Cserhalmi 1885. 10., Eöttevényi 1905. 131. Magyarul: „II. József apostoli király ő felsége a vallási ügyekben szétszakítottakra békességet parancsolván, a győri ág. evang. egyházközség 33 év elteltével 1783-ban vallásának gyakorlatába visszahelyeztetett és saját tagjainak költségén a katonai parancsnokságtól vásárolt telken 1784. április 24-ikén építtetni kezdett s ezt az épületet a legjobb és legnagyobb Isten számára saját szertartása szerinti közönséges (általános) istentiszteletre 1785. november 27-ikén felszentelte.”

325 Eöttevényi 1905. 171.

326 Cserhalmi 1885. 11.

327 Cserhalmi 1885. 12–14.

328 Eöttevényi 1905. 198.

329 Cserhalmi 1885. 15.

330 Eöttevényi 1905. 209–210.

331 Győri Közlöny 5. évfolyam 64. szám. 1961. augusztus 11. 254. „Egy pár szó az evang. gyülekezet újjvárosi új épületéről.”, „Szinte néhány szó az evangélikus gyülekezet építkezéséhez.”

322 Cserhalmi 1885. 15–16.

333 Eöttevényi 1905. 214.

334 A templom leírásához, a klenodiumok történetének felderítéséhez nyújtott segítségért Világi Dávidnak tartozom köszönettel.

335 Matusek 1874. 508.

336 Bedy 1939. 52.

357 GyEL PL. Acta Parochialia. Győrújváros.

338 GyMJVL IV.A. 1056/r. Győr Város Tanácsának iratai. Folyamodások. No 713. 1797. június 16.

339 GyMJVL IV. 1063/P Az újjvárosi templom számadásai.

340 GyMJVL. Protocolli ab Anno 1749. No 208.

341 1 bécsi öl 1,9 méter, 1 bécsi láb 31,6 centiméter, 1 bécsi hüvelyk pedig 2,6 centiméter.

342 Perger 2011.

343 Perger 2011. 185.

344 GyEL PL. Acta Visitationis parochiae Győrújváros.

- 345** Győri Közlöny 2. évfolyam 90. szám 1858. november 11. 360.
- 346** Győri Közlöny 40. évfolyam 11. szám 1896. január 26. 4. „Új oltár az újvárosi róm. kath. templomban.”
- 347** Zsebedics 2017. 56–58.
- 348** Horváth kézirat
- 349** Kemény 1930. 59.
- 350** Kemény 1930. 59–60.
- 351** Győri Közlöny 14. évfolyam 75. szám 1870. szeptember 18. 316. „A győri izraelita imaház.”
- 352** <https://zene.sze.hu/a-gyori-neolog-zsinagoga-epitesenek-tortenete>
- 353** Győri Nemzeti Hírlap 9. évfolyam 143. szám. 1944. június 24. 3.
- 354** Az 1606. június 23-án kötött bécsi béke I. törvénycikkelye alapján, sok helyen szabaddá vált a protestánsok vallásgyakorlása.
- 355** Mátyás főherceg Rudolfnak 1606. július 29-én írt levelében. Idézi Payr 1924. 363.
- 356** A győri végvári katonaságnak a pozsonyi országgyűlésen 1613-ban emelt panasza. Payr 1924. 346.
- 357** Eöttevényi 1905. 31–34.
- 358** Pataky 1985. 51.
- 359** Az egyházközség levéltárában lévő – Óváron, 1746. október 25-én kelt – levelet idézi Pataky 1985. 78–79.
- 360** Már 1814. 34.
- 362** Pataky 1985. 112.
- 363** GyMJVL Protocolli ab Anno 1749. No. 208. Teljes latin szövege Pataky 1985. 355.
- 364** Teljes latin szövege Pataky 1985. 356.
- 365** Liszkay 1868. 205–206.
- 367** Petz 1929.
- 368** GYMJVL A városi tanács protokolluma Anno 1874. április 23.
- 369** Pataky 1985. 187.
- 370** 1784. február 16-án II. József utasította a városi magisztrátust, hogy az 1749-ben elvett és megbecsültetett épületek akkor fel nem vett árát fizessék ki a református egyháznak. A városi tanács utasítására a fel nem vett összeget – mintha letétként kezelték volna – kamatok nélkül fizették ki. Így 4159 forinttal kártalanították a református egyházat. A kisajátított telket csak 1787-ben fizette ki a xenódium 282,30 forint értékben. (A győri kórház 1784. évi számadása No 33., A győri kórház 1787. évi számadása L. Fol. 18. No 48.)
- 371** Már 1814. 39.
- 372** Pataky 1985. 250–253.
- 373** Bedy 1939.
- 374** Schematismus 1947. 25.
- 375** Zsebedics 2006.

- 376** Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 207. szám. 1937. szeptember 12. 8. „Újvárosban.”
- 377** Győri Nemzeti Hírlap 2. évfolyam 220. szám. 1937. szeptember 28. 4. „Kultúrház avatás a Trianon telepen. Szent Erzsébet telep lett a Trianon telepből.”
- 378** Püspöki levél a Katolikus Autonómia Elnökségének. 1947. február 10. GyEL. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati iratsorozat ad 189/1946.
- 379** Zsebedics 2006.
- 380** A schematismusok – saját nézőpontjuk alapján – évenként, majd két-három évenként közzétették Újváros felekezeti adatait. Az evangélikus és református hívek számát csupán 1843-tól adták meg elkülönítve, addig e két felekezet hívei, mint „akatolikusok” szerepeltek. A „görög unitusok” csak 1896-ban jelentek meg, s 1910-től őket már „görög katolikus”-ként jegyezték.
- 381** Perger 2002. 33.
- 382** Horváth 2011. 67.
- 383** Horváth 2011. 69.
- 384** Székely 2007. 5–12.
- 385**A Panakosza családról: Sasvári–Diószegi 2008.
- 386** Határozatot, rendelkezést.
- 387** GyMJVL Folyamodások No 71. 1819. augusztus 27. 1587. szám
- 388** Kemény József: Báró Sommarlatte György Vilmos. Egy újvárosi emléktábla történetéhez. Győri Hírlap 51. évfolyam 55. szám. 1907. március 7. 1.2.
- 389** Bél 2016.
- 390** Perger 2002.
- 391** GyMJVL IV.A 1001/a 31. Protocollum Suburbi Jauriensis Ab 1728. 26–28.
- 392** Székely 2005. 64–66.
- 393** Pataky 1985. 193.
- 394** Tóth 2021. 26.
- 395** Kemény 1930. 188.
- 396** Geccsényi 1984. 674.
- 397** Geccsényi 1984. 675.
- 398** Hegedűs–Szabó 2015. 186.
- 399** Ráth 1860. 112–113.
- 400** Ráth 1860. 114.
- 401** Ráth 1860. 114.
- 402** Ráth 1860. 115.
- 403** Markó 1934. 327.
- 404** Markó 1934. 328.
- 405** Cserhalmi 1885. 11.
- 406** Eöttevényi 1905. 192.
- 407** Eöttevényi 1905. 198.
- 408** Torma 2016. 68.

- 409** Kemény 1930. 144–145
- 410** Győri Híradó 2. évfolyam 236. szám 1914. október 3. 2.
- 411** Győri Hírlap 58. évfolyam 249. szám 1914. október 2. 2.
- 412** Győri Újság 245. szám 1916. október 25. 3.
- 413** Dunántúli Hírlap 24. évfolyam 103. szám. 1916. május 6. 2.
- 414** Torma 2016. 118–119.
- 415** Perger 2010.
- 416** Perger 2010. 70–72.
- 417** Orbánné 2006.
- 418** Bana 2005., Domán 1979., Nagy 2010.
- 419** Nagy 2010.
- 420** Hegedűs–Szabó 2007. 114.
- 421** Szávay 1896. 274.
- 422** Ráth 1860. 89.
- 423** Eöttevényi 1905. 114.
- 424** Győri Nemzeti Hírlap 5. évfolyam 72. szám. 1940. március 31. 2. „Érdekes győri emberek galériája.”
- 425** Emléklapja 1931. 18.
- 426** Önkénytes 1880.
- 427** Szabad Polgár 3. évfolyam 85. szám. 1874. október 22. 3.
- 428** Önkénytes 1880.
- 429** Győri Híradó 2. évfolyam 38. szám. 1885. szeptember 20. 4.
- 430** Emléklapja 1931. 18.
- 431** Salgó 1930. 43.
- 332** Salgó 1930. 55.
- 433** Győri Friss Újság 10. évfolyam 113. szám. 1909. május 20. 2–3.
- 434** Dunántúli Hírlap 20. évfolyam 113. szám 1912. szeptember 24. 2. „Nagy tűz Újvárosban.”
- 435** H. Pálffy 1935. 125.
- 436** H. Pálffy 1935. 126.
- 437** Győri Nemzeti Hírlap 5. évfolyam 72. szám. 1940. március 31. 2. „Érdekes győri emberek galériája.”
- 438** Győri Kalauz 1920. 80.
- 439** Győri Közlöny 27. évfolyam 2. szám 1883. január 4. 2.
- 440** Győri Közlöny 27. évfolyam 5. szám 1883. január 14. 2. A tudósítás szerint Győrszigetben 11, Révfaluban 18, Pataházán pedig minden ház – kivéve három kőből épültet – összedőlt.
- 441** Győri Nemzeti Hírlap 5. évfolyam 72. szám. 1940. március 31. 2. „Érdekes győri emberek galériája.”
- 442** Szabó Zoltán: A pestis Győr vármegyében a XVII–XVIII. század fordulóján. https://mnl.gov.hu/mnl/gymsmgyl/2020_julius
- 443** GyMJVL. Helytartótanács Iratai ad Nr. 32.200

- 444** Valló 1930. 36.
- 445** GyMJVL. Választott község 1831. évi jegyzőkönyve.
- 446** GyMJVL. Választott község 1831. évi jegyzőkönyve.
- 447** GyMJVL. Választott község 1831. évi jegyzőkönyve.
- 448** Ekkor Győrött csupán három gyógyszerár láta el, ebből kettő a belvárosban. Újvárost az 1767-ben alapított, ekkor Kautz Ignác által vezetett, Aranysas gyógyszerár láta el.
- 449** A belváros 6202 lakójából ugyanekkor 115-en haltak meg kolerában!
- 450** Kemény 1930. 188.
- 451** Győri Híradó 3. évfolyam, 23. szám. 1886. május 30. 3.
- 452** Győri Hírlap 56. évfolyam 177. szám. 1912. augusztus 4. 4. „Újváros betegek.”
- 453** Bak 1978.
- 454** Geccsényi 2004. 32.
- 455** Dominkovits 2011. 130.
- 456** Geccsényi 1984. 678.
- 457** Dominkovits 2003. 6., Geccsényi 1986. 99–127.
- 458** GyMJVL A város magánokiratai 746. szám. Idézi Geccsényi 1986. 109.
- 459** GyMJVL A város magánokiratai 449. szám.
- 460** Geccsényi 1986. 113.
- 461** Geccsényi 1986. 114.
- 462** GyEL A Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára V. téka 25079. szám.
- 463** GyMJVL. Győr város magánokiratai 102. szám.
- 464** GyEL GyKML. XIV. téka 2487.
- 465** Jegyzőkönyv 4.
- 466** Jegyzőkönyv 39.
- 467** Írnok
- 468** Revizor, ellenőr
- 469** Adószedő
- 470** Idézi Petz 1929. 12–13.
- 471** Bedy kézirat 232.
- 472** Győri Közlöny 8. évfolyam 69. szám, 1864. augusztus 28. 276.
- 473** Győri Közlöny 8. évfolyam 70. szám, 1864. szeptember 1. 282.
- 474** XJM.C. 56.14.2.
- 475** Timaffy Gyöngyvér: Az újvárosi Szabó fazekas család emlékei. XJM. NA. 623–71.
- 46** Vörös 1971. b. 325.
- 477** Szakál 2019. 50–53.
- 478** „A „Győri hajósegyet” zászlajának ünnepélyes felszentelése folyó hó 18-án reggeli 8 órakor fog az újvárosi templomban véghez menni, mely ünnepélyességre számos megjelenésért esedezik a hajósegyet. A zászló igen díszesen van kiállítva, s elkészítése 505 ft. o. értékbe került.” Győri Közlöny 13. évfolyam 55. szám 1869. július 11. 222. Napló rovat.

- 479** Győri Közlöny 15. évfolyam 22. szám 1871. március 16. 91. Pisztor Mór: Győrött a Duna partján.
- 480** Hatzinger Mihály molnár, Újváros Fő utca 49. szám alatti lakos hajómal-
mát 1902-ben fényképen is megörökítették.
- 481** Antaliné Hujter Szilvia: Nagy Mihály tésztagyáros, a szultáni és császári
udvar szállítója. [https://www.gyorisalon.hu/index.php?mact=News,cntnt01,
detail,0&cntnt01articleid=4031](https://www.gyorisalon.hu/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=4031)
- 482** Győri Közlöny 1. évfolyam 15. szám 1857. november 19. 59.
- 483** A Nagy fiúk 1818-ban felvették az Eöttevényi nevet.
- 484** <http://horvathsari43.uw.hu/III.b.Janos%20ag.htm>
- 485** Legújabb 1876. 158.
- 486** GyMJVL. Győr Város Magánokiratai 1912/1831.
- 487** Kurutz 1911. 13.
- 488** Győr 1904.
- 489** Győri Hírlap 50. évfolyam, 148. szám. 1906. július 4. 1. „A régi gyárak
és a város.”
- 490** Antaliné Hujter Szilvia: Arany Sas és Aranysas – két győri patika törté-
nete. [https://www.gyorisalon.hu/news/7099/66/Arany-Sas-%C3%A9s-
Aranysas-k%C3%A9t-gy%C5%91ri-patika-t%C3%B6rt%C3%A9nete-I.-r
%C3%A9sz](https://www.gyorisalon.hu/news/7099/66/Arany-Sas-%C3%A9s-Aranysas-k%C3%A9t-gy%C5%91ri-patika-t%C3%B6rt%C3%A9nete-I.-r%C3%A9sz)
- 491** Bedy 1942.
- 492** Bedy 1942. 192-193., GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára Th.
XV. No. 2512 és GyEL KI Győri Káptalan hiteleshelyi levéltára Th. XVII. No.
25850 és 25871.
- 493** GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára III. Számadáskönyv 42.
- 494** GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára Th. XV. No. 2512.
- 495** GyMJVL. IV. A. 1001. a Győr Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1697–
1701. 356. és 484., Jenei 1960. 61–71.
- 496** GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára Th. XX. No. 3084–3085.
- 497** Bedy 1942. 193.
- 498** Győri Közlöny 11. évfolyam 69. szám. 1867. augusztus 29. 4.
- 499** 696/1850. „Beadatott October 27én 850.”
- 500** Das Vaterland 56. szám, 1844. április 23. 4.
- 501** Torma 2018. 109–112., Antaliné Hujter Szilvia: Élet az egykori újvárosi
Nádor szállóban. [https://www.gyorisalon.hu/index.php?mact=News%
2Ccntnt01%2Cdetail%2C0&cntnt01articleid=3340&cntnt01returnid=61](https://www.gyorisalon.hu/index.php?mact=News%2Ccntnt01%2Cdetail%2C0&cntnt01articleid=3340&cntnt01returnid=61)
- 502** Hazánk [1. évfolyam] 1847. június 10. 272.
- 503** Török 1920.
- 504** GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára Th. XIX. No. 2941.
- 505** Nemes 2011. 33–48.
- 506** GyEL KI Győri Székeskáptalan magánlevéltára Th. XLIII. No. 432.
- 507** Jegyzőkönyv 35.

- 508** Bedy kézirat 272.
- 509** Perger 2002. 14.
- 510** Jegyzőkönyv 42.
- 511** Perger 2011. 249.
- 512** Perger 2011.
- 513** Torma 2018.
- 514** Újváros kocsmáiról, mint a munkásmozgalom helyszíneiről Molnár 1986.
- 515** Bana 2011., Szakál 2002.
- 516** Győri Híradó 5. évfolyam 30. szám 1888. április 15. 3. „Városunk ipar- és gyártelepei.”
- 517** Stadler Nagy Mihály 1857-ben alapított térszotyárát vette át.
- 518** Győri Híradó 5. évfolyam 30. szám 1888. április 15. 3. „Városunk ipar- és gyártelepei. A térszotyár.” A gyárról: Antaliné Hujter Szilvia: Nagy Mihály térszotyáros, a szultáni és császári udvar szállítója. <https://www.gyorisza-lon.hu/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=4031>
- 519** Völgyi 1940. 52. szerint a margaringyárat már 1869-ben megnyitotta. Ehhez kapcsolódott az 1873-ban üzembe helyezett gőzdaráló, a kásamalom.
- 520** Győri Hírlap 17. évfolyam, 141. szám. 1896. június 21. 2. „Győr a kiállításon.”
- 521** Győri Hírlap 42. évfolyam, 100. szám. 1898. május 4. 2. „A párisi kiállításra.”
- 522** Dunántúli Hírlap 10. évfolyam, 144. szám. 1902. december 14. 5. „A város levegője.”
- 523** Hujter Szilvia: A győri selyemfonoda és a fonodai munkásnőszállítás. <https://www.gyorisza-lon.hu/news/5409/61/A-gy%C5%91ri-selyemfonoda-%C3%A9s-a-fonodai-munk%C3%A1sn%C5%91sz%C3%A1ll%C3%A1s> (A letöltés dátuma 2020. július 24.)
- 524** Dunántúli Hírlap 4. évfolyam 65. szám 1896. augusztus 2. 6.
- 525** Dunántúli Hírlap 9. évfolyam 11. szám 1901. február 2. 4.
- 526** Hujter Szilvia: A győri selyemfonoda és a fonodai munkásnőszállítás. <https://www.gyorisza-lon.hu/news/5409/61/A-gy%C5%91ri-selyemfonoda-%C3%A9s-a-fonodai-munk%C3%A1sn%C5%91sz%C3%A1ll%C3%A1s> (A letöltés dátuma 2020. július 24.)
- 527** Dunántúli Hírlap 9. évfolyam 51. szám 1901. június 23. 3–4.
- 528** Vörös 1971. 371.
- 529** Kurucz 1911., Dóczi 1912., Jelentés 1909. 39
- 530** Győri Hírlap 50. évfolyam, 148. szám. 1906. július 4. 1. „A régi gyárak és a város.”
- 531** Győri Hírlap 51. évfolyam, 31. szám. 1907. február 7. 1. „A Rábcamenti vízvezeték.”
- 532** Győri Közlöny 29. évfolyam, 102. szám. 1885. december 20. 1–2.
- 533** Győri Híradó 4. évfolyam 11. szám. 1887. március 13. 1–2. „Újváros flakonja.”
- 534** Győri Híradó 1. évfolyam 180. szám. 1913. november 29. 1–2.

535 Győri Közlöny 7. évfolyam 26. szám. 1863. március 29. 1. „A Dunahíd ügyében.”

536 Győri Közlöny 34. évfolyam 63. szám. 1890. június 3. 2. „Napirenden.” (A királyi tábla Újvárosba helyezését kérték a helyi képviselők.) Ugyanekkor „Az újvárosiak most az íránt indítottak meg mozgalmat, hogy a cipész- és csizmadia- vásár ne a vásártérre, hanem Újvárosba tetessék. A közgyűlés még nagyon messze van, de az újvárosiak már megkezdették a harcot, a következő nyomatott levelet küldven meg a városi képviselőknek.” Győri Közlöny 38. évfolyam, 63. szám. 1894. július 8. 3. „Az újvárosiak panasza.”

537 Népakarat 4. évfolyam 25. szám. 1905. június 18. 2. (közgyűlési beszámoló, leszavazták!)

538 Győri Friss Újság 12. évfolyam 107. szám. 1911. május 13. 1. „A piacok elhelyezése.”

539 A győri piacok helyének változásairól Torma 2012.

540 Kalauz 1893. 6.

541 Győri Friss Újság. 3. évfolyam 122. szám. 1903. május 2. 1.

542 Dunántúli Hírlap 13. évfolyam 35. szám 1905. március 14. 3. A beszámoló szerint ugyanakkor „Révfaluból és Szabadhegyről nem került ki városi kegyadományra szoruló szegény.”

543 Szakál 2002. 309.

544 Győri Friss Újság 7. évfolyam 105. szám 1906. május 8. 2.

545 Szakál 2002. 87.

546 Szakál 2002. 89.

547 Győri Friss Újság 8. évfolyam, 87. szám. 1907. április 18. 1. „A szegény kerület.”

548 Szakál 2002. 310. A választójogot ekkor meghatározott vagyoni feltételekhez kötötték. Választásra jogosultak azok voltak, akik a városban legalább három lakrészből álló házzal rendelkeztek; azok a kézművesek, kereskedők és alkalmazottak, akiknek legalább 105 forint évi adózó jövedelmük volt; azok a fizetésből élők, akik legalább évi 700 forint, és azok a közhivatalnokok, akik legalább évi 500 forintnyi fizetéssel rendelkeztek. A köz- és magánszolgálatban álló cselédek és a nők ugyanakkor nem választhattak.

549 Győri Friss Újság 10. évfolyam 21. szám. 1909. január 27. 2. „A hordár magyarázata.”

550 Győri Friss Újság. 10. évfolyam 22. szám. 1909. január 28. 2.

551 A sorozat befejező része már csupán ügyes, zsurnaliszta reflexió: „Uram induljunk; De először vegyen fel melegebb ruhát, mert cudar hideg van. Amíg ön ezt megteszi, elmondom, hogy mi történt tegnap este az újvárosi Fehérlő vendéglőben. Elégettek egy csomó Győri Friss Újságot, mert le volt írva benne a mi sétánk. A vendéglősné ugyanis roppant „dühösös” lett amidőn az én magyarázatomat nagynehezen elsilabizálta. És „dühösségében” megvette az elárúsítótól az összes nála levő példányokat és zsubsz beledobta a tűzbe.

Mit szól ehhez uram? Ugye semmit. Aki haragszik, annak rendszerint nincs igaza." Győri Friss Újság 10. évfolyam 23. szám. 1909. január 29. 2.

552 A Társaság erejét jól mutatja, hogy 1910-ben, „Szolnoky János Rác-utca 61. sz. vendéglőjében [...] új nagy tágas terem építtetett. Régi hiány ugyanis, hogy Újvárosban nincs oly nagy terem, melyben kényelmesen táncolni és szükség szerint általános népgyűlést tartani lehessen." Dunántúli Hírlap 1910. május 24. 3.

553 Dunántúli Hírlap 20. évfolyam 6. szám 1912. 01. 16. 3.

554 Imre 2001.

555 Győri Hírlap 16. évfolyam 61. szám 1895. július 18. 6.

556 Győri Hírlap 42. évfolyam 85. szám 1898. április 16. 2.

557 Győri Hírlap 42. évfolyam 159. szám 1898. július 16. 3.

558 Győri Hírlap 50. évfolyam 71. szám 1906. március 28. 3.

559 Győri Hírlap 42. évfolyam 85. szám 1898. április 16. 2. „Az iszkápások panasza”

560 Vörös 1971. 375.

561 Petz 1887.

562 Vörös 1971. 366.

563 Győri Hírlap 51. évfolyam 241. szám 1907. október 20. 5–6.

564 Csokonai Vitéz Mihály hírlapíró, szerkesztő. 1875. március 15-én született Debrecenben. Ifjú korában főként erdélyi, helyi lapoknak dolgozott. Az első világháború után került Győrbe, ahol több rövid életű újságot is szerkesztett. Városunkban hunyt el 1949. december 30-án.

565 Győri Hírlap 54. évfolyam 155. szám. 1910. július 20. 2.

566 Győri Hírlap 54. évfolyam 250. szám. 1910. november 12. 1., Győri Hírlap 1910. december 3. 2–3.

567 Győri Hírlap 54. évfolyam 285. szám. 1910. december 25. 13–14.

568 Győri Hírlap 56. évfolyam 216. szám 1912. szeptember 21. 1–2. A cikk szerzője „K-y-f”.

569 Győri Hírlap 56. évfolyam 177. szám 1912. augusztus 4. 4–5., A cikke adott hivatalos válasz: Győri Hírlap 1912. augusztus 6. 3.

570 Győri Hírlap 56. évfolyam 290. szám 1912. december 18. 2. „A Liget-utcai gyerekek.”

571 Győri Híradó 1. évfolyam, 28. szám. 1913. július 1. 3.

572 Lásd az e területre vonatkozó fejezetet.

573 Győri Friss Újság. 14. évfolyam, 8. szám. 1913. január 11. 1.

574 Török 1920. 58.

575 Csányi 1933.

576 Győri Hírlap 78. évfolyam, 80. szám. 1934. április 11. 3.

577 Győri Hírlap 79. évfolyam 125. szám. 1935. május 30. 3. „A győri magánkönyvtárak statisztikai megvilágításban.”, Győri Hírlap 78. évfolyam, 80. szám. 1934. április 11. 2.

578 Magyar Élet Pártja.

579 Győri Nemzeti Hírlap 9. évfolyam 17. szám. 1944. január 22. 2. „Őszinte szó Újvárosban.”

580 Bana 2001. 29–47.

581 Gerő László: Újváros szíve a kerületben dobog. Győri Nemzeti Újság 5. évfolyam 4. szám 1940. január 6. 4.

582 A győri – benne az újvárosi – zsidóság tragikus sorsáról Nagy 2010.

583 GyMJVL. Győri Nemzeti Bizottság iratai 35/1946.

584 A levélben Lakatos Lajos tizennégy, az újvárosi cigánysoron, illetve a Szent Erzsébet telepen lakó munkakerülő cigányt nevezett meg. Bana 2007.

585 Bana 1994. 325.

586 Fátay 2011. 153.

587 Fátay 2011. 153.

588 Orbánné dr. Horváth Márta: Győr 1900–2000. Adatbázis. <https://edok.gyorkonyvtar.hu/results/-/results/7c596f05-8edd-49b0-b355-1b1637261340/solr#displayResult> 1949. szeptember 3-án napközi otthont és bölcsődét, 1953. január 10-én fiókkönyvtárat adtak át. 1957. július 1-ére korszerűsítették a selyemgyárat. 1962. május 10-én avatták fel a Bercsényi ligetben – az azóta lebontott – fedett vásárcsarnokot. 1996. június 26-án adták át a Szent Cirill és Metód Alapítvány által létrehozott szociális otthont.

NÉVMUTATÓ

III. Ferdinánd magyar király ld.

Ferdinánd magyar király, III.

Ady Endre 164

Alexits Tamas 47

Andrássy János 113

Andre Vencel 32

Antaliné Hujter Szilvia 176, 183, 184

Auschendorf Frigyesné 120

Azmeni Fülöp 113

Ábrahám 54,

Ábrahám Albert 54

Ábrahám József 97

Ács Mihály 64

Árki Sándor 25

Bak Borbála 160, 182

Baka Gábor 54

Bakó Lajos 170, 173

Balasfő Thamas 45

Balogh Gáborné 82

Balogh János 111

Balogh Lajos 154

Balthauser Pruckner lásd Pukner, Balthasar

Bana József 160, 161

Baraniaġ lásd Baranyai

Baranyai Gáspár 38

Baranyai György 110

Baranyai Péter 45

Barassy Péter 38

Barbel lásd Barbély

Barbély István 111

Barbély Mátyás 111

Barilich Lőrinc 171

Barjati 36

Barkó János 45

Barnaky 36

Baryaty 36

Bay Ferenc 151

Bácskai Vera 161, 169, 174

Bán Jakab 92

Bede Szabó Miklós 16

Bede Szabó Miklós fia Ferenc 16

Bedy Vince 82, 160, 161, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 182, 183, 184

Begna József 106, 107

Beke Kata 122

Benda Jakab 32

- Bene Mihály** 114
Benedik Demeter 49
Benedik Demeter felesége Mária 49
Benedik Demeter lánya Mária 49
Benei Bernadett 161
Benkovics Péter 60
Benkó Károly 74, 75
Benkő napszámos 96
Bél Mátyás 6, 8, 9, 88, 161, 168, 180
Bergl Hugó 51
Bihari Ilona 176
Bihari János 176
Biro Lőrinc 34, 38
Bíró Farkas 39
Boczor Gergely 93
Bodányi Zsigmond 97
Bogács Kata 38
Bognár 54
Bognár Mihály 111
Boka Páter 111
Bokaj György 54
Bokros 54
Bollard Bálint 115
Boltisar Prukner lásd Prukner, Balthasar
Bon Keresztély 123
Bonaparte, Napóleon 93
Borbély Mihály 100
Borbély Péter 33
Borbíró Virgil 161, 170
Borsodi István 81
Borsody Péter 46
Bottyán János 93, 97, 164
Bóka Mária 96
Böröczk Imre 93
Böröczk Imre fia Gergely 93
Börchy Márton 32
Braunsteiner Frigyes 154
Brückner Boldizsár lásd Prukner, Balthasar
Budár József 32
Buga György 150
Bujtás László 83
Bundás Ferenc 54
Bundás Jánosné 143
Bundás Kovács 54
Burján János 129
Bus János 19, 53
Busies Pál 122
Castellan Mihály 31
Capitan Szawa lásd Kapitány Száva
Chepregi lásd Csepregi
Chigan lásd Cigány
Chizar lásd Csiszár
Chotzazogulu, G. Charalampos 161, 175
Chut 41
Chykos lásd Csikos
Cigány István 52
Cigány István fia Istók 52
Cimbalmos Gergely felesége Orsolya 52
Cizmazja lásd Csizmazia
Coberle Chistoph 127
Conj lásd Kónyi
Constatinápolyi Katalin 85
Czanger Simon 31
Czehmeiszter Ádám 128
Czehmeiszter Pál 128
Czeigler György 32
Cziegler lásd Czigler
Czigány Béla 165, 176
Czigány Béla 165, 176
Czigler Győző 82
Czigler János 137, 138
Czirák 105
Czumpf 105
Csapó kereskedő 140
Csáktornyai Szabó Mihály 33
Csányi Károly 82, 161, 186
Császár 105
Cseh Czuzi József 78
Csehonius István 127
Cser István 97
Cserhalmi István 64, 161, 177, 178, 180
Cseri Miklós 161
Csepregi György 92
Csepregi Varga György 34, 93, 111
Csiszár Ambrus 38
Csiszár Tamás 34
Csikos Mihály 111
Csikós Mihály szolgája János 92
Csizmazia Benedek 19, 53
Csizmazia Mihály 111
Csokonai Vitéz Mihály 142, 147, 186
Csongrádi Balázs 38
Csonka József 54
Csonka Kovács 54
Csonka Lázár Istók 53

- Csonka Pál** 54
Csőre János 97
Csutheo János 115
Csúzi Cseh János 77
Dachauer család 116, 117
Dachauer Ferenc 115
Dachauer János 116
Danihel János 54
Davidov, Dinko 60, 61, 162, 175, 177
Decskoly Dömötör 46
Demetri János 47
Dimetri Mihály 47
Diószegi György Antal 166, 175, 180
Diószegi István 154
Dittrich Ferenc 97
Dold József 96, 97
Dold Józsefné 97
Drigbesser 105
Domán István 162, 176, 181
Dominkovits Péter 162, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 182
Dóczi Sámuel 162, 184
Dóka Máté 33
Döme István 54
Döme Józsefné 146
Döme Károly 146
Döme Kovács 54
Döme Sándor 54
Dráfi Kovács 54
Dráfi Ferenc 54
Dursa Mihály fia Tamás 47
Dursza Demeter 47
Egri Márton 7
Ehling Péter 100, 120
Enyingi Benedek 15
Eördögh Antal 139
Eöttevényi Nagy Olivér 68, 162, 177, 178, 179, 180, 181
Erdély Jenő, dr. 147
Erlaicher György 115
Erdélyi Mihály 70
Erdélyi Mihály felesége Anna 92
Ergovits Anna 49
Ergovits Timóth 49
Ergovits Ulysses lelkész 49
Esterházy Pál 97
Eszterházy Miklós 66
Erzsébet 47
Esztergami lásd Esztergomi
Esztergomi Rác Mihály 38
Esztorgomi Rác Mihály 38
Ér Michael 105
Fábri Pál 113
Farkas Ádi 55
Farkas Béla, dr. 150
Farkas Frici 144
Farkas Guszt 55
Farkas János 55
Farkas József 54, 55, 176
Farkas Miska 55, 176
Farkas Lajos 55
Farkas pap 127
Fazekas Mate 36
Fazekas György 111, 116
Fazekas Országos János 116
Fazikas János 114
Fazokas Id. Fazekas
Fátay Tamás 162, 187
Fehér 105
Fehér Ipoly 162, 164, 167
Fehér István 105
Fehér János 45
Feiervary 36
Feiertoy lásd Fejértói
Fejértói Kovács Péter 38
Fejérvári György 45
Fekete Bertalan 174
Fekete István 39, 127, 128
Fekete János 114
Fekete Máténé 92
Ferdinánd magyar király, III. 64
Fleischhacker Henrik 122
Fias István 97
Filep Antal 162, 169, 170
Filinger Jakab 128
Filinger Jakab fia Leopold 128
Fischer József 119
Fobotka Frigyesné, özv. 146
Fodor Pál 111
Fogas Mihály 32, 114
Foretea lásd Forety
Forety János 31
Forró Ignác 20
Földvári Vilmos 120
Franek András 32
Fränkel Vilmos 74
Frelik Szilveszter 33
Freytag Mihály 67
Friedrich Lipót 73
Fruhmann Antal 72, 126
Fuchs Bonifác 48, 162, 175

- Fülöp kovács** 111
Füves Ödön 163, 175
Galantai Istók 53
Galantai Miska 53
Galauner Ferenc 107
Gavara Mihály 117
Gál István 153, 154
Gáspár deák 111
Gecsényi Lajos 160, 163, 168, 169, 170, 174, 180, 182
Gencsi György 38
Genthon István 163, 175
Gergulits Mihály 93
Gerő László 29, 171, 187
Geönge Janos 36
Gindl 41
Gindly Orbán 17
Gombkötő Bálint 112
Gömöri János 163, 168
Görög Simon 46
Grau Amade 106
Grábits Frigyes 28, 154
Grössenbrunner 105
Gulyás György 45
Gyarmathy András 97
Gyarmathy Kálmán 97, 153
Gyarmati család 18
Gyarmati Ferencné 146
Győri Márk 45
H. Pálffy Ilona 163, 170, 181
Habsburg Mátyás lásd Mátyás magyar király, II.
Habsburg Rudolf lásd Rudolf magyar király, I.
Hajdár András 54, 144
Hajdár István 54
Hajdár Jánosné 143
Hajdár kovács 54
Hajdár Mihály 54
Hannich Lászlóné 97
Hanthai Miklós 93
Harapka György 114
Has 41
Hatzinger Mihály 183
Haubner Magdolna 113
Hauzer József 82
Haynau, Julius Jacob 95
Hegedús Márton 163, 175
Hegedús Zoltán 163, 168, 169, 170, 177, 180, 181
Hennicke Rezső 164
Hergeszell Antal 125
Hesslein Henrik 130
Hevesi Gergely 38
Hiba János 154
Hierchel, Issacus 39, 49
Hierchel, Jacobus 39, 49
Hirschl család 49
Himodi Bálint 38
Hlatky-Schlichter Lajos 91
Hoefnagel, Georg 6
Hollósi István 97
Holtzhammer 105
Horvath lásd Horváth
Horvatth Fazekas Mattyás 116
Horvát Máté szolgája Istók 92
Horvát Samu 145
Horvát Sztanko lásd Horváth Sztankó
Horváth Antal 72
Horváth Antalné 92
Horváth Béla 154
Horváth család 18
Horváth Detre Mihály 160, 179
Horváth Ferenc 54
Horváth Imre 20
Horváth Istók 53
Horváth István 154
Horváth János 19, 53, 54, 99, 119, 146
Horváth János lánya Katalin 119
Horváth József 81, 153, 163, 164, 169, 172, 174, 175, 180
Horváth Károly 96, 97
Horváth Lajos 168
Horváth M. 99
Horváth Sztankó 33, 34
Horváth Tamás
Hófer Vilmos, dr. 142
Hrusovszky Imre 19, 21, 32, 88
Hujber Mátyás 32
Ihasz István 36
Imre Béla 140, 164, 186
István deák 111
Iván Ferencz 114
Iványos Miklós 160
Jakus család 18
Jambor Imre 112
Jankovits József 164, 177
Jarmalov, Rudolphus 161
Jász 36
Jenei Ferenc 164, 166, 173, 183

- Joannovits István** 49
Joannovits István felesége
Ilinka 49
Joannovits István lánya Mitra 49
Josa János 38
József magyar király, II. 41, 65, 80, 165, 178, 179
Jórig Balázs 123
Jórig Pias lásd Jórig Balázs
Juhász Ernő 154
Juranits Antal 72
Kallós Henrik 51
Kaman János 38
Kanczo Mihály 34
Kantó János 53
Kantó Mihály 53
Kantó Péter 53
Kapitány Száva 43, 44, 45, 174
Kapra Lőrinc 111
Karácsonyi Gyula 97
Karner Antal 72
Karpff Antal 106
Karsay lelkész 118
Karsay János 111
Karvasy Kálmán 164, 177
Kasa Jarto György 36
Katona Csaba 161
Kautz Gusztáv 164, 177
Kautz Ignác 108, 182
Kazmeri lásd Pápai István
Káldy Barna 63
Káldy Lajos 82
Károlyi István 154
Kászonyi Richárd, dr. 152, 153
Kecskeméti Szana Máté 77
Keffer János 32
Keizinger György 154
Keizinger Imre 154
Kemendi István özvegye Margit asszony 33
Kemény József 50, 164, 175, 179, 180, 181, 182
Kelemen Márton 73, 82
Keresztély Ágost 79
Kertess Péter 111
Keszey Ferenc 78
Keszey János 78
Keszy Albert 38
Khuen-Héderváry Károly 103
Kimpurger Ferenc 146
Kiss István 97
Kliegl József 74
Kochis lásd Kocsis
Kocsis Balázs 34
Kollonitsch, Ernst 45
Kollonitsch, Ernestus lásd Kolonitsch, Ernst
Komáromi Pál 79
Komjáthy Ferenc 97
Konj Gáspárné 33
Kossuth Sándor 93
Koszaniotisz, Petrosz 85
Kotek Ádám 97
Kotek János 97
Kouacz lásd Kovács
Kovács András 21
Kovács Fazekas György 116
Kovács Géza 164, 177
Kovács hivataloszolga 96
Kovács Istvánné Margit asszony 92
Kovács Jakab felesége Orsolya 34
Kovács József 54
Kovács Pál 111
Kovács Péter szolgája Jakab 92
Kovács 54
Kovács Mihály 112
Kovácsics Matheus 113
Kozma család 18
Kónyi István 38
Körmendi 36
Körmöndi Mikós 38
Kövecses család 18
Közi-Horváth József 26, 171
Krauzky Dóra 33
Krisztinkovich Ede 136
Kruesz Krizosztom 167
Krumtzian Márton 32
Krúdy Gyula 56, 164, 177
Kurutz József 164, 183
Kuthassy Köntös Mihály 38
Kürty Ferenc özvegye Bogács
Kata 38
Lakatos Kálmán 156
Lakatos Lajos 155, 187
Lakatos László 58
Lakatos Mihály 58, 59, 145, 161
Lakner 41
Laskai kovács 54
Lauscher Nándor 154
László Ferenc 134, 153
Lázár Ferkó 53
Lázár Gyurka 53

- Lázár kovács** 54
Lázár Márcui 53
Lázár Mihály 54
Lázár Miska 53
Leimel Pál 47
Lenart 41
Lengyel József 12
Lenth Christoph 115
Lévai Ferkó 53
Lévai Marczi 53
Lévai Mihály 21, 54
Lévai Miklós 53
Lévay kovács 54
Liebenberg városparancsnok 79
Liezenmayer Sándor 68
Limberk 89
Liskay József 164, 179
Lony lásd Lónyi
Lorinchy lásd Lőrinci
Lónyi Mihály 127
Lőrinci Balázs 45
Lővei Balázs 64
Lőv Izsák 39, 49
Lőw Lipót 75
Lukács Sándor 93
Lukácsi Mihály 16, 18, 34
Lukáts Dezső 29, 30
Macher Mihály 97
Magner József 116
Magner Terézia 116
Magyar Pál fia Albert 114
Maixner Ádám 128
Makai Gyurka 53
Makai kovács 54
Maráczai Sándorné 173
Marchardt Ferenc 123
Markó Árpád 164, 180
Marovits János 39
Maróthy
Marschall Béla 152
Masárlyi építész 176
Matkovits István 81
Matkovits János 81
Matusek Antal 60, 70, 164, 177, 178
Matzkó Gyurka 53
Mágner Antal 116, 117
Mágner Károly 116
Már Péter 89, 164
Mátyás magyar király, II. 179
**Mátyás Pálné Borbála asz-
szony** 92
Mávits János 114
Mencs Ignác 137
Mendel Béla 73
**Meszaros Geörgy lásd Mészá-
ros György**
Merczel 41
Merklin Keresztély 121, 122
Mezei kovács 54
Mezei kovács 54
Mezei György 54
Mészáros András fia Istók 92
Mészáros György 36
Mihelkovics Simon fia József 114
Miklós kovács 38
Miller óbester 7, 11
Miskolczii lásd Miskolczy
Miskolczy Ferenc 88, 127
Mogyorosy Pál 72
Molnár Ernő 165, 171, 184
Molnár Gergely 111
Monaszterly Péter 63
Monosloý Mihalý 45
Moór Raphael 75
Morvai Gyula 165, 170, 173, 174, 176
Muszelonovics Samuel 47
**Müller Eberhardtné Lehner
Zsuzsa** 69
Nagy András 79, 112, 119
Nagy Antal 97
Nagy Balázs 111
Nagy Dezső 22
Nagy Endre 119
Nagy Ferenc 97, 119
Nagy Ilon, özv. 92
Nagy István 97, 114, 119, 154, 165,
176, 181, 187
Nagy Márta 165, 175, 177
Nagy Mátyás 52
Nagy Mihály 17, 33, 36, 80, 98,
118, 119, 133, 154, 183, 184
Nagy Pál 103
Nagy Sándor 96, 97
Nagy Simon 111
Nádasdy Ferenc 16
Nác Ferencz 9
Nedóczy 34
Nemes Gábor 165, 174, 183
Nemes Nagy Mihály 17
Német 41
Német Ilonka 92
Német János 111

- Németh Ferenc** 154
Németh György 92
Németh István 115, 154
Németh Mihály 93
Németh Pál 92
Németh Sámuel 70
Nicsinger Sándorné, özv. 65
Nits család 18
Nits Nándor 96
Nobilis Fekete István 39
Novakovits Isaias 47, 113
Novák János 82
Nyalkai Albert 7
Ochay Mihályné 34
Olajméről Gergely 111
Olasz lásd Forety János
Olasz Péterné Despa asszony 92
Olay merő lásd Olajméről
Olá Ferkó 53
Olá Gyurka 53
Ollas Peter 36
Orbánné Horváth Márta 165, 181, 187
Orlai Petrics Soma 68
Orsich Balázs 52
Orsich Balázs özvegye Fruzsina 52
Orsith Balázs lásd Orsich Balázs
Ország János 114
Osvald János 115
Pachl József 106
Pacsaritz János 49
Pagicz 38
Pallo István 36
Pallo Mihály 34
Panakosta Paleog 85
Papajanuszisz lásd Popovič
Papp Kálmán 33, 83
Pataky László 165, 179, 180
Pathonay lásd Patonai
Patonai Imre 110, 111
Pauler György 127
Paxy 36
Payr Sándor 165, 179
Pápai István 34
Pechy Mihály 36
Pecy 36
Perger Gyula 161, 165, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 184
Pető Endre 97
Pető István 153
Petroczy 18
Petrovits Dömötör 46, 48
Petz Aladár 166, 169, 179, 182
Petz Lajos 166, 186
Péter József 97
Pfannl Jenő 166, 168, 172
Phülöp lásd Fülöp
Pillinger, Natonius 128
Pintér Jánosné 92
Pintér Jánosné lánya Panna 92
Pisalich János lásd Szabó János
Pisztory Mór 183
Pita Gergely 46, 85
Pogacha Sütő Ésaías lásd Pogácsasütő Ésaías
Pogácsasütő Ésaías 111
Poki Gáspár 60
Polatsek Tamás 32
Polgár Miklós 16
Polizó Mihály 46
Polniczky Lipót 153
Polozticzay Andras 45
Popovic, Dionisziosz 177
Poszádi Jakab 114
Potfay József 120
Potiondy 36
Pottfay lásd Potfay
Potzhiondy lásd Potyondi
Potyondi István 111
Potyondi István, ifj. 111
Prainer János 8, 45, 77
Prayner lásd Prainer
Prichler Imre 146
Prukner, Balthasar 34, 36, 123
Prukner, Balthasar özvegye Mária asszony 33
Prumer Jakab 115
Puntigám 98, 105
Puntigám Rezső 99
Pusztai József 54
Puter József 144
Puter kovács 54
Puter Mátyás 54
Putzi Istók 53
Raab János 54
Rab János 54
Raber Hantz 115
Rach lásd Rác
Racs István 112
Radvánszky Béla 166, 168
Raicz Mészáros István 16

- Raicz Mészáros István fia András** 16
Raicz Mészáros István fia Istók 16
Raics István 112
Raics Mihály 112
Raics Sámuel 18
Rakits Wladimir 49
Rammershoffer József 73
Rác Mihály 42
Rác György 45
Rác György özvegye 85
Rác István 32
Rác János 34
Rác Nagy Vince 42
Rác özvegy asszony Jela 92
Rác Voicsne Milka asszony 92
Ráth Károly 5, 166, 168, 169, 180, 181
Ráth Mátyás 67
Rákóczi Ferenc, II. 79
Rákóczy György, I. 64
Ress György 38
Reuffenburg, Hans Ditrich von 92
Ribai Ilona 171
Richter Antal 69
Rigó Gyurkó 53
Rigó Istók 53
Rigó János 54, 56
Rigó Mihály 54
Rischan Mátyás 32
Rohony 36
Rohrer Mihály 31
Romanek Ferenc 120, 132
Romanek Frigyes 120
Rorer Márton 128
Rosta István 138
Rott 18
Rotth József 113
Róth András 65
Róth Emil, dr. 51
Rozás Argentinus 46
Rudolf magyar király, I. 179
Rumi György 32, 112
Ruppenthal Miklós, dr. 22, 31, 154
Rusinka 47
Saffrán György 115
Saieff, Joseph 112
Sajka György 154
Salay 36
Salgó Károly 166, 181
Salm, Eck 5, 168
Sarkozy lásd Sárközi
Sasvári László 166, 175, 180
Sauervein Gézané 165
Sári Samu 99
Sárközi 52
Sárközi kovács 54
Sárvári Ignác 117
Scheiber Sándor 166, 175
Schey 105
Schindel András 32
Schücz, Johan 112
Schüttig cipész 96
Schwarz Gábor 97
Sebesi György 34, 36, 127
Sebessy lásd Sebesi
Sebők András 16
Sempcej 36
Sempéry Miklós 111
Semptey 36
Sider István 45
Sijarto Péter 36
Sikora Ferenc 32
Simon György 85
Simon Istvánné Örsébet asszony 92
Snelt 41
Snyders Bernát 91
Somerlatte, George Guillaume de
lásd Sommerlatte György Vilmos
Sommerlatte György Vilmos 86, 91
Somogyi Gergely 111
Soóky Ferencné 96
Sopra Mihály 38
Spanfelder Ferenc 121
Spiro György 86
Stadler József 130, 184
Stelczer Simon 112
Stingel Lőrincz 115
Stirling Tóbiás 130, 132
Streibig Józsefné 164
Sütő Észaiás Ambilán 38
Szab Mátyásné 145
Szabady Béla 166, 174
Szabó Ádám 54, 105
Szabó Balázs lásd Orsich Balázs
Szabó Bálint 20
Szabó fazekas család 117, 182
Szabó Ferenc 114
Szabó István 111, 117
Szabó János 34, 110
Szabó Jánosné 34

- Szabó József** 117
Szabó József, ifj. 117
Szabó Józsefné, özv. 97
Szabó Kovács 54
Szabó Márton 38
Szabó Mátyás 111
Szabó Mihály 33, 34
Szabó Miklós 38
Szabó Simon 168
Szabó Zoltán 163, 168, 169, 170, 177, 180, 181
Szadlo Mátyás 32
Szafir György 47
Szakacs Kristóf 112
Szakács József 153
Szakál Gyula 166, 182, 184, 185
Szakonyi János 16, 60, 109
Szalai István 39
Szalay György 154
Szalay Miklós 111
Szalay Péter 38
Szalánczi Gábor 83
Száraz Antal 46
Száva kapitány Id. Kapitány Száva
Szávay Gyula 166, 173, 181
Szegi János 64
Szegi Mihály 7
Szekeres Dömötör 46
Szekrényesi 105
Szemes Ábrahámné Ilon asszony 92
Szentmihályi Katalin 82
Szep lásd Szép
Szerecsen Cser György 33
Szerecsen Erzsébet 34
Szerencsý lásd Szerentsi
Szerentsi Nagy István 81, 113
Széchenyi György 77
Székely István 79
Székely Zoltán 166, 168, 175, 180
Szép család 18
Szép Mihály 18
Szigeti 54
Szigeti Timár 32
Szójártó Gergely 111
Szójártó Csaba 167, 176, 177
Szilassi Jánosné Ilon asszony 92
Szili Gáspárné Anna asszony 92
Szinonin Anna, özv. 47
Szomszéd Béláné, özv. 20
Szolnoky János 186
Szorsics Fazekas György 116
Szováti Nagy Máté 38
Szófer Mózes 91
Szócs Benedek szolgája János 15
Sztankovits János 72
Szubotits György lánya Anna 49
Szűcs Márton 111
Szűcs Mátyás 33
Szyartha lásd Szíjártó
Taghauer Fazékas Mesterné
lásd Magner Terézia
Takacs Csismazia Miklós 38
Takács Gyuri 145
Takats Márton 127
Tako Miklós 60
Taschl János 35, 121
Tarics István 32
Tarits János 114
Tauber Károly 10, 137
Temporal Domonkos 31
Téhöl 99, 105
Theodorovits Georgius 49
Timaffy Gyöngyvér 182
Tisztapataky István 65
Toldo ezredes 93
Tolnai Dénes 77
Tolnay 36
Tomaj Ferenc 24, 167, 170, 172, 173
Tomka Szászky János 6, 168
Torkos János 60
Torma Attila 167, 180, 181, 183, 184, 185
Tormás Jánosné Kata asszony 92
Tóth Gregorius 161
Tóth János 78
Tóth Imre 65, 66
Tóth Sándor 68
Tóth Vilmos 167, 180,
Török Istvánné Fülöp Erzsébet 16
Török Istvánné Fülöp Erzsébet
fia Mihály 16
Török Mihály 122
Török Pál 167, 183, 186
Trauber János 69
Tujfli Józsefné 144
Tukts Mátyás 115
Tuli Gézáné 146
Tüske Mihály 146
Tüskés János 100
Ujvári Ferenc 53
Ujvári János 53
Ujvári Kovács 54
Urosevics Daniló 167, 175

- Valló István** 161, 167, 170, 182
Valxhofer Ferdinánd 125
Vamos lásd Vámos
Varga András 33
Varga Andrásné 30, 146
Varga János 111
Varga János, ifj. 111
Varga József 54
Varga Lőrinc 111
Varga Mattiass ld. Varga Mátyás
Varga Márton 112
Varga Máté 111
Varga Mátyás 36, 111
Varga Mihályné 146
Varga Miklós 111
Varga Pál 111
Varga Péter 168
Varga Tamás 33, 111
Varjasi Ferenc 89
Varsányi Mihály 46
Vas Sándorné, özv. 26
Vasváry György 46
Vatay Orbánné 15, 16
Vámos János 111
Várayné Bíró Ibolya 157, 177
V. Bíró Ibolya 157
Vecsei Mihályné, özv. 146
Vercze Zabo lásd Vércse Szabó
Veres Ferkó 53
Veress D. Csaba 167, 168
Vércse Szabó János 111
Viányi Jakab 120
Vida István 92
Vida Kata 92
Vidacsi Mihály 114
Vigner építész 72
Viki Mihály 21
Világi Dávid 178
Villányi Szaniszló 5, 42, 167, 168, 169, 173, 174, 175,
Virágh János 114
Vißlay lásd Viszalai
Vissi István 32, 38, 88, 112, 113
Vissý lásd Vissi
Viszalai Mátyás 38
Vizer Ferenc 113
Vratarics János 45
Vysi lásd Vissi
Völgyi Ferenc 167, 184
Vörös Elek 55, 56, 177
Vörös György 54
Vörös János 54, 55
Vörös Jánosné 146
Vörös József 54, 154
Vörös Károly 167, 182, 184, 186,
Vörös kovács 54
Vörös Mihály 54
Vörösmarty Mihály 78
Warga Péter 168
Weiner rabbi 91
Weisz Mór 100
Winkler Károly 154
Winkler Mihály 154
Wischer, Hans 36
Wojcza vajda 43
Wolf Gyula 167
Wotticz Károly 167
Wrachevich, Wolfgang 127
Zabo lásd Szabó
Zalaý lásd Szalay
Zalka János 91
Zámolyi István, dr. 154
Závodszky Levente 166, 168
Zech, Georg Stefan 69
Zechmeister Károly 58, 141
Zechmeister Paul 105
Zefarovič, Hristofer 61
Zerechien lásd Szerecsen
Zichy István 60, 70
Zichy Pál 7, 60, 70,
Zupp Imre 38
Zwch lásd Szűcs
Zsebedics József 167, 171, 172, 179, 180
- FÖLDRAJZI ÉS TESTÜLETI NEVEK MUTATÓJA**
Auschwitz 52
Ausztria 41, 55
Bajorország 41, 55
Bécs 11, 17, 31, 41, 47, 62, 69, 74, 116, 118
brassói ref. templom 82
Buda 45, 177
budai egyházmegye 61
Budapest 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 177
Buda-Trieszt vasútvonal 118
Céhtörténeti gyűjtemény 160
Duna 17, 77, 93, 101, 103, 183
Duna-táj Magyar-Izraeli Baráti Kör 161
Dunántúl 163

**Dunántúli Evangélikus Egyház-
kerület** 165

Egri Líceum 116

Enese 38

Fehérvár lásd **Székesfehérvár**

Felső-Ausztria 118

Gesztes 5

■ **Győr** 2, 5, 7, 16, 21, 26, 31, 32, 34, 36, 38, 39, 41, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 70, 72, 77, 80, 97, 102, 103, 109, 110, 115, 117, 118, 123, 125, 130, 131, 132, 135, 136, 141, 142, 146, 147, 151, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 176, 182, 183, 184, 186

■ **Arany Körte vendéglő** 129

■ **Arany Bárány fogadó** 10, 57, 60, 70, 122, 123, 125, 150

■ **Aranyas gyógyszertár** 108, 121, 182, 183

■ **Áchim András utca** 9, 17, 35, 36, 157,

■ **Balthauser vendégfogadó** 36,

■ **Bácsa** 38

■ **Bálint Mihály utca** 9, 129, 156

■ **Bárány szálló** lásd **Arany Bárány fogadó**

■ **Bástya utca** 26

■ **Belváros** 10, 35, 36, 41, 48, 49, 50, 65, 106, 110, 123, 125, 135, 136, 137, 149, 151, 182

■ **Bercsényi-liget** 33, 150, 156, 157, 158, 187

■ **Bécsi kapu** 6, 7, 8, 11, 35, 93, 121

■ **Bécsi út** 81, 88

■ **bécsi országút** 6, 19, 33, 81, 121

■ **Burcellás köz** 117

■ **Burián-féle vendéglő** 25

■ **Candia** 9, 19, 52

■ **Candia utca** 9

■ **cigány-kovácsok egylete** 54

■ **Cigánylapos** 9, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 27, 54, 55, 105, 140, 141, 142, 150, 170, 176

■ **Czatorna utca** 9

■ **czigány-kovácsok egylete** lásd **cigány-kovácsok egylete**

■ **Cigánylapos** lásd **Cigánylapos**

■ **Csaby vendéglő** 128

■ **Cserbanko utca** 9

■ **Csipkegyár** lásd **Csipkefüggönygyár**

■ **Csipkefüggönygyár** 95, 96, 132

■ **Duna-híd** 135, 185

■ **Duna-utca** 135

■ **evangélikus egyházközség** 16, 41, 68, 164, 171,

■ **evangélikus iskola** 69, 95, 96

■ **evangélikus Öregtemplom** 60, 64, 69, 70, 93, 96

■ **Evangélikus Szeretetotthon** 69, 95

■ **Evangélikus templom** lásd **evangélikus Öregtemplom**

■ **Fazekas utca** 9

■ **Fehér Ló fogadó** 73, 122, 123, 138, 150, 185

■ **Fekete Sas vendégfogadó** 121, 122

■ **Ferencváros** 10, 50, 136

■ **Ferdinándváros** 10, 50, 136

■ **Festő utca** 20, 56, 100, 120, 141, 143, 146, 148, 157

■ **Filitó** 9

■ **Főutca** 8, 36, 71, 73, 121, 130, 137, 138, 183

■ **Gaál vendéglő** 118, 128, 129

■ **Gorkij-lakások** 20, 142, 143, 147, 150

■ **Gorkij telep** 24 lásd még **Szent Erzsébet-telep, Trianon telep, Gömbös telep**

■ **Gorkijváros** 9, 24, 33, 82, 103

■ **Gömbös telep** 24 lásd még **Szent Erzsébet telep, Trianon telep, Gorkij telep**

■ **Gyárváros** 36

■ **gyepmesteri telep** 22, 139

■ **Gyepszél** 20, 26, 27, 29

■ **Gyepszél utca** 9, 28

■ **Győr Megyei Jogú Város Levéltára** 2, 160, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187

■ **győri bíróság** 109

■ **Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár** 2, 160

■ **Győri Egyházmegyei Levéltár** 2, 160, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 182, 183

■ **győri evangélikus gimnázium** 168

■ **győri fazekascéh** 116

■ **győri főgymnásium** 115

- Győri Hajósegylet 117, 118, 182
- Győri Hitközség 50, 52,
- Győri Ifjúsági Kultúr Egylet 51
- Győri Ipartestület 164
- győri izraelita hitközség 49, 50, 52, 75, 82, 126, 162, 167
- győri izraelita imaház 73, 75, 126, 179
- Győri Izraelita Nőegylet 50, 51
- Győri Izraelita Szent Egyesület 51, 95
- Győri Jótékony Polgári Kör 129
- Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára 172, 173, 182, 183
- Győri Káptalan Magánlevéltára 160, 168, 174, 175, 182
- győri kórház 179
- Győri Önkéntes Tűzoltó Egylet 97, 162, 165, 166
- Győri Püspökség 13, 175
- Győri Szandikut és Nicum Avelin izraelita komasági és részvétségylet 50
- győri vár 5, 7, 31, 34, 60, 70, 121, 163, 166, 167, 179
- győri székeskáptalan 6, 7, 13, 31, 36, 38, 40, 42, 43, 69, 70, 109, 110, 113, 122, 126, 127, 161, 165, 172, 174
- Győri Vendéglősök és Italmérők Ipari Szakosztálya 128
- Győri Zsinagógaért Alapítvány 76
- Győrszentiván 134
- Győrsziget lásd Sziget
- győr-szigeti molnárczéh 10
- Győr-Újváros lásd Újváros
- Győrújvárosi Jótékony Asztaltársaság 128
- győrújvárosi magyar faze-kascéh 114, 116
- Győrújvárosi Polgári Asztaltársaság 129, 139
- Győrújvárosi Társaskör 128, 153
- Halbacht ház 70
- Helytartótanács 49, 53, 71, 72, 80, 106, 181
- Hédervári-birtok 7
- Híd utca 157
- Horthy Miklós híd 12
- Iparostanonc Iskola 126, 150
- Iszkápa utca 20, 22, 24, 145
- izraelita temető 91, 93
- izraelita Újvárosi Fiú- és Leányiskola 50, 76, 95
- Jakobinus utca 157
- Jesivákat támogató egyesület 51
- Jégvermek utcája 9, 88
- Karmelita templom 11, 24
- katolikus plébániaház 6, 35, 60, 70, 121
- Kazamata utca 9, 146
- Kazinczy utca 11
- Kámán utca 149
- Kármelita-tér 135
- Kásamátra 98
- Kereszt utca 9
- Kerület SC lásd II. ker. SC sportegyesület
- II. ker. SC sportegyesület 129, 153, 154, 155
- kékfestő üzem 100, 120, 132
- Kis utca 9
- Király utca 11
- Kohn-olajgyár 26
- Komlókert 141
- Kossuth utca lásd Kossuth Lajos utca
- Kossuth Lajos Általános Iskola 157
- Kossuth Lajos utca 14, 20, 29, 33, 50, 51, 76, 78, 82, 95, 99, 100, 101, 120, 123, 128, 129, 136, 137, 139, 141, 156, 157, 158, 176
- Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér 2
- Közös Gépműhely 132
- Községi Keresztény Párt 22
- Krajcáros híd lásd Rábca-híd
- Kút utca 141
- Liget utca 9, 20, 21, 29, 96, 98, 146, 157, 171
- Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Győri Tagozata 76
- Majorok (Nádorváros) 9, 11, 12, 80
- Mákosdűlő 22, 24, 27, 31, 58, 132
- mázsa-ház 60, 70
- Menház 50, 51, 76, 95, 176
- molnár-rév 100
- Nova Civitas lásd Újváros
- Nádor fogadó 10, 73, 96, 125, 126, 138, 150, 183

- **Nádor szálló** lásd **Nádor fogadó**
- **Nádor vendéglő** lásd **Nádor fogadó**
- **Nádorváros** 10, 11, 12, 36, 48, 80, 97, 102, 134, 137, 151
- **Népház** 28, 152
- **Nyár utca** 20
- **Orosz-féle ház** 82
- **Ótemető** lásd **újvárosi ó-temető**
- **Ótemető tér** 9, 131, 135, 138, 154
- **Öreg utca** 8, 9, 17, 34, 60, 88, 97, 102, 122
- **öreg Bognár utca** 9
- **Öregtemplom** lásd **Evangelikus Öregtemplom**
- **Palatia Nyomda és Kiadó Kft.** 2
- **Pereszlényi-féle kert** 20
- **Petőfi tér** 95
- **Pilito** lásd **Filito**
- **Pinkóca utca** 20, 21, 148
- **Pinnyéd** 7
- **Piros Rózsához címzett fogadó** lásd **Rózsa vendéglő**
- **Pós-domb** 153
- **Puntigám** 36, 105, 140, 142
- **Puntigám-féle fűszerkereskedés** 98
- **Püspöki Levéltár** 160, 168, 172, 180
- **Püspöki Vámház** 13, 35, 121
- **Quartelli-ház** 80
- **Rába-híd** 7, 10, 12, 66, 101
- **Rába-hosszúhíd** lásd **Rába-híd**
- **Rába utca** 6, 120
- **Rába városi Művelődési Központ** 157
- **Rábca-híd** 13, 14, 15, 169
- **Rábca-szer** lásd **Bercsényi liget**
- **Rábca utca** 6, 140, 141
- **Rác temető** 85, 86
- **Rác templom** 31, 45, 47, 48, 49, 60, 61, 62, 63, 80, 85, 114, 121, 157, 175
- **Rác templom** lásd **Rác templom**
- **Rác utca** 8, 60, 81, 85, 129, 141, 147, 148
- **Rác utca** lásd **Rác utca**
- **Rákász utca** 141
- **református iskola** 77, 80, 95,
- **református templom** 77, 78, 80, 82, 96, 164, 165
- **Révfalu** 7, 31, 32, 36, 103, 149, 150, 151, 171, 181, 185
- **rom. kat. iskola** 95
- **rom. kat. templom** lásd **Szent Erzsébet templom**
- **Romanek-féle műhely** 100, 132
- **Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum** 2
- **Rosta vendéglő** 129
- **Rózsa vendéglő** 6, 99, 126, 129
- **Rózsához címzett fogadó** lásd **Rózsa vendéglő**
- **Sáncz utca** 9, 88
- **Schaffer-ház** 11
- **Schrikker ház** 14
- **Selyemfonoda** lásd **Selyemgyár**
- **Selyemgubóraktár** lásd **Selyemgyár**
- **Selyemgyár** 26, 95, 96, 131, 132, 184, 187
- **Selyem utca** 9
- **Somos utca** 97, 157
- **Sóház** 35, 51, 70, 121
- **Stirling T. és fia margarin és szappan gyára** 130, 131, 132, 184
- **Sütő utca** 104
- **Szabadhegy** 36, 48, 105, 151, 185
- **Szarvas utca** 15
- **Szegény Ház** 113
- **Szent Cirill és Metód Alapítvány** 187
- **Szent Erzsébet telep** 22, 23, 24, 28, 29, 33, 96, 97, 170, 171, 172, 180, 187 lásd még **Gorkij telep**, **Gömbös telep**, **Trianon-telep**
- **Szent Erzsébet templom** 82, 83, 96
- **Szent György-tér** 150
- **Szent József templom** 70, 71, 72, 157, 165
- **Szentháromság Kórház** 121, 166
- **Szent Katalin Kórház** 7
- **Szent Miklós templom** lásd **Rác templom**
- **Széchenyi-tér** 135, 150
- **Széles utca** 20, 100, 117, 129
- **Széna-tér** 60, 70,
- **Sziget** 6, 11, 13, 14, 15, 31, 32, 36, 48, 49, 50, 91, 92, 93, 97, 103, 105, 131, 132, 137, 151, 156, 166, 181
- **Szolnoky vendéglő** 129, 186
- **Tavas utca** 20,

■ **Templa vendéglő** 128
 ■ **Trianon-telep** 25, 26, 27, 28
 lásd még Gorkij telep, Gömbös telep,
 Szent Erzsébet-telep
 ■ **Tűz utca** 20, 22, 24, 141, 144,
 145, 146
 ■ **Tzigány Lapos** lásd Cigányla-
 pos
 ■ **Új Élet Termelőszövetkezeti**
Csoport 156
 ■ **Újfalu** 5 lásd még Újváros
 ■ **Újsor** lásd Liget utca
 ■ **Újváros** 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 24, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39,
 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
 52, 54, 55, 57, 59, 65, 70, 80, 81,
 84, 85, 91, 92, 93, 96, 97, 99, 100,
 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110,
 112, 113, 114, 121, 122, 127, 130,
 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140,
 141, 147, 149, 150, 151, 152, 156,
 157, 158, 160, 161, 165, 168, 170,
 171, 175, 178, 180, 182, 183, 184,
 185, 187,
 ■ **újvárosi Gazdakör** 153
 ■ **Újvárosi Frontharcosok** 129
 ■ **újvárosi kereskedőház** 121
 ■ **újvárosi Majorok** 10, 15, 16,
 18, 19, 36, 39, 41, 53, 98, 99, 102,
 121, 156
 ■ **újvárosi ó-temető** 9, 87, 88,
 89, 91, 98
 ■ **újvárosi térsztyagár** 118, 130,
 133, 184
 ■ **Úsztató utca** 22, 141
 ■ **Vasas-töltés** 22
 ■ **városi tanács** 65, 142, 168,
 170, 172, 173
 ■ **Víz köz** 9
 ■ **Vorstadt** lásd Újváros
 ■ **Vörös Ökör vendéglő** 81, 122
 ■ **Wiener Vorstadt** lásd Újváros
 ■ **Xántus János Múzeum** 157,
 160, 170, 173, 176, 182
 ■ **Zichy-féle templom** 70, 86,
 88, 91
 ■ **Zúgó utca** 20, 22, 24, 145, 146,
 148
 ■ **Zsinagóga** 70, 73, 74, 75, 76,
 96, 179

Győr-Moson-Sopron Megye
Soproni Levéltára 160, 168
Győr vármegye 6, 8, 15, 16, 34,
 47, 52, 55, 58, 82, 103, 109, 113,
 163, 166, 181
Ikrény puszta 16
Hollandia 69
Kanizsa 70
Káptalanpatona 38
Kevi 45
Koronc 34
Kóny 38
Lengyelország 47
Magyar Élet Pártja 22, 152
Magyar Nemzeti Levéltár 160,
 168, 175
Magyarország 115
Mohács 168
Néprajzi Adattár 160
Nyúl 38
Országos Levéltár 160
Óvár 109, 179
Pataháza 77, 181
Párizs 56, 57, 131, 177, 184,
Poroszország 41
Pozsony 11, 65, 91, 115, 168, 179
 Rába 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 18,
 34, 68, 91, 101, 102, 103, 117, 121,
 131, 132, 133, 150, 169, 178
Rábaköz 8
 Rábca 5, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 18, 19,
 20, 31, 33, 71, 73, 93, 102, 117,
 118, 120, 132, 170, 178, 184
Sokoróalja 5
Somogy 38
Sopron 77, 163, 165
Sopron vármegye 8
Svájc 55, 79
Szabadi (hegy) 92
Szentmárton 38
Szentvid 16, 109
Szerecsen 38
Székesfehérvár 5, 116,
Szilézia 41,
Tamási 49
Tata 5
Vas megye 58
Veszprém 5
Vitán 5
Württemberg 41
Zecsevo 49